

הרב יעקב טריביץ

ירושלים

פסקי הגר"א [ג]

העיקר השלישי

מלבד שני החידושים הגדולים של הגרצ"ה למפרט ז"ל בספרו 'פסקי הגר"א', שנתבאר בחלקים הראשונים של המאמר, היינו, עצם הגישה ל'ביאור' הגר"א כספר פסק הלכה, ועצם הנכונות לפרש בהבנתנו הדלה דבריו הגבוהים אליבא דהלכתא. עומד לנגדנו העיקר השלישי, והוא, דמי יימר שכל פסק הלכה מבינו או נטיית דעתו וצידודו נתקבל כפסק חלוט למעשה. שמה שאר הפוסקים ובפרט מרן השו"ע והרמ"א שכל בית ישראל נהגו זה מכבר כדבריהם, ועל פיהם ישק דבר, עדיפא מיניה. ונראה קצת שרמזו לזה מו"צ דווילנא שכתבו בהסכמתם 'אשר הנריע מרן הגר"א ז"ל בספרו הקדוש בכמה מקומות בדעתו הגדולה נגד הפוסקים האחרונים נושאי כלי השו"ע ז"ל, וגם לפעמים נגד בעלי השו"ע ז"ל עצמם ג"כ, למען אשר ימצאו נא בהרבה הלכות שאין בהם כל כך הכרע להלכה בשו"ע ונו"כ ז"ל עמוד גדול לסמוך עליו הוא דעת נוטה, ודעת תורה ממרן קדושת רבינו הגר"א ז"ל בביאוריו הקדושים הללו, היינו דעכ"פ בהלכות שאין בהם כ"כ הכרע - דעת הגר"א יהיה עמוד גדול להיות דעת נוטה. ול' הגר"ש הכהן ז"ל 'שבו ליקט וצייר וזיקק והוציא פנינים כמה הלכות קבועות וברורות שמרן הגר"א ז"ל הוסיף על פסק השו"ע והאחרונים, וגם כתב 'ובפרט בביאוריו ליו"ד הנצרך לכל הרבנים היושבים על מדרן והוראה להורות הלכה למעשה בכל יום ויום' נראה א"כ שזהו ספר פסקי הלכות למעשה לכ"ד. ובאמת כי על שער הספר בדפוס¹ נכתב "פסקי הגר"א שונים משונים מפסקי השו"ע והאחרונים" ואילו לאחמ"כ השמיט קביעה והכרזה יומרנית זו ונכתב במקומו בצניעות יתירה "לקוטי שושנים, מפסקי השו"ע והאחרונים, אשר הבנתם מחבור הגדול באורי הגר"א ז"ל"², כפי הנראה מחשש לתרעומת

* המשך מישורן ל"ט עמוד תתקכג

- 1 כפי שנתבאר בתחילת המאמר, חלק אר"ח דפו"ד י"ל בשנת תרל"ה. ולאחמ"כ בדפוס ראם בשנת תרס"ב. גם חלק יורה דעה נכתב בכתב ידו [אשר צילומו תחת ידי, ראה בסוף המאמר, בנספח, אודותיו] בשנת תרנ"ב, נכתב בשער שלו 'שונים משונים', אך בדפוס שונה ל'שושנים', כמו באר"ח.
- 2 יתכן [בהשערה בעלמא] כי אולי זו הסיבה הכמוסה הנ"ל (בריש מאמרנו) דכ' הגרצ"ה לאי הבאת ההסכמות על הספר, כי חששו המסכמים שייצא קול ערער גדול ואנושא מילתא ולכן תלו הגאונים הסכמתם בתנאי לראות היאך יפול דבר, ולאחר שנים כה רבות אשר נתקבל הספר בהשקט ובטח הסכימו להדפיס הסכמתם. וראה לעיל ב'עיקר השני' שהבאתי בפירסום ראשון דברי הגר"ש מאלצאן ז"ל בספרו כת"י 'אור חדש' המתנגד לס' פסה"ג, וכתב בתו"ד 'וכבר צווחו עליו ככרוכי רבים וכן שלמים מגדולי הדור, ואני יודע למי בדיוק נתכוין כי לא שמענו קול צווחה וזלת זו שלו [נאף

על ההחלטה לקבל פסקי הגר"א ולשנות מנהג כל ישראל עד הנה³.

כפי הנראה מחשש זה, כבר בפסקי הלכות הראשון מרבינו, הלא הוא המעשה רב [שלקח זמן רב עד שיצא לאור מאז נכתב בשנת תקנ"ח, ונדפס רק בתקצ"ב], הדגיש המסדר הגר"ר יששכר בער בהקדמתו ל'מעשה רב': 'ועל הדרך הזה ראוי לאחוז כל קורא בספר הזה ורוצה להחזיק בהנהגות אלו, וכלל גדול אמרו לעולם יהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות, ואל יפרוש עצמו מן הצבור' ע"ש שראה לנכון להאריך בזה מאד.

גם הגר"ש מאלצאן בספרו אור חדש (כת"י) ראה לנכון להעתיק הקדמה זו בראשית ספרו [שהוא מיוסד על הנהגות הגר"א ומוהר"ח ובתוספת פסקים מועטים מהביאור הגר"א לש"ע, ונדפסו קצת מהם ע"י רא"צ קצנלבויגן כהגהות לספרו 'שערי רחמים']. וראה בהערה⁴ על הסכמתו להימנע מלהדפיס עניין סיכה כשתייה דלדעת רבינו יש

זה לא נדפס מעולם]. ראוי לציין כי בחלקים אה"ע וחור"מ המאוחרים חזר המחבר לכתוב 'שונים משונים' הנ"ל במקום ה'לקוטי שושנים' שכ' בחלקים אר"ח ויו"ד. (כך גם י"ל שהיה פחד מפני העיקר השני אשר כאמור מפניו התקיפו הגר"ש מאלצאן, שלא הבין דברי הגר"א כראוי, ויש להוסיף ע"ז כמובן עניין החרם הגדול מבי דינא דווילנא על שמורות לא מבוססות ע"ש הגר"א). שמתי לב בכמה מקומות שדברי רבינו מחודשים טובא נגד השו"ע ונו"כ, בפרט בעניינים החמורים, כ' הגרצ"ה בל' עדינה קצת. וכגון ביו"ד סי' קצ"ו לשונו 'וכן הא דמחמרין...מצד חומרא הוא כי הדין נוטה דש"ו אינה סותרת אלא עד ג' עונות לא יותר' ע"כ, ובאמת רבינו כדרכו בברירות שיתו דא"צ להמתין אלא ג' עונות ולא ר' עונות כהש"ע כלל. [אגב, בהגהות הגר"א לש"ס בשבת פו ב' כתב כי ג' הגאונים ג' עונות, והיה ראוי למדפסי ווילנא להוסיף ולציין (כדרכם) לדברי רבינו ביו"ד הל' נדה הנ"ל].

3 ידועים מאד דברי הערה"ש ביו"ד סי' שנ"א: 'ושמעתי בבירור על שני גדולי הדור אחד צוה אחד מתלמידיו שיקברו אותו בכל ציציותיו ואותו תלמיד כשהגיעו להלבשת תכריכו חש במיעיו ויצא חוץ ואותם שהלבישוהו לא ידעו מזה ונתקו אחת מהציציות כנהוג ותיכף כנסו אותו תלמיד והתחיל לצעוק ואמרו הגדולים שהיו שם שזהו אות מן השמים לבלי לשנות והשני כשהניחוהו בקבר עם כל הציציות נסתככה אחת מהציציות ביתד שחתך הקבר וניתקה מעצמה וראו בחוש שמן השמים גזרו כן [הראשון היה הגר"א ז"ל והשני היה החסיד מוהר"ר ז"ל מהוראדנא בעל יסו"ה כו'] עכ"ל. ב' הסיפורים הנ"ל הובאו בעליות אליהו בסוף בהע' קי"ט [ובמכתב הגאון בעל הלשם ז"ל (מכת"י) כתב יראיתי בספר אחד שכתוב שם משני גדולי עליון אחד בוויילנא ואחד בהוראדנא שציוו בענין אחד מכגון זה לשנות עמהם מן המנהג ונודמן בשניהם סיבות מן השמים ולא עלתה בידם' עכ"ל]. מבואר שמשמייים לא הניחו לשנות המנהג כדעתם. כך גם לגבי נשיא"כ, מובא בשו"ת משיב דבר ח"ב סי' קי"ד 'וזכרוננו ששמעתי כמדומה מחותני הגאון מהרי"ץ הגאב"ד דוואלין זצ"ל שפעם א' הסכים רבינו הגר"א ז"ל להנהיג נשיא"כ בכל יום בבית מדרשו. ועכבהו מן השמים ונלקח לבית האסורים בעת המחלוקת הנוראה בחיללא ל"ע. ואח"כ חזר"ו הגאון אביר הרועים מוהר"ר ז"ל הסכים ביום אחד שביום המחרת יצוה לישא כפים. ובאותו לילה נשרף חצי העיר וביהכ"נ שבעיר. וידוע גם מ"ש במעלות הסולם הע' ג' סק"א העובדא ששמה לביל הו"ד ונתערבבה שמחתו במיתת א' התלמידים ע"ש.

4 בסוף ההשקפות לספרו אבן שלמה (נמצא רק בכמה עותקים של דפו"ד תרל"ג) כתב [בתוך תערומתו על מו"ל שער, ראה להלן]: 'ומאז חתר למצוא עלי עלילות דברים ויגע ומצא כמה שרציתי להדפיס

להחמיר שלא לסוך בזי"ף (סבון), כיון שהוא נגד מנהג כל העולם וולמרות שגם שא"פ כתבו מזה]. ורבינו הח"ח כדרכו בכה"ג כתב בביאורו הגר"א שכו"ס (ולא הזכירו בתוך המשנ"ב רק בביאורו הגר"א כדרכו בכה"ג, ראה להלן): 'עיי'ן בביאור הגר"א שדעתו כדעת הרבה מגדולי הפוסקים⁵ דאף בחול אסור דסיכה כשתיה ועכ"פ מדרבנן אסור ודלא כר"ת וסייעתו שהתירו בזה לגמרי. מיהו מנהג העולם לרחוץ בבורית שלנו הנעשים

לפני השרידים המישרים אורחותם לילך בעקבות רבנו הגדול שאוסר לחוץ בחלב מפני שסיכה כשתיה, א"כ אין לחוץ גם בזי"ף, וכן שמעתי כי מאור הגולה הגר"ח היה נמנע מלחוץ בזי"ף, כי אף שנפגם לאכילה אבל לסיכה לא נפגם, ויש לי בזה איכות דברים ואין כאן מקומו (וכוונתו לדבריו שבאור חדש כת"י, והובא בפסה"ג השלם סי' שכ"ן) והוא לא ידע כי גם מאור עיני הגולה מרן הרמ"א ז"ל תמה ג"כ על מה שנהגו לחוץ בזי"ף כמ"ש בס' נקודות הכסף סי' קי"ז, ואף כי אנכי נענתי לו להשמיט דבר זה מהדפוס דחה אותי בכ' ידים וכמו פתן חרש אטם אזנו משמוע בקול הורים ומורים כידוע ומפורסם לכל... עכ"ל.

נחבאר בראשית מאמרנו כי גדולי בית מדרשו של רה"ג אחזו כי הביהגרי"א להלכה ולמעשה, וזהו העיקר הראשון שנתחדש בס' פסקי הגר"א. ויש לציין כי באמת הקדים את בעל פסה"ג, הגי"ר שמואל מלצאן ז"ל, שבספרו 'אור חדש' (עודנה בכת"י) ואפס קצהו נדפס כהערות לס' 'שערי רחמים' המלקט הנהגות רבינו ממעשיו, ומוסיף הגר"ש פסקים רבים מתוך הביאור לש"ע, כדרך שעשה הגרצ"ה, למטרת: 'לפני השרידים המישרים אורחותם לילך בעקבות רבנו הגדול'. הס' 'שערי רחמים' י"ל כבר בשנת תרל"א, ע"י ר' אברהם צבי הירש קצנלבוגן, כחמש שנים קודם לפסה"ג, בהסכמת הגר"ר בצלאל הכהן, והגר"ר ישראל איסר איסרעלין מ"ץ בוולנא ובעמ"ח תוספות ירושלים ופתחי תשובה החדש לאור"ח וש"א"ס. כאמור [בריש העיקר השני, בח"ב], באור חדש מתח ביקורת קשה על הפסה"ג, וכפיה"נ הוא תוספת מאוחרת שכ' בכת"י, כי לאחר שמסר את החומר שלו לר"א צ"ה קצ"ג להדפיסם בשערי רחמים נוכח לדעת כי עשה בו כבשלו, ובאבן שלמה' שהו"ל בשנת תרל"ג צווח עליו ככרוכי' בהשטות דשם כנ"ל, ומסתבר להניח שזה גרס לו להו"ל לבדו את ספרו כיאור חדש, ולאחר שיי"ל פסה"ג בשנת תרל"ה, ביקרו בהקדמת האור חדש, ושוב מעולם לא זכה להדפיסו, ועד היום לא נמצא לו גואל. [הגר"ר יצחק מאלצאן במכתבו לר' שרגא מאיר לייזראוויץ כותב ג"ס ספר שערי רחמים כולל הרבה דינים ועניינים מהגר"א והערות מאאמור"ר ז"ל נדפס שנת תרל"א בוולנא ואין מצוי כלל' (ישורון כ"ג עמ' קמז)].

5 ע' בספר הליקוטים מכת"י הגר"מ עפשטיין, לנכי הנהגתו 'שמברך ענט"י, ואין לתמוה עליו כי רוב מעשיו ע"פ הראשונים'. וזה כלל חשוב שרבים תולים הנהגות מסוימות וחדשות כ"דעת הגר"א", ואינם אלא שהחזיר עטרה ליושנה כדעת רוב ואשונים ונשתכחו ע"י מנהג העם להקל בספק ברכות. [וזהו שכ' הגר"ש הנ"ל 'והוא לא ידע כי גם כו']. וראוי לציין כי בנוסח הנהגות הגר"א מכת"י ר' סעדיה [שקנצ'ן], הרבה להוסיף להזכיר את הראשונים שהן מקור הנהגות רבינו, והשמיטם הגר"ר ישכר בער במעשיו שלו. כגון: 'כרש"י ולא כהר"ף ורמב"ם' [סדר קריאה"ת בר"ח], 'כהרמב"ן' [ברוך ה' בערבית], 'זוה' שמעתי מפיו הק' שפסק כהר"א'ש וטור בשם הירושלמי' [חתימה בשם], 'כדעת הרמב"ם וסייעתו' [ברכה כל פעם שנכנס לסוכה], 'כדעת הטור וכמו בסוד' [קדיש בלא ויתהלל], 'כהרמב"ם וסייעתו' [נטל"י לתפילה], 'זכן דעת הרמב"ם וסייעתו וכן בכ"י' [הלכה: [ברכת התפילה]]. ובאמת כשיטתו החדשה היא 'שקיעה"ח דלא כר"ת וש"א"ר] מתנצל לכתוב: 'וראיתי בש"ע של רבינו ז"ל איך שהוא שם טוחן הרים...ומכריע כהפוסקים דמשקיעה"ח הוא נקרא לילה ומחולק עם התוספות...'. כפיה"ע הגר"ר ישכר בער השמיט זאת ע"מ לקצר, אבל עכ"פ ר' סעדיה כתב זאת לסיבה הנ"ל.

מחלב ורק איזה מדקדקים זהירין בזה. ואם מצוי להשיג בורית שנעשים שלא מחלב בודאי נכון לחוש לדעת המחמירין בזה' עכ"ל.

וה"ל הגר"ר אלעזר משה הורוויץ ז"ל (אהל משה ח"ב סי' נ' לענין סדר הקריאה"ת בר"ח): 'בענין קריאת ר"ח אשר נהגתי מאז כדעת הגר"א ז"ל⁶ (בביאורו לאור"ח סי' תכ"ג ס"ב) ובבואי לפה פינסק בינותי הדברים אם ראוי ונכון לשנות המנהג. והנה דבריו ז"ל המה נגד דברי גדולי הראשונים עמודי מוסדתנו' [ויעווי' בביאורו"ל שם, ובמראה יהושע על המעש"ר עובדא ע"ז שהגרעק"א בראותו דברי הביאור רצה לשנות המנהג לעומת החת"ס שכדרכו העדיף לא לשנות הנהג בדבר חדש. וכהיום נהגו באר"י ברו"מ כסדר הגר"א וכפשי"ת להלן]. ובתשו' משכנות יעקב אור"ח סי' ע"ו על אמירת עלמאי יתברך: 'זכבד הדבר בעיני לשנות מנהגים שהנהיגו גאוני עולם המפורסמים, ולא ידעתי אם היה דעת רבינו הגאון ז"ל לקבוע הלכה ולשנות המנהג' וכו' ויעו"ש בסו"ד ז"ל לא כתבתי הדברים הללו לסתור ח"ו דברי רבינו... רק כתבתי ליישב' וכו' ע"ש. ובנשמת אדם כלל קנ"ה ב': 'ואף שראוי לסמוך על הגאון ר"א אפי' באיסורי תורה כ"ש מדרבנן מ"מ עפר אני תחת רגליו וקשה לי מאד דבר שנתפשט המנהג בכל ישראל...'.⁷

לתולדות התקבלות פסקי הגר"א

למרות שהסכימו הכל כי גדלותו של הגר"א עולה על שאר אחרוני זמנו ואף על שאר האחרונים שבדורות עברו, מ"מ לא הרי קבלת פסקיו כגדלותו⁷. וה' עמו - שהלכה

- 6 הגאון האדיר הזה ז"ל היה נינו של השר הנגיד הנודע הגר"ר יהושע צייטלין משקלאוו (אשר בנו, מהר"ר משה כתב פ"י על דברי ביהגרי"א סי' נ"ח, וגד' בדפוס' בתחילת הביהגרי"א, וציין אליו בביאורו"ל שם). ואחיו היה אב"ד בשקלאוו.
- 7 ראה מעשה איש (ח"ג עמ' יט) דאין מכריעין תמיד כהגר"א כיון דאף שהיקפו למעלה מכה אנושי מ"מ בשיקול הדעת ס"ס הוא אחרון. [העתקתי מרשימות על הגר"ר נתן שולמן: הקשה להחזיר"א נלפי התבטאותו (בחזו"א אור"ח סי' י"ג) שהגר"א כאחד מהראשונים], שא"כ ייחשב 'בתראה' לעומת הראשונים, ותהא הלכה כמותו. וענה החזו"א שהיה כהראשונים בבקאות ולא בעיין [שיקול הדעת?]. וסיפר הדבר בבית בריסק ונעשתה מהומה, ועל-כן שוב שאל הגר"י ויין זצ"ל [נחשב לבחיר התלמידים] על הדבר, והחזו"א ענה בהסתייגות מעט מהמשמעות הפשוטה של הדברים. הסגנון של הכתיבה לא מדויק. ע"כ מצאתי] וצ"ע בשמעה זו, דאזיל בחר איפא. כי הלא מה שאנו סומכים על הראשונים ז"ל אינו מפני שהיקפם יותר מן האחרונים ז"ל אלא על שיקול דעתם. ומוהר"ח ז"ל שושה את רבינו ז"ל להרשב"א או להרמב"ן הוא ודאי מפני סברתו הישרה וגדלותו, שהרי כה כתב מוהר"ח ז"ל באיגרתו לנכבד כי לא נשרבחו קמאי אלא בסברא ישרה והוא חילוק מדרגתם (בהקדמה לס' דרכי שמואל אהלות, כי הגר"ר שמואל אירבך זצ"ל דבר זה בשם מהרש"ל, אבל לא מצאתיה וכמדומה שהוא ט"ס). ומעולם לא השוו למשל את הגאון רוגוצ'ובי ודומיו להראשונים ז"ל כפי שעשו לרבינו, אף שהיקפו היה מבהיל. ופעמים רבות הכרעת רבינו בביאורו כדוגמת 'זכן עיקר' הרבה בלא ראייה כלל, רק כי כן דעתו נוטה, ועל הביהגרי"א האורך בס' שו"ח שמאריך להלכה כר"מ, כתב חזו"א ל"ז כ"ט 'ואמנם עיקרו שיקול הדעת', כי באמת יש לדחות כל ראייה וכולם הובאו כבר בדברי הראשונים שם [ע' מלחמות שם]. וק"ו כשכותב סתם 'זכן עיקר' או 'זאין נראה', וכיצא בו למאות, שאין אינו יודע עד מה. ולא תמיד הכרעותיו ע"י שמביא יר' או תוספתא חדשה שלא

כמותו, הוא סייעתא דשמיא מיוחדת, לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, והוא תלוי בפועל בעיקר בהתקבלות הפסקים על קהילות ישראל בכל מקומות מושבותיהם. מכיון שרבינו הגר"א חולק למאות פעמים [כלשון מרן החזו"א בקוב"א ח"א ל"ב. ולשון העליות אליהו (מעלות הסולם תחילת אות י"ג) 'ועצמו מספר הדינים ומנהגים המובאים בהכרעת השו"ע שלו ובמעשה רב'] על פסקי הש"ע והרמ"א אשר דבריהם נתקבלו בכל תפוצות ישראל כאורים ותומים, וגם הרבה פעמים נוטה רבינו להכריע כדעת המחבר ש"ע ולא כהרמ"א אשר בני אשכנז נהגו מימים ימימה לצאת בידו, הרי שלא במהרה נטו הקהילות לאחוז בפסקיו החדשים, [וכ"ז אף מבלי הבעיות אשר מנינו לעיל, האם הביאור הוא להלכתא והקושי לעמוד על סוף דעתו באמת].

יתירה מזאת. הלא עיקר גדול בדרכו של רבינו, כי לא נהג שום מנהג כי אם ע"פ שורת הדין היוצא מדברי חז"ל⁸, וכדבריו: 'לו יתן ה' שאזכה לשבת בארה"ק וכדאי הוא לי שאפטר לכה"פ ממנהגי פולין' (סוף תומע"ד) [ומיניה וביה מבואר בדמקומו לא שינה את המנהג, וכדלהלן דבוילנא לא נהגו כוותיה, ובמאמר ח"ב העלנו דיתכן

הובאו בראשונים. גם הרבה מהכרעותיו הוא ע"פ שיטותיו ויסודותיו בתוקף קבלת לשונות חז"ל וכדו', ואינו עניין כלל להיקף ידיעותיו רק לעומק דרגתו ושהעמיק כל דין עד שידע שורשו לאמיתו, והמעין בכתביו בחלק הנסתר רואה כי כל דבריו [הענינים במקומם ועשירים במקור] בנויים לתלפיות

וכל התורה נעשית למישור, אין לך כבוד התורה זולתו. אלא דבעיקר השאלה מדוע אין אנו נוהגין בהכרעות הגר"א מפני גדלותו, הוא פשוט, דהכרעת ההלכה למעשה, אינה נמדדת רק לפי גדלות המכריע אלא בהסכמת וקבלת האומה וכמש"נ בפנים. ומהרא"ל צינץ במשיבת נפש הג"ל [אחר שלימד זכות על המנהג להקל באיסור חדש נגד דעת הגר"א] כ' בסו"ד 'ורב אשי שאמר אם ראשונים כבני אדם כו' אעפ"כ פסקינן הלכה ככתראי, הא למדת שאין ראיה מגודל מעלת האיש לקבוע הלכה כמותו'. יש להוסיף עוד, כי יסוד ההנהגה דהלכתא ככתראי הוא משום שרואה דעת כולם ולא אמרין אילו היה שומע טענת החולקים הוה הדר ביה, אמנם רבינו הכריע לדרכו כפי יסודותיו ודרכי לימודו מאז כפשוטו דברי חז"ל בכל מקומות מושבותם, ואינו עניין לבתראי השוקלים בפלט דברי החולקים אהרדי.

משימות הגה"צ ר' דב יפה זצ"ל: שאלו, כיון שהגר"א נחשב ושקול כמו ראשון מדוע אין מכריעין תמיד כמותו, והשיב אמנם היקפו למעלה מכת אנושי אבל השיקול דעת הוא ס"ס של אחרון. ולי השיב, שלא תמיד ידוע מה דעתו, הוא מביא מקור לכל שיטתו. ע"כ. וזה דבר נכון מאד, ונת' באריכות ב'עיקר השני'.

8 ולמרות שמצינו בכ"מ רב כחו של המנהג, וע' היטב בביהגר"א סי' תרי"ט ס"ק ו' על דברי רמ"א שם שלא ישנה אדם מהמנהג. מ"מ רק מנהג אשר יסודו בחכם שהנהיג כן יש בו כח, ורבינו חיפש לכל מנהג אף הקטן ביותר רמז ושורש או אף דמיון בדברי חז"ל. והגדיר זאת היטב מרן החזו"א בקו' השיעורים וז"ל 'ועיקרו של מנהג, שאנו לוקחים אותו למשקל מכריע, להיות הנהגת הציבור מבטחת את האמת אשר זכות הרבים וזכות אבותם מסייעתם לבלי לתעות ולהכשל, הוא הנהגת הציבור ע"פ הוראה של החכם הממונה על הציבור שזו חובתם של הציבור לשמוע אל הרב כו', וע"י הנהגת הציבור מתאמת ההוראה, אבל הנהגת דלת העם שאינם מדקדקים בדיבורם ובמשאם ומתנם ובדקדוקי מצות וכל מעשיהם מצות אנשים מלומדה אינה קובעת מנהג לקחת אותו למכריע, ומנהג זה אינו מובטל הלכה ואינו מקיימה, עכ"ל'.

משו"כ לא נשא במשרת רבנות בעירו]. והוא לאורך כל המעש"ר שלא היה אומר מזמורים ופסוקים אשר נתפשטו אצל כל שלומי אמוני בית ישראל ע"י סידורים שונים מהשל"ה ושאר מקובלים, מכיון שאצל חז"ל כל תוספת של פסוק נשקלה [כמב' בברכות יב ב' משום טירחא דציבורא, וכן במגילה מפני ביטול מלאכה]⁹. 'הענק הגדול אשר שלחו ה' למחיה לישראל ולעולם בדורות האחרונים.. היתה כל מגמת חייו לרומם את הדורות הבאים שלא ילכו הלך וירוד ע"י השקיעה הדרגאית והתרחקות מהמקור' (הרצאת הרב הגר"א קוק, ירושלים תרפ"א, ע"ש). ובעליות אליהו (טו ב'): 'אשר ברבות הימים נעזבו כמה דינים מהתלמוד כו' והוא לא כן לא הלך לקראת המנהגים לאמר פוק חזי מה עמא דבר' כו'. וראה להלן בפרק 'השפעתו', כי זה היה מעיקר מגמת רבינו, לחזור ולקיים כל מילי דרבנן, אף אלו שנשתכחו ברבות הימים. [וזהו אגב הטעם שפעמים רבות רואים כי הגר"א מכריע כדעת המחבר שלא כהרמ"א, כיון דמקורות הרמ"א ועיקר חיבורו הוא להביא מנהגי אשכנז ממנהגיו ופ"פ, אבל לרבינו זהו לא מקור עצמי לפסיקת ההלכה]. וא"כ נמצא מזה ד'פסקי הגר"א' הם לעומת 'מנהג העם' גם כעיקרון ולא במקרה, ואיך נאמר שיתקבלו וינהגו העם את פסה"ג.

הראשונים להנהיג פסקי הלכותיו של רבינו ב'ציבור', הלא המה קהילת קודש שקלאוו [שקלוב]¹⁰. וכפי עדות בני הגר"א בהקדמה לש"ע או"ח אודות הנגיד הגר"ר בנימין

9 כ"כ בטעם הגר"א, הגאון אדר"ת בתפילת דוד בהערות למנהגי ביה"כ מהרש"א.

10 קהילת שקלאוו היו מאד קרובים לרבינו הגר"א, ורבים מחכמי העיר נודעו כגאוני בית מדרשו של רבינו, הם וצאצאיהם. כך כיהנו בו כאב"ד גאוני בית מדרשו, כמו מהר"ל דיסקין והגר"ר הלל סאלאנטר ועוד.

ראיתי לציין כאן בקצרה ממש (באיזכור בעלמא וכל אחד מהם ראוי לייחד עליו הדיבור) עוד עניינים מרכזיים [מלבד מש"נ בפנים לגבי ניהוג הנהגותיו של רבינו בפרהסיא] שק"ק שקלאוו נהגו אחר רה"ג, ואילו בוואלאוין [ואחריהם שאר עולם הישיבות] לא הלכו בזה אחריו והתחשבו יותר במנהג ובמבצב התקופה וכדו', ועד כיום צאצאי משפדתם וההולכים אחריהם נהגו כמותם. ויש להעיר, שהן אמנם הכל ינקו מתורת רבינו הגר"א, מ"מ הרי לא הרי הגר"ר מנשה מאיליא והגר"ר הלל משקלאוו וכדו' או הרא"ה קוק, לשאר תלמידיו ובית מדרשו. כי כל אחד כפי הלך רוחו ינק נקודה מסוימת מרבינו איש האשכולות. [וכפי לדוגמא 'תנועת המוסר', שפולמוסו התנהל בליטא ובעולם הישיבות הליטאי, גם המצדדים וגם השוללים באו מתוך תוכו של בית מדרשו של רה"ג, וכל צד שורשו היה מכת 'דעת הגר"א', בעד או מנגד. וכן להבדיל בין הקודש והחול, גם המשכילים ומבקרי המקרא עפ"ל נתלו בו]. גם לשקלאוו שהיתה עיר ואם בישראל [לעומת קוטנה כיום] מלאה חכמים וסופרים, סיבות אישיות וגיאוגרפיות רבות לינוק כמה עניינים במסויים מרבינו.

א. לימוד קבלה. בשקלאוו העמידו מרכזי תורה מיוחדים בלימוד קבלה והתעסקו בזה ביותר. ועפ"ד הגר"א שע"י לימוד זה יתקרב הגאולה וכו'. הגר"מ משקלאוו ותלמידו הגרי"ח ותלמיד תלמידו בתולדות יצחק, כתבו חיבורים שלמים בקבלה. [ועל אף יסוד הגר"א שאין הנסתר סותר הנגלה, העדיף הגרי"ח לפשט הנגלה עפ"ד הנסתר, (ולא להיפך כמוהר"ח), ראה להלן בעניין צדדי השמטה]. ובשונה משאר הבית מדרש הליטאי הקלאסי, בביהמ"ד דשקלאוו, מלבד שניסו בכל כחם לאחד קבלת הגר"א עם זו של האריז"ל, חיברו הנ"ל גם לדברי הגר"א את המושגים הפילוסופיים של הרמח"ל, אשר יש בה גם מן המשיחיות [רבה של שקלאוו רבי ישראל יפה כבר בשנת תס"א הו"ל ספרו אור

ריבלין¹¹ 'מאז בדרכו והנהגתו, וגם על ידו נבנתה עיר התהלה ק"ק שקלאוו על תלה,

ישראל, אשר עירערו עליה כי יש בה מן התניעה הש"צית. וע' בראשית הס' תפארת ישראל לנוכדו ואכ"מ]. בעל ה'לשם' יצא כנגד מיוזג זה. (השמעות המוסמכות דיברו בעיקר על הערכת הגר"א אל המסילות ישרים דייקא. ודו"ק היטב בדברי מהר"ח במכתב שהביא הר"ח פרידלנדר בראש הקל"ח לרמח"ל מההרא"ש אמסצלאוו ד"ל).

ג. עניין אר"י. הגרמ"מ והרר"י ורבי הלל [קול התורן] הראשונים ליישוב הארץ. קירוב הגאולה ע"י התערותא דלתאא ופעולות ארציות. [ובשונה משאר הביהמ"ד הליטאי, למשל ראה להגאון אדר"ת בס' עובר אורח מכת"י אות קנ"ד בשם ערוה"ש (שכבר הוציא מכתב כנגד הציונות, ראה כל כתבי ערוה"ש) על מ"ש הביטוי אל צור חוצבתם שהוא כנגד האומרים שתהיה בדרך הטבע, אלא כמו לידת בני אצ"ה ושרה שהיה דרך נס כך תהיה הגאולה. גם הגר"צ שטרנפלד בפתיחתו הארוכה לשערי ציון שלו כתב 'שהגאולה שאנחנו מקוים ע"ז אין שום דרך הטבע ע"ז וגם השגת ארץ הק' ג"כ אין שום דרך הטבע ע"ז ורק אנחנו תלויים ברחמי השי"ת שיעשה עמנו נסים' ע"כ]. יש לצרף כאן התאמתו של הגר"י שקלאוו לרמח"ל למצוא את עשרת השבטים, אכמ"ל.

ד. במלחמתם כנגד החסידים. הם פתחו בהחרמת החסידים, ועוררו את הגר"א לצאת עימם במערכה כנגדם (ראה וילנסקי ח"א עמ' 30 הערה 10). קרבתם הגאוגרפית לעיר לאדו [זו של בעל התניא], העמידה להיות גבול החיץ בינם לתנועה החושה [שגם נגדה השכלה ושאר עניינים הקרובים לעיר זו].

ה. עסק במסחר במלאכה, ובענין שאר החכמות. ראה תיאורו של צינובין (אישים וקהילות עמ' 489 ואילך) על כוחה המסחרי ומצבה החמרי הטוב (עקב מיקומה הגאוגרפי בגבול רוסיה). ר' ברוך שיק [סבס של האחים הגר"י יעקב בעל משכנ"י והגר"ר יצחק בעל קריא מקארלין] וספרו 'אוקלידס', ובהקדמתו בשם הגר"א כי התורה והחכמה נצמדים יחד (ראה גם בהסכמת בעל הכתב והקבלה על הס' תולדות הארץ). עד אחרון 'אנשי הגר"א' הגר"א קוק ז"ל (כך כינהו הגר"י הוטנר, ראה בספר זכרונות). והתפנית עם השר מוה"ר יהושע צייטלין [סבס של האחים הגר"י אלעזר משה מפינסק והגר"ר יהושע אב"ד שקלאוו] לאחר שחתנו ניתק שייכותו לדת ישראל ת"י, ומאז נחלץ לעזרת מוהר"ח ז"ל בהקמת הישיבה בוואלאוין. ואשר נסגרה עקב מלחמתו של הנצי"ב בלימוד חכמות שם. (ר' צינובין שם, 'רבנות חסידות השכלה' ד' עמ' 162 ואילך).

ו. לימוד חסידים. ע' אגרת הגר"א והקדמת בני הגר"א לאר"ח. קיימוה יושבי ותלמידי שקלאוו, ולאידך; הגר"ר חיים ליב סטאוויסק [פעולת צדיק]: 'פ"א שאלתיו על דבר לימוד הבנים אשר בס' תולדות אדם פ"ג טען על מה שאין מלמדים אותם שיהיו תחילה בקיאים במקרא ומשנה... והשיב לי כי בזמן הזה שהרוחות סוערות מכל צד נחוץ מאד להקדים מה דאפשר להשרישו בלימוד התלמוד... ע"ש. ואכ"מ. וראה בלשם ספר הדעה ח"א דרוש ה' ס"ז ח'.

11 בעל ספר 'גביעי הכסף' [הוזכר גם במעש"ר אות ק"ס]. י"ל לראשונה בשנת תקס"ד בעילות השם, ולאחרי"כ בשנת תרנ"ח עם הסכמה נלהבת מהגר"ר דוד פרידמאן מקארלין, ובו מעיד נאמנה שהיא להגר"ר בנימין, עיי"ש. יש לציין כי ידיעתו הברורה הנ"ל היא עדות קורבא ויפלא קצת שלא ציין זאת במפורש], כי הגר"ר דוד פרידמאן קאלינר היה חתנו של הגר"ר שמריהו לוריא ז"ל שהיה חתנו של הגר"ר הלל ז"ל משקלאוו בנו של הגר"ר בנימין ז"ל מחבר הספר הלל. (בספר זה ישנם כו"כ מקבילות לחידושי רבינו. ואציין א' מהם שג"ל לא ידוע, והוא פירושו לפסוק בישעיה את מי יורה דעה וגו' גמולי חלב עתיקי משדים, שהוא מתאים נפלא (בשינויים קלים) לדברי השנות אליהו בשבת [וגם בליקוטי תורה מעתיקי וואלאוין] ישנו בקיצור גמרץ ובלתי מוכן. והוא כמובן בטב"ע דרבינו שהרבה דברים בפ"י על משלי בעניין חמדה ותאוה. והשלמה לזה יראה המעיין בס' מנוחה וקדושה שער התפילה ח"ב אות ה' עה"פ נחמדים מפו ומתוקים מדבש.)

קיימו וקיבלו עליהם הרבה מהנהגותיו בדרכי הלימוד ונתיבות המצוות כתיקונן, ע"ש. אמנם בשאר מקומות בליטא לאו דוקא נהגו כהנהגותיו. 'שמעתי מהגר"ר יעקב קמינצקי ז"ל כי במדינות ליטא על אף שהיו קורין במגילות קלף לא היו מברכין עליהן כדעת הגר"א ז"ל, אלא כדברי הרמ"א. ואמר כי העולם טועין לחשוב כאילו בארץ ליטא היו עושין בכל דבר כמנהגי הגר"א, ואינו כן, רק בשני מקומות היו נוהגין בכל כמנהגיו, בוויילנא בבית הכנסת של הגר"א, ועוד במקום אחד¹² הלא הוא קהילת קורש שקלאוו. 'היה [הגר"מ שך ז"ל] חוזר ואומר, שגם בוילנא לא נהגו כולם מנהגי הגר"א אלא רק בבהמ"ד על-שם הגר"א, דער גאונ'ס קלויז¹³.

נוכר כאן אגב מעניין לעניין באותו עניין, כי הגר"ר שמריהו הנ"ל 'הביאו [להגר"ר דוד פרידמאן] לשקלאוו לפני גיסו הג' המפר' ר' זלמן ריבלין זצ"ל אשר בכל אות נפשו הטהורה קיבל עליו להיות לרב ומחנך להעילוי המצוין הזה. הגאון ר' זלמן סיגל לתלמידו זה את דרך הלימוד של הגר"א, הרחיקו מן הפלפול וסגר מלפניו את כל ספרי האחרונים והרגילו למצוא לעצמו דרך ע"פ ההגיון הישר לאסוקי שמענתא לאמתתא של ההלכה הברורה מש"ס בכלי וירושלמי ודברי רבותינו הראשונים' [אהלי שם. וראה עוד בישרון ט' עמ' תשפ"ו ואילך]. כדאי לעיין גם בהקדמת ספרו פסקי הלכות יד דוד.

12 קדשי ירושה (געלצהעלער) אחרית דבר. שם כתב: 'בוואלאוין או סלבודקא שכחתי איהו. ושגה בשמועתו, כי לודאי שהגר"ק ז"ל נתכין לק"ק שקלאוו, שוב שמעתי כן מבני - סבי הר"ר נתן שליט"א.

13 'בסערת אש' עמ' שני"ג. [וע' שם עמ' שסה': בחו"ל מניחים תפילין בחוה"מ חוץ מביהמ"ד של הגר"א]. ראה גם בס' 'הצדיק ר' שלמה' [בלוק] שבקלויז בוויילנא היו לובשים תפילין במנחה. וגם בס' מצב הישר (תרמ"א) כתב: 'הנה בפ"ק ווילנא בביהמ"ד של הגר"א ימצא כו"כ לומדי תורה כל היום מלובשים בטלית ותפילין' ע"כ [ובס' הגה"ח עמ' שלה' הביא עדות כזו משנת תרצ"ו. הקלויז נחרב רק לאחרונה בימי מלחמה השניה]. וכן במעש"ר אות סג' איתא 'ומתפללין מנחה בטלית ותפילין של רש"י דוקא' ע"כ, (וע' ביאורה"ל סי' ל"ז תקנת רמ"ע. אכן המקובלים לובשין דר"ח). ומוזה אגב מוכח ג"כ דהמעש"ר הוא גם להנהגת הכלל [ראה לעיל ח"א בעניין המעשה רב מש"ב]. והגר"א ז"ל הלא לבש תפילין כל היום, וכמ"ש במעש"ר גופא אות יח' וליך בהם כל היום. [וע' כתר ראש דאין בזה משום ויהרא (החמיר יותר מן המעש"ר). וע"ע חידושי הלכות שבת מט א'. ולמנהגה של הח"ח, ראה לבנו רא"ל בדוג' לזרכי אבי, כי פעמים באמצע היום היה לובש תפילין ללימודו. נואב, יש להעיר על לשון הנהגת הגר"א מכת"י ר' סעדיה, דכ' גבי אכילת מצה כל ד' שהוא מצוה אלא דהו רשות לגבי חובה, ולשנו שם שהוא 'כמו מצות תפילין', ומשמע א"כ דס"ל דתפילין אינה אלא מצוה קיומית ע' ביאורה"ל ר"ס ל"ז, וצ"ע ויתכן משו"ב השמיט תיבות אלו הגר"י"ב במעש"ר שהוא סידר].

יש לציין גם ללשונו של הגר"מ עפשטיין [בנו של בעל הפרדס] שכ' בספר הליקוטים כת"י: 'אעפ"י שהפסק הלכה בא"ח תקנ"ד ורבו הדיעות להיור, החסיד הידוע בקהלתנו חיו יחיה הורה למנצין שלו לאסור [ונבהמשך דביו: 'וגם החסיד הנ"ל התיר לאיש מפונק מהמנצין שלו]. שראה כי בהקלויז

של רבינו הלכו כפי הוראותיו שהורה להם. ע"ע תשוה"נ ח"ב י"י של"ד מנהג ביהמ"ד קלויז הגר"א בזמן הדלק"נ חנוכה. והגר"ש דבילצקי הביא עדות הגר"ש כהן מוויילנא כי בקלויז היו אומרים הלל בליל פסח, על אף דעת הרמ"א בס' תפ"ז והמנהג הרווח בחו"ל, ובביהגרי"א לא הכריע בזה. ב' הנהגות הנ"ל לא נכתבו בלוח הקלויז. בלוח הנ"ל הובאו נג הנהגות, ורובם מכוונים עם מ"ש במעש"ר, לוח זה שהיה תלוי בקלויז הגר"א

בזה עכ"פ כהגר"א, ומשמעות לשונו שהגר"א עצמו הנהיג זאת בעירו.

- וכן בחכמ"א שערי צדק פ"ד ה"ד 'ומ"מ בער"פ שהחלות מרובים פה ק"ק ווילנא יש נוהגים לתנם לכהן על פי הגר"א' (ע' מעש"ר אות קפ"ט) [ובכמ"ב רמז לזה בסר"ס תנ"ז שהביא מהפרמ"ג המנהג שאין נותנים חלה לכהן אף בער"פ, אך הוסיף 'ובמדינותינו יש באיזה מקומות שנותנין לכהן גדול שטבל לקריו בפסח'].
- ובמ"ב סי' רפ"ד סס"ק א': 'וכן הנהיג הגר"א בקהלתו וכעת נתפשט זה בהרבה קהלות ישראל ואשרי חלקם'. והוא ממעש"ר אות קל"ו 'ול' החי"א ח"א כלל לא ס"מ 'ואמנם הגר"א הנהיג בקהילתו לאחר שתיקן לכתוב נביאים וכתובים על קלף ובגלילה כספר תורה'. והל' קצת מגומגם].
- ובחי"א כלל קלג (ומשם העתיק במ"ב סי' תקנ"א סק"ו) 'ובק"ק ווילנא נוהגין ע"פ הגר"א ללבוש בגדי שבת'.
- או: 'וכבר נתפשט המנהג בקהלתו לעטות טלית של פשתן וציצית של פשתים ע"פ הגר"א' (שם כלל יא)¹⁶.
- בחיי אדם הל' פסח כלל קכ"ט כתב 'הבכורים חייבין להתענות, ובסעודת ברית או פדיון הבן, נהגו כאן ק"ק ווילנא להקל' (דלא כהמג"א ע"ש), ובמקו"א גילה שמנהג זה הונהג ע"פ הגר"א, בריש הל' שבת כלל א' בנשמ"א 'וכן מנהג פשוט כאן ק"ק ווילנא שבער"פ כשיש פדיון הבן אפי' שלא בזמנו הבכורים אוכלים שם עפ"י הגר"א'. (והו"ד במ"ב שעה"צ סי' רמ"ט בשם 'נשמת אדם בשם כמה פוסקים' ולא הזכיר הגר"א ומנהג ווילנא).
- לפי חשבון הגר"א שלושים זהובים ומנצ' יותר וכן נהגו פה ק"ק ווילנא' (חכמ"א כלל ק"נ). ועיי"ש שמעיר כי בימי הגר"א לא נהגו כך. וכפיה"נ זה נשתנה לאחמ"כ, וכמו שנת' דיותר ויותר נתקבלו פסקי הגר"א. ובשערי צדק פ' י"ד 'פה ק"ק ווילנא יש נוהגים לתנם לכהן על פי הגר"א'.

16 בשעה"צ סי' ט' סק"ז: 'ובביאור הגר"א כתב דהעיקר כדעת רבנו חם דאסור לעשות גם ציצית של פשתן, וצריך עיון, דהחיי אדם כתב דנתפשט טלית של פשתן וציצית של פשתן על פי הגר"א ז"ל. גם במעש"ר אות י"ז מפורש כדבריו שכביהג"א. וכבר עמד על כך במראה יהושע על המעש"ר (מתוך העלויות אליהו שלו) וכתב בזה"ל: 'ושאלתי את פי ידי'נ הרה"ג כו' ישראל המר"צ בוילנא (אשר על פיו והגהתו הובא הח"א לדפוס כנודע מהקדמתו) ולא פתר לי זאת. כ"א הגיד לי אשר בעצמו ראה את הגאון ז"ל שהט"ק שלו היה הציצית של פשתים ולא של צמר. אלא דעדותו נכונה לטלית של שאר מינים שג"כ הקפיד הגר"א (במעש"ר שם) שהציציות יהיו של פשתים ולא צמר (ראה הטעם בחידושי הלכות מכת"י שבת כו א' וכ"כ בתומעש"ר אות ה'), ובאמת הגר"א עצמו לכש בגד שאר מינים (כמעש"ר שם). אבל לעשות בגד פשתים כפי עדות החי"א הוא לכא' אינו. וז"ל חידושי הלכות עמ"ס שבת כה ב': 'וכבר יעדתי לך לכתוב דעת רבינו הגאון ז"ל הכ"מ שאוסר לעשות ציצית של פשתים אפילו בטלית של פשתים'.

ועי' מעש"ר אות ס"ז כי הגר"א לא אמר ושמרו וברוך ה' בין גאולה לתפילת ערבית, אבל הציבור שאצלו היו אומרים, ע"ש, ופבואר כי גם בבית מדרשו לא היו בכל דבר נוהגין כוותיה. ויתכן כי רק לאחמ"כ [אחר פטירת הגר"א] החלו לעשות כן [ובלוח הקלויז כבר נזכר שא"א, ראה הערה]. ובחומעש"ר מסופר שפ"א גער מוהר"ח ז"ל על שמכרו המצוות בבית מדרשו ואמר על כך: הגם לכבוש המלכה עמי בבית. ומשמע כי כך באמת נהגו מעולם ע"פ דעת רבינו בחי' חיותו אלא ששינו מן המנהג לטובת מעות הנדבה. [ואגב, אין מקור אחר להנהגת הגר"א בזה מלבד מעשה זה שאירע בזמן הגר"ח]. ובהקדמת הגר"ר ישכר בער למעש"ר כי 'מעידו אחז צדיק דרכו, שלא להעמיס על הסרים למשמעתו לאמר זה הדרך לכו בה לא תיימינו ולא תשמאילו, ולא הקפיד על העושים שלא בפניו היפך דעתו ע"פ המנהג... ולא הקפיד אלא העושים בפניו היפך דעתו, והיא מדת חכמים הראשונים, כענין שאמרו (פסחים ק א') הגם לכבוש את המלכה עמי בבית, ובירושלמי (פ"ה דביצה ה"ב) מי הוא זה שבא לרדותינו בתוך ביתנו, או אפי' שלא בפניו בדברים מועטים מכל הכתוב כאן בספר שיש בהם לתא דאיסורא שבמקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד למנהג ואין נושאים פנים להרגל, וכמו שאמרו (ר"ה טו) במקום איסורא כי נהגו שבקינן להו בתמיה וכו' עיי"ש, והנה מבואר כי בפניו אכן הורה כפי דעתו להסרים למשמעתו וכמו שמצינו לכמה מעשיות בזה עם רבינו ומוהר"ח ז"ל (ע' למשל בפסה"ג השלם סי' ש' לגבי מלוה מלכה. ועי' חכמ"א כלל קנח ס"ג: 'ובודאי אילו ידעו מזה הרבנים מורי צדק שלפנינו ומכל שכן הגר"א ודאי היה מוחה בידם', וכן בכלל קמט סכ"ד 'ומי שאפשר לו כו' לא יפה עושה והגר"א מיחה בהם¹⁴). אמנם כל בית מדרשו לא בהכרח נחשבו לתלמידי הסרים למשמעתו ולכן אף בפניהם לא אמר להם זהו הדרך לכו בה בלא להימין ולהשמאיל, כנגד המנהג, שבכל תפוצות ישראל אומרים ושמרו ופסקי יראו עינינו.

ועי' חיי הרש"ש לש"ע אור"ח סי' ת"צ דכתב 'ביהגר"א ס"ק י"ד וכן הנהיג פה עירנו לברך על כולם ב' ברכות על מקרא מגילה ושהחיינו¹⁵. ומבואר שבכל ווילנא היו נוהגין

לא ברור אם נהגו כן בימיו או ברבות הימים כשיסדו את הקלויז נהגו לגמרי כפי הכתוב במעש"ר כהנהגת רבינו. ישנם כמה הנהגות שמקורם הבלעדי מן הלוח בלבד ואכמ"ל בזה נוע' פסה"ג השלם סי' ע"ר]. כתוב שם (אות לה): 'הקהל לא יאמרו הפסוקים רק רבש"ע ויהי רצון. אך ברור שהגר"א עצמו לא אמר היה"ר הכתוב בסידורים, וכפי שגם מביא המ"ב בשם הגר"א, ואכ"מ.

14 'זהכי שמענא דהוי אצל רבינו הגדול ז"ל אורח טוב הגאון ר' רפאל מהאמבורג בעל ס' תורת יקותיאל ז"ל, וכיבדו עם לעקיך, ורצה לטבול ב"ש, וצויהו לברך ענט"י, והתחיל הרב הנ"ל לפלפל במה שכתבו האחרונים דיי"ש אינו משקה, השיבו רבינו גם לדברי מי שאומר שהוא זיעה בעלמא הרי מתניתין דמס' מכשירין רפ"ב דזיע שמחת המים דינה כמים, אמר הרב הנ"ל אילו לא באתי אלא לשמוע דבר זה די, ונטל ידיו וברך ענט"י, וכן היה נוהג רבינו תמיד' (שיח אליהו על מעש"ר אות פ"א, ומקורו מס' בית יעקב לר"ב ברוידא, שנת תרמ"ד. ומעשה זה הובא בחזו"א מכשירין ב' ד' ומבאר שיטתו, וכיון לרצ"ה בפסה"ג סי' קנ"ח בעמוד"א). וראה להלן בשם הילקט יוסף.

15 אגב, שם כ' במשיטות ילכד על איכה דל"ש בה שהחיינו, והוא כדברי אור חדש [בכת"י] שהשיג בזה על בעל פסקי הגר"א שכו' שם דמברך על כל ה' מגילות כן, והגר"ש מלצאן ז"ל השיגו 'ולענ"ד אין נכון לברך שהחיינו על מגילת איכה. ועדות הגר"ש מסייעו.

ובאמת מבואר דשאר כל המנהגים וההלכות שקבעם בחיי אדם, שמחברו היה לעת זקנותו דיין בוויילנא [נאז כ' ספריו, חי"א דפו"ר תק"ע, וחכמ"א דפו"ר תקע"ו. נפטר בתק"פ], לא נשתנו ע"פ הוראותיו של הגר"א. וראה גם באור חדש (כת"י) על דברי המעש"ר אות ק"ג דהבדלה מיושב, בזה"ל: 'זכעת ראיתי בבית מדרשו של רבינו שהמבדיל לבדו מנהגו לישב בשעת הבדלה וכל השומעים נצבים עליו, והמנהג הזה תמוה בעיני...'. ע"ש מה שהעיר בזה, עכ"פ חזין דנהגו שם כדעת הגר"א במעש"ר ובביהגר"א סי' רצ"ו דהבדלה במיושב, שלא כהמנהג שהביא רמ"א. ובבנין שלמה להגר"ש הכהן מוויילנא סי' כ' על דברי המעש"ר שלא להוסיף על מעין ז' קרואים בשבת וכן נוהגין אחריו עד היום בביהמ"ד שנקרא על שמו ועוד באיזה בתי מדרשות בפ"ק (וויילנא), ע"כ.

נמצאנו למדים שלא בכל ליטא נהגו כמנהגי הגאון. אמנם יחידים ת"ח עצומים וגדולי ישראל אשר מבית מדרשו של רבינו, נהגו לעצמם ככל מנהגי הגר"א, כגון מהר"ל דיסקין, מרן החזו"א, רבינו הח"ח, הג"ר חיים ליב סטאוויסקר, הגאון אדר"ת¹⁷, הצריז"ס¹⁸ וחתנו הג"ר שמואל סלאטא¹⁹, הג"ר אליהו יגולר מקאליש (תולדות אליהו²⁰), ועוד רבים [כל הנ"ל קיבלו כן מאביהם משפחתם ורבותיהם]. ויתבאר עוד לפנינו הנהגה צנועה זו.

שיטת הגרמ"פ זצ"ל בהתקבלות פסקי הגר"א

משום כך, הג"ר משה פיינשטיין ז"ל מצינו לו כמה וכמה פעמים שנתרעם על כך שהנהיגו בציבור כמה מבני התורה להתחיל לנהוג כמקצת פסקיו של הגר"א [אף לקולא או אף לחומרא כנגד המנהג]; 'ואף שיטת הגר"א לא קיבלו עליהו כולם, אף לא בעירו, ומשמע שגם לא הקפיד ע"ז, והוא מטעם שמצד עצם הדין אין להו למישבק מנהגם בשביל שהגר"א הוא גדול ביותר, דהא חזינן דמנהגא עדיף וכו' שלכן כיוון דהגר"א היה ראוי לחלוק על חכמים ההם שהנהיגו להניח תפילין, ולהכריע כהסוברים דאין להניח תפילין, היה רשאי לנהוג בעצמו כן, וגם להורות לתלמידיו השואלים מאתו. אבל ג"כ לא אמר לכולי עלמא, ואף לא לבני עירו, אלא רק לתלמידיו

17 ראה נפש דוד.

18 'ובפרט בהכרעת הגר"א מוויילנא זי"ע אשר נדעתו לא נטה' (מתוך הספר עליו ב'הלבוש' שנה ב' חשון תרכ"ו עמ' 340. ובס' תולדותיו עמ' ט'). [בתפילת דוד (האדר"ת): 'לפלא בעיני מנהג אחינו הפרושים בירושלים ת"ו הנהגים כדעת מרן זג"ר ז"ל, ואומרים שהחינו (על מקרא מגילה) גם ביום. ושמעתי שהמנהג כן ע"פ הגה"צ ר' זושל מסלאנט ז"ל תלמידו של הגר"ח מוואלאזין ז"ל, ואילו בקונטרס מעשה רב נדפס שלא לאמר. (ויש לציין שאמנם הגר"א בביאורו לס' תרצ"ב ס"א לא הכריע ועי' בחי"א כלל קנייה סכ"ר וברמ"ש"א שם, אבל בס' תרפ"ח סק"א כתב 'ומכאן ראייה לדי"ת וכו') [=ובעל המפה] בס' תרצ"ב ס"א וי"א דאף כו' עיי"ש וזהו מסקנתו (שם)]

19 שמואל בדורו.

20 וגם לרבות אחיו, הג"ר שמואל קעלמר ז"ל, ככתוב שם (עמ' 70) 'הוא היה אחד מהשרידים אשר אחזו דרכם ע"פ דעת הגר"א ז"ל מוויילנא, מנהגיו היו לו לקו, ומוסריו למשקלת, כמו מר אחיו רבינו ז"ל'.

ששואלין ממנו. וגם הא לאחר שאמר להם דעתו, הרי רק משום דסברי גם הם עצמן כן, דהא חכמים בעלי הוראה היו, צריכין היו לעשות כמותו. אבל לא סתם אינשי שאינם ת"ח, שהם צריכין לעשות כמו שלימדום והנהיגום אבותיהם ורבנותיהם שמניחין תפילין' (או"ח ח"ה סי' כד). 'אך שאיכא הרבה מבני תורה בזמן האחרון שהתחילו להתנהג כשיטת הגר"א וכו' ואדרבה תמיה על אלו ששינו מנהגם להבדיל מעומד והתחילו להבדיל מיושב. איכרא דגם אני מבדיל מיושב, והוא משום שכן היה מנהג אאמו"ר זצ"ל²¹, וממילא גם בני, ואולי גם הרבה מתלמידי עושיין כן' (ח"ה סי' כ'). 'ולאלו שממתינין בכל מו"ש עד אחר ע"ב כפי הראוי לבני תורה ויראי השי"ת, אין להם למהר גם בשביל נר חנוכה, ואינו כלום אף כשנוהגין כהגר"א בכל דבר, דגם בכל דבר אם הוא לקולא לא שייך ליחידים לנהוג דהא אינם תלמידיו שהורה להם, ותלמידיו לא היה להם רשות להורות לאחרים וכו' וכן הוא בכאן דתלמידיו הגר"א כשלא הכריעו בעצמן אלא מחמת שהורה להם וכן הגר"א יכולין בעצמן לעשות אף לקולא אבל אין יכולין להורות לאחרים, ורק כטכבר נעשה מנהג באיזה עיר גם לקולא יש להורות כן במקום שהוא אבל היחיד אינו יכול לעשות לקולא כהגר"א במקום שנוהגין כשיטה האחרת' (או"ח ח"ד סי' ס"ב). 'במעשה רב של הגר"א סובר דלעולם תפלה בזמנה עדיף מתפלה בצבור, אבל כיון שהוא נגד רוב הראשונים אין לנהוג כמותו אלא מי שנוהג כמותו בכל דבר' (או"ח ח"ב סי' ס'). 'בדבר מה שאמרת שיש להקל בדיעבד בעשיית הפס"ט עד ט' מינוט אחר שקיעה משום ס"ס, ודאי הנהיגים כשיטת הגר"א אף לקולא במו"ש אין להם להקל בזה, דהא יהיו תרתי קולא דסתרי, משום דלפ"ז הוא רק חדא ספיקא כדכתב בתר"ה, והוא פשוט וברור. אבל תמה אני מי התיר להם דבר

21 בודאי מנהג אביו מיוצאי ק"ק שקלאוו, החל גם הוא הנהגה זו [שלא כהמנהג המובא ברמ"א] עפ"י דעת הגר"א, אך עיקר תלונתו הוא לאלו שהחלו לנהוג כן מחמת הגר"א ללא מנהג אבותיהם. במקו"א מעיד הגרמ"פ (או"ח ח"ד סי' קכ"ב) 'לאלו שהגו בכל הדברים כהגר"א כגון אבא מארי זצ"ל וכו', עיי"ש [ולכן עיקר דבריו שם דהבדלה מיושב לא דמי לשאר דברים, אף לאלו שעושיין כהגר"א, כיוון שאינו ברור דעת הגר"א וכו', עיי"ש, צע"ג דל"ס מנהג אביו שהבדיל מיושב הוא ע"פ מנהג הגר"א כאמור. גם כל דבריו הנ"ל בדעת הגר"א בדין הפסיעות שאחר שמו"ע לא מובנים, ומש"ש דלמעשה לא הוזכר בסידור הגר"א לנהוג כך עיי"ש, הנה לא שת לבו הגרמ"פ זצ"ל כי ההלכות המובאים בסידור הגר"א לא הגר"א כתבם ואף לא תלמידיו, והרבה מהם היפך דעת הגר"א. והגרמ"פ גם באו"ח ח"ה סי' ט' כתב לתמוה על המ"ב סי' רצ"ו שלא כתב כהגר"א, שבסידור הגר"א מפורש לברך תחילה ואח"כ להביט בצפרניים, ע"ש. ובמחכ"ת מלבד שהסידור נדפס לאחר כתיבת המ"ב, באמת אין ההלכות הנדפסות שם מהגר"א כלל וכלל, ומסופקני אם נסדרו אף ע"י הגר"ה הלוי מיפר.

וע"ע אגרו"מ או"ח ח"ה סי' מג, 'יחזירני שא"א הגאון זצ"ל לא אמר בשום מקום בסליחות ובפיוטים שהלשון הוא כמבקשים מהמלאכים...וכן אני נוהג בעצמי אחריו. ועתה ראיתי בסידור אוצר התפלות בהמבוא באות ג', שהביא שהגאון ר' חיים מוואלאזין היה אומר ג"כ תחת מלאכי רחמים חלו נא, בלשון אבות העולם אהובי עליון חלו נא. ואולי מה שאמר כן אאמו"ר זצ"ל, היה משום ששמע שכן אמר הגר"ח מוואלאזין. וכן לא היה אומר אאמו"ר זצ"ל בליל ש"ק, כשאומרים שלום עליכם, את החרוז ברכוני לשלום מטעם זה'. (וכן מפורש בשאלות אות קל ממוהר"ח).

כזה, וכי הם יכולים להכריע בדין זה נגד מנהג אבותינו ורבותינו הראשונים ולומר שהדין עם הגר"א נגדם, אף שהרבה מרבותינו הראשונים סוברים כהגר"א, מ"מ הא יש לעשות לנו, שאין יכולין להכריע, לחומרא. ואם היו גם הרבה מתלמידיו שעשו כמותו לא הנהיגו כן בעלמא. והגר"א עצמו לא הנהיג כן, אף לא בעירו ווילנא. וידעין שגדולי עולם מתלמידי תלמידיו החמירו בזה דלא כהגר"א, אף לענין ק"ש ותפילת ערבית וכ"ש לענין שבת ויו"ט. ולכן אין לנו לעשות בזה כהגר"א במו"ש, אלא כמנהגנו כר"ת לחומרא עד צאה"כ (י"ד ח"ד סי' י"ז).

דברי הגרמ"פ ז"ל דאין רשות לנהוג כהגר"א מלבד תלמידיו אשר הורה להם וכו', צ"ע. וכאשר כבר כלל מרן החזו"א שביעית כ"ג א' ז"ל ונראה דהא דאמר בשל תורה הלך אחר המחמיר אינו אלא בשאין אחד מהם רבו אבל אחד מן החכמים הוא רבו הלך אחריו אף להקל. ומקרי רבו כל שהוא קרוב לו ושומע שמועותיו תמיד ברוב המצות ובהם אם יש שני חכמים קרובים לו רשית בידו להחזיק בהוראותיו של אחד מהם ולהחזיקו כרבו כו' ודין זה בין בחיי החכם בין לאחר מותו כל שידועות הוראותיו והלכותיו מפי תלמידיו או מפי ספריו. והנה רשאים להלך אחר רבם אף להקל בשל תורה ואפילו החולקים עליו הם הרבים כו' עכ"ל מרן החזו"א. וככלל, מעולם לא הורה הגר"א לאיזשהו תלמיד [אלא בפניו וכיוצא, כאשר נת' לעיל מדברי הג"ד יששכר בער], אלא אדרבה הורה לכולם דעתו בספרו ביאורי הגר"א, וכשאר הפוסקים כהמג"א שלא נודע לנו מתלמידיו אלא מספרו וסגי בהני. וגם דברי הגרמ"פ אינם ברורים כשכתב 'אלא מי שנוהג כמותו בכל דבר' ומשמע שאדם כזה יוכל לנהוג כן.

ובהקדמת ספר 'אור היום'²²: 'ואמר לי כבוד דודי אדמו"ר הגאון הגדול ציס"ע כו' כקש"ת ר' ישראל סלאנטער זצ"ל, שהעושה כשיטת הגר"א בענין בין השמשות במוש"ק מחוייב לעשות כשיטת הגר"א בע"ש לענין התחלת בין השמשות שהוא מיד אחר השקיעה, ואם לא עשה כן הוא תרתי דסתרי אהדדי. ועוד שמעתי מכבוד דודי זצוק"ל הנ"ל שגם בכלל מי שעושה כקולות הגר"א ז"ל מחוייב ג"כ לעשות כחומרות הגר"א ז"ל גם בשאר דברים, לפי שזה תלוי בזה [כמו שדרה וגולגולת בעירובין ז' א'] לפי שעיקר הדבר תלוי בדבר אחד, אם ראוי לאחוז שיטת הגר"א ז"ל נגד כל הפוסקים האחרים לפי שהוא ראוי לדחות כולם, או אולי ההיוב כדברי הפוסקים כו', וכיון שתלוי בדבר אחד הוי ג"כ כמו סתרי אהדדי. ולכן מי שאוחז קולותיו מחוייב לאחוז את חומרותיו

22 על שיטת הגר"א בזמן בין השמשות, חיברו הג"ר אריה ליב ב"ר ידידיה ליפקין, אחיינו של הגר"ס, ונכדו של בעל הגהות בן אריה. ווילנא תרס"א. [הג"ל הו"ל גם את הספר אמרי נועם חידושי ברכות להגר"א ז"ל והוסף בו הגהות שונות. ראה עליו ב"ישורון" כרך כ"ג עמ' קל' ואילך. ואגב שם נדפס מכתב ידו חידוש ארוך בעניין כל פסוקא דלא פסקיה משה כו', וזה שגגה לפרסם ד"ז בשמו, כי חד"ת זה משל בעל הפרדס רימונים הג"ר יצחק אביגדור ז"ל אב"ד שקלאו, ונדפסה בסוף ספר שערי רחמים. (וע"פ השערי רחמים יש להשלים החסר הנד' בישורון). וכפיה"ג הגר"ל ליפקין העתיק תשו' זו לעצמו.]

(כמו חדש וכדומה). כן שמעתי ממנו זללה"ה, וכן היה אומר זקני הגאון אב"ד טעלז בעמחה"ס בן אריה על הש"ס וכו' עכ"ל. לפי חידושו, לא יתכן לדחות דברי הפוסקים ולנהוג כהגר"א אם לא שנוהג כוותיה בשאר דיני התורה, כי עיקר הטענה לנהוג כפסקי הגר"א הוא 'שראוי הוא לדחות כולם', וכדברי הגרמ"פ באגר"מ (ח"ה סי' כ"ד) זרק כשאחד מבני אשכנז וצרפת נתחכם וחלק על חכמי מדינתו שנוהגין כמותם, ופסק באיזה דברים כחכמי ספרד, כמו שעשה הגר"א מוויילנא, ואף בדברים שנהגו בין אנשי ספרד ובין אנשי צרפת ואשכנז בשוה, והגר"א מוויילנא חלק עליהם, והסכימו כל חכמי דורו שהוא גדול ביותר מכל חכמי דורו שהיו גדולי תורה מאד, ושהגר"א הוא גדול ביותר גם מהרבה דורות שלפניו, וראוי לחלוק אף על חכמי וגדולי ישראל מכמה דורות שלפניו. וכל תלמידיו שהיו גדולי הדור ההוא, הסכימו שהגר"א ראוי גם לחלוק כאחד מן רבותינו הראשונים, שלכן מכיוון שהוא בתרא, יש להורות הלכה כמותו. והתחילו לנהוג כמותו בכל דבר אף שהיה נגד המנהג. וכן במקו"א (או"ח ח"א סי' כד): 'ולכן איני רוצה להכנס בפלפולא בענין זה כי מה אנחנו להכריע בין הרים גדולים אבל הגר"א הוא בתראה והסכימו עליו כל העולם שהוא גדול טובא וראוי להכריע וא"כ הלכה כבתרא'. אמנם כפי הנת', רק ציבור חדש שמחדש מנהג בתחילה יוכל לנהוג כן, ואמנם אכן בק"ק שקלאו החלו לעשות כן.

עשר שנים בלבד לאחר פטירת הגר"א, בשנת תקס"ח, עלה לאר"י הג"ר מנחם מענדל ז"ל משקלאו, אחרון תלמידי הגר"א [אשר שימשו שמונה עשר חדשים אחרונים, ולמד ממנו בעיקר תורת הנסתר, ראה הקדמת בני הגר"א לאר"ח]. עליה זו נמשכה זמן מה [הג"ר ישראל משקלאו עלה שנה לאחריו בראש קבוצת עולים מליטא ורייסין, ולאחמ"כ עלה הג"ר הלל בן הג"ר בנימין ריבליס (שלא עלה בידו לעלות) משקלאו, בעל 'קול התור'] וזה היה למעשה ייסוד ההתיישבות הראשונית של האשכנזים הפרושים באר"י. בעקבות התיישבות יהודית זו באר"י נתחדש התנהגות כמנהגי הגר"א אף ברבים בקהילות שלימות. אך במקום אשר הגר"א ז"ל נטה מדעת הרמ"א ז"ל והנהיג מנהגים אחרים, בעקבותיו ילכו וכמשפטו יעשו, סיבת הדבר יען כי מייסדי ישוב האשכנזים הפרושים באחרונה בעיה"ק צפת תוב"ב אשר נעתק אחרי כן לעה"ק ירושלים תוב"ב היה הרב ר' סעדיה והרב ר' מענדל ז"ל מתלמידי הגר"א ז"ל, והם נהלו את העדה החדשה הזאת על מבועי פסקי הגר"א ז"ל ומאז נשאר לחוק ולא יעבור' (הקדמת אמרי שמואל למעש"ר ע"ש²³). ראוי לציין כי הר"ר סעדיה הנ"ל [מנוח"כ בהר הזיתים] הוא הראשון בסידור הנהגות הגר"א 'מעשה רב', ויתכן כי עיקר כוונתו בזה להנהיג כך את הציבור בבוא הזמן²⁴.

23 וראה עוד בס' 'שאלו שלום ירושלים' (מהגר"ר משה נחמיה כהני מירושלים. הדפסה שלישית תרל"ח, עמ' 11) 'ברוב בתי המדרשים נוהגים בכמה דברים ע"פ מנהגי הגר"א זצ"ל. ועע"ש.

24 יש גם לציין כהמשך לזה, את פעולותיו של הרב אליהו לנדא נוי"צ להגרי"א בהקמת בית מדרש אליהו, ראה סי' הגאון לר"ד אליאך 1192 ואילך.

מנהג ליטא בחיי אדם

אמנם בעיקר מושב היהודים בכל מקום שהם, נשארו כפי מנהגם מאז, מנהג אשכנז אשר קבעם לחק רמ"א במפה שעל השלח. ואף שבכמה מקומות בליטא רייסין וזמוט החלו נוהגים בכמה מנהגים בודדים של הגר"א²⁵, אמנם לא בצורה מאוחדת וקבועה. הפסקים שנהגו בליטא, בעיקר נתקבלו ונהקצצו בס' 'חיי אדם', אשר, כעדות מוהר"ח ז"ל בהסכמתו, היה בבחינת 'גברא דמריה סיעיה'. 'וע"כ לימוד הראשי וקודם לכל הלימודים הוא ספר חיי אדם, שהוא חיות ממש' (נחלת אבות, תקצ"ו). להגיד מאיר ב"ר אליהו ב"ר אברהם בעל מעלות התורה). הוא היווה למעשה את הקיצור הלכות הנפרץ ביותר בליטא ועל פיו עשו. הספרים ח"א וחכמ"א אכן נתקבלו בעולם התורה הליטאי כפוסק אחרון, וכלשון החזו"א (במכתב, ונד' בחזו"א עמ"ס חולין נט א') על חכמ"א 'ספרו התפשט בדורו בכל ארץ ליטא, וכן באגרותיו (ח"ג אות קעח) 'חיי אדם שהיה ספרו הוראה כמה דורות'²⁶.

אלא, דאף אמנם שבעל החיי אדם, הג"ר אברהם דנציג ז"ל, היה מחותן עם בן רבינו [בת הג"ר יהודה ליב נישאה לר' יצחק בנו של החי"א], והפליג בשבחו [ב' פעמים, בהקדמת זכרו תר"מ אחר שהביא בשם אגריה שאין דין ת"ח בזמנינו, הוסיף, דהפוסקים כ' דהדברים נאמרו על הרוב אבל יודמן לצתים וזמנים רחוקים, שהרי אנו זכינו לראות בעינינו את הגר"א שכל מדות שמנו חכמים בת"ח נתקיימו בו וכו', והאריך בזה קצת²⁷. ועוד, בהקדמת החי"א אם יתן איש כל הון ביתו באהבת התורה כו' כמו שראינו בעינינו

25 ועתה יש הרבה מדקדקים במדינת ליטא ורייסין וזמוט שנוהגין זה מכמה דורות ע"פ הגר"א לבצוע שתיים בכל סעודה (ערוה"ש סי' רע"ד). 'במקומות רבים הנהיגו כן [כהגר"א]...וראיתי בחת"ס ובמשכנ"י שרצו לדחות שיטת הגר"א, והרואה יראה ויתפלא כי שיטתו ברורה' (ערוה"ש סי' תכ"ג) 'על פי דבריו ז"ל נתפשט זה קרוב בין רבים מבעלי תורה לשנות מנהג הקדום' (משכנ"י סי' ע"ו, לגבי הפרדת עלמית מיתברך). ועוד רבים (כמה מהם מפוררים במאמר).

26 וכתבתי זאת בעבור שבס' חכמ"א העתיק לי הר"מ הג"ל, והס' מצוי תחת יד כל אדם ויבואו המוהלים לסמוך בזה כו' (נימוקי הגר"ב הל' מילה. יו"ד דפוס ווילנא).

ידוע גם שהסטייפלר והגר"ז מבריסק אמרו שאפשר לפסוק כח"א וחכמ"א. וכן הח"ח, עי' לרא"ל בתולדות הח"ח (עמ' ה') שהיה מלמד להבעה"ב בס' חיי אדם. ולשון הח"ח בהקדמה לנרתי ישראל: 'ומי שירצה לידע דיני התורה כבר יש שו"ע וחי"א וחכמ"א לפניו'. ורוב ס' מחנה ישראל הוא מחי"א וזכרו ת"מ שלו. הערכתו לספר 'זכרו תורת משה' [לבעל החי"א] ידועה, גם הביא כ"פ במ"ב, ואף השתדל להרפסה שוב, עי' במכתביו. [היו שדיברו סרה עליו ושאלו לסמוך עליו, ונוקק לכך בשדי חמד כללי הפוסקים, וע' בהצדיק ר' שלמה עמ' מו'].

27 ראה תשו' מהר"מ שיק יו"ד סי' שמ"ה שהביא דברי החכמ"א בכלל קנ"ה סי"ח ז"ל 'זרע עלי המעשה שראו שעשו כן לאדונינו מרנא רבנא רבן של כל בני הגולה מחותני ר' אליהו חסיד שהיה ידוע ומפורסם לכל העולם לגאון וחסיד ויחיד בדורו, ממנו למדו לעשות כן גם למי שרוצין לכבדו ועליהם נא' ותבואו ותטמאו את מקדשי ובודאי גורמים רעה למת בזה וראוי לבטל זה שלא להכניס שום מת בביהכנ"ס ע"כ, ושמע שנתקשו עליו הלא דינא הוא בירו' במדרש ובש"ע דמכניסין ת"ח לביהכנ"ס, וכ' מהרמ"ש דלא הבין השואל כוונת החכמ"א, דכוונתו, דודאי הגר"א ז"ל היה דין ת"ח

למחותני הגאון כו'. יש גם הספד המיוחס לו שנד' בס' שערי רחמים]. עדיין מבחינת 'פסקי הגר"א', אף שיש בודאי השפעה רבה לפסקיו בספרו, מ"מ לא נתן משקל כבד לפסקים אשר הגר"א נחלק על עמודי עולם בש"ע, ובהלכות אלו כמעט ולא הזכיר כלל דעתו. אף שהביא פעמים רבות שיקול דעתו, בפרט בסוגריים כעוד שיטה נוספת למג"א וכדו'. ובכלל, אף שנשא ונתן בדברי רבינו נוכ"פ בנשמת אדם שלו, מ"מ היה קל בעיניו לדחות דבריו²⁸, פעמים בלא ראייה מספקת, פעמים בסברה בעלמא, ופעמים בלא התנצלות ומורא [והכל בכדי שלא לדחות דברי ש"פ או המנהג] כפי שעשו מחברים אחרים²⁹.

עליו, אלא שלמדו ממנו גם לשאר ת"ח וזה אינו דאין דין ת"ח בזמננו. עיי"ש. וזהו ממש דבריו בכאן בזכרו תורת משה. כל הדברים הנ"ל מבוארים ופשוטים, וא"א שלא להתפלא היאך הציג זאת ר"ב לנדוי בספרו (עמ' שמ"ב הע' 12). [ולשיטתו כ' שם (עמ' שלה) דודאי לא הספידוהו במועד, ובדו"ת היא, דהלכה פסוקה היא שאין מועד בפני ת"ח, והגר"א לדי"ה דין ת"ח עליו אף בזמנינו וכנ"ל].

28 יש לציין כאן לשמועה שהביא רצ"ה פרכר (זובא בהגאון החסיד עמ' צו') על אי תניית מוהר"ח הסכמה לספרו בטענה: באיזה ספר ראיתם תיבות אלה "דלא כהגר"א"? ע"ש, ואף ויתכן כי אינה אלא שמועה בעלמא [וכפיה"נ לאמת, כי טעמו משום התנגדותו כעיקרון לקיצורי הלכות, ראה להלן]. מ"מ הפצת שמועה זו אומרת היא ג"כ משה' על רגשת רבים. ואף שלא מצאתי לו כזה בחי"א, מ"מ די לנו בלשונות כמו 'זכונם השיג עליו הגר"א' 'מ"ש הגר"א...ג"ל דליתא' 'יבוא מסולק מ"ש הגר"א' 'ומ"ש הגר"א ראייה...ג"ל דאין ראייה כלל' וכיוצ"ב הרבה דוק ותשכח, לשונות כאלו לא מצאתי בשום ספר מתלמידי ותלמידי תלמידי אשר מבית מדרשו, שהחזיקוהו לאחד מהראשונים ז"ל. [ראה להלן בפרק ה'כללים' מדברי בעל הדברי מרדכי (פרידבורג) מ"ש על הגר"ש נתנון]. במאסף 'תבונות' א' הביא ר"ה קצב"ג במאמרו כמה מהגהות מכת"ר החי"א שתיקן בחי"א שלו: בנשמ"א כלל מ"ד סק"א 'והגר"א כתב...תמוזים כו', ובהגהותיו מכת"ר שינה ליוצ"ע, ובכלל כ' סק"י: 'הגר"א הקשה ע"ז דסובר דמ"ש התרו"ד...כוונתו...ולכן הקשה עליו, ובאמת דעת התה"ד...', ושינה בכת"ר 'ולענ"ד דעת התה"ד'. [וכן בהמשך שם 'וקושיית הגר"א לא קשה מידי...וכן מנהג ישראל תורה...'] במקום 'ול"ק קו' הגר"א...וכן המנהג דמותר...]. וכפיה"נ ריכז לשונו אולי מפני הלעז הנ"ל. [ואולם מתבאר שם שגם לשונו היתה תקיפה גם כלפי מחברים אחרים, ובכת"ר ריכז מאד הלשון].

29 כמו משכנ"י סי' ע"ג, בן הנובי"ב בשו"ת בית אפרים או"ח סי' ס"ט, מהר"ל צינץ בשו"ת משיבת נפש סי' ט"ז. כל הנ"ל הובאו בעליות אליהו ועו"ס. החי"א רק במקום אחד, בנשמ"א כלל קנ"ה, כתב בצורת התנצלות [נעפר אני תחת כפות רגליו וקשה לי מאד דבר שנתפשט כו'] שמעדיף מנהג שנפשט בכל ישראל על דעת הגר"א. אף רב גובריה לא הרחיק לחלוק על הגר"א, וכ' עליו בל' שא"א לקבל שכך כ' הגר"א [כדוגמת ששעה לשא"ר כשנוטה מדעתם], וראה במאמרו של ר"י ענבל בישרון ל"א תשע"ד בקטע 'החזו"א כתלמיד הגר"א' (וראה בהגה"ח עמ' צו' הע' 7). וכל זה אינו עניין כלל לדבריו של הגר"א [להלן באריכות] שתקף את אלו שאינם באים בצ"ע על דברי הגר"א [וכל הבית מדרש הליטאי יוכיח כי הוא מלא במו"מ כדרכה ש"ת וכפשיט"ת לפנינו בעו"ה]. ראוי לציין כדוג' הביקורת הג"ל על החי"א, גם נתרעמו הרבה בדברים חריפים ביותר על בעל סדרי טהרות, שהשיג על הגר"א. גי"ז הוא מצד שהוא: 'פגע ונגע בכ"מ בכבוד רבינו הגר"א ומשיג על דבריו בעזות וחוצפה מאד, ושמתי עיוני על השגותיו ומצאתי ראיתי כי מלבד שאין קטן ערך כמוהו ראוי להתוכח עם הארי אריה דבי עילאה הגר"א ז"ל וכו' (הג"ד ברוך בירדא, בספרו בית יעקב, תרמ"ד). ואכ"מ.

ד"ז העלה את חמתו של הגר"ר יצחק אייזיק חבר ז"ל בבנין עולם שלו שכי' עליו יוכל דבריו שם [בנשמה] אין להם שחר, ומאוד נפלאתי עליו איך מלאו לבו לחלוק על מאור עינינו בדברים של מה בכך³⁰. וכוונתו לסיפא דדבריו, היינו בסברא בעלמא בזה אין לו רשות, שאינו אלא כמו שטות. ועי' ע"ז גם בהקדמת תקלין חרתין.

בקורת נוספת מצאנו עליו ורמז לזה בהקדמת החכמ"א, כפי שנראה להלן, ואף שצדקו דברי תלונתו עליהם שבודאי מותר לו לחלוק על הגר"א, אבל כפיה"נ הבקורת שיצאה עליו לא על חינוך באה. ואמנם באמת בעל החי"א כפיה"נ עיקר חיבורו היה עוד קודם יציאת הביאור הגר"א, וכלשונו בנשמה"א כלל נא: 'אחר כמה שנים נדפס הש"ע עם ביאורי הגר"א וראיתי שגם הוא תמה על דין זה'. או בכלל נו: 'אחר זמן רב שהיה

30 וע' בדברי הביאור"ל סי' מ"ז שכי' לחלוק על הבנין עולם. ומצאתי כן גם בפתיח תשובה על אור"ח סי' ס"ח.

ואגב נידון זה, הנה החי' אדם הביא בשם הגר"א הנ"ל (כלל ט) 'והגר"א הניח בצ"ע ודעתו נוטה לברך גם המהרהר בדברי תורה', וכמדומה שכן הבינו העולם, והרבה תמהו ע"ז (ע' דמש"א קה"י ועוד) דאף שהוא מצוה מ"מ תיקנו ברכה רק עובר לעשייתו. וז"ל הגאון רא"מ הורוויץ (אהל משה ח"ב סי' קכ"ה) 'רק לענין ברכה בעינן קצת היכר מעשה כמו משמוש בתפילין ובציצית, משום דלא מצונו שיתקנו ברכה על דברים שבלב כמו שכתבו הפוסקים ז"ל לענין ביטול פמין ולענין הרהור בתורה ולפלא על רבינו הגר"א זצ"ל שם שהקשה דהא הרהור מצוה הוא, דהא מ"מ הוה כביטול חמץ' כו' עכ"ל. אבל באמת המעיין היטב בדברי רבינו, לא רואה כלל כי רבינו מצריך לברך ברכה על הרהור, אלא דאוסר להרהר בת"ת קודם ברכה"ת כיון דההרהור מצוה היא והיאך שרי לקיים מצוה ללא ברכה [וכן ל' מוהר"ח בהק' לספד"ז: 'והוא לפי שיטתו הנקיה בשו"ע אור"ח שגם ההרהור בד"ת נאסר קודם ברכת התורה']. אבל איה"נ אין לברך על הרהור גרידא כמ"ש הפו' (ע' ב"י סי' תל"ב). והמדקדק בל' המ"ב רואה כי גם הוא לא כי כל' החי"א. ושוב שמחתי לראות בס' דברי מרדכי (פרידברג, סי' נט אות כד), שכתב, הא דשומה בפי רבים בשם הגר"א שאסור להרהר ד"ת בלי ברכה"ת, י"ל דס"ל שכיון שיש מצוה ברהור תורה ע"כ יש לברך ברה"ת ולומר קצת פסוקי תורה כמנהגינו, ואח"כ יוכל להרהר בד"ת, ולא שנאמר דס"ל להגר"א שיש לברך באמת על הרהור בלבד. וכ"ז פשוט. עכ"ד. ובשו"ת אה"מ הג"ל סי' קכ"ו כי 'י"א חיליה למר שהצדיק הצדיק דמעיקרא הגר"א ז"ל דכוונתו דהא יש מצוה בהרהור וכ"ש דיש מצוה לפסוק דין, ולה"ט יש לברך על פס"ד דיש בו דיבור של מצוה, אבל אין סונת הגר"א לברך על הרהור בלבד, אם כי הוא דחוק בלשונו מ"מ יאות לן למשכנו נפשין על דביי', ע"כ. ובדברי מרדכי (סי' ס"א) כתב להגר"אמה 'ברכני שהצדיק את הגר"א ז"ע, יתברך מר מבעל הברכות כנאמר ואברכה כו', אך לפלא בעיני מ"ש מר שהוא דחוק בלשונו, אין אני רואה שום דוחק להרגיל בלשונו הזהב'. ובאמת גם במשנ"ב לא הביא דעת רבינו אלא על האיסור להרהר קודם ברכה"ת ולא דעל הרהור גרידא יכול לברך.

עוד רציני להאיר [מעניין לעניין באותו עניין המאמר כולו], דבסיים השגת רבינו שם על הש"ע, כותב 'וכ"ש פסיקת דין כו', ונראה דס"ל לרבינו דפס"ד יש לו דין דיבור ולא הרהור, עיי"ש, וכן הביא במ"ב שיטתו. וא"כ אף לשיטת המחבר דשרי להרהר קודם ברכה"ת, וכן לפימ"ש לעיל דאף לרבינו אין לברך על הרהור, מ"מ על פס"ד יכול לברך. אלא דא"כ נמצא דרבינו פליג על רמ"א בס' פ"ה דשרי פס"ד בבית האמצעי דשרי ביה הרהור, מהר"ן בע"ז. ולע"ז זהו כוונת המ"ב שם שמציין לדבריו שבכאן, והיינו ולהגר"א באמת אין דינו מוסכם. והמעייין היטב בביאור הגר"א שם רואה כי עומק דבריו שם לפקפק במקור דינו של הר"ן שם יעושה"ה ותמצא נחת.

כתוב אצלי, נדפס ש"ע עם ביאור הגר"א וכתב כעין זה'. ובביאור"ל סי' כ' כתב שנעלם ממנו דברי הגר"א דלטעם זונה ליכא איסור למשכן, ובביאור"ל ריש סי' שי"ח מעיר עליו שקדמו הגר"א בביאורו. וכך מ"ש בכלל י"ג יולי נראה שגם כוונת הזוהר אינו רוצה לומר דוקא מיושב, אלא דרצה לומר אף מיושב, כיוון מדנפשיה לדברי הגר"א על אתר שם. וכ"ז אינו תמוה, כי עיקר דעתו נקבע קודם שידע על דעת הגר"א ולא מיהר לשנות כדבריו, בפרט שספרו הוא הלא קיצור דינים להמון עם ואין מקום להנהיג בו פסקי הגר"א. וראה לשון הר"י משקלאוו בהק' פאה"ש על בעל החי"א: 'מחברו [היינו של הס' שערי צדק להל' אר"י] רק העתיק ל' הרמב"ם וש"ע ולא חידש ביאורים ולא יגע בשיטות הירושלמי ושיטות רבינו הגאון ז"ל כלל'.

ואמנם יש להדגיש כי באמת בעל החי"א לא נחשב בעצמו כתלמיד הגר"א, ולא נזכר במנין תלמידיו בהקדמת בני הגר"א לביאור השו"ע, נאף שבכדי להיחשב כתלמיד א"צ דוקא ללמוד תורה מפיו, ודי במה שעוסק בהוראותיו וספריי, וראה להלן בעניין דבריו בהקדמת החכמת אדם, ולשונו שם 'שכן דרך תוה"ק זה בונה זה סותר והתלמיד חולק על הרב' וכו' עיי"ש, דעיקר עניינו של התלמיד הוא עצם זה שלומד תורה מרבו, לא שמסכים עימו לעולם לדינא. וא"כ הה"נ מי שעוסק ושם עיקר עינו בביאור הגר"א הרי נעשה לו הגר"א לרבו המובהק. מ"מ לשונותיו כשחולק על הביאור אינן דומין כשחולק למשל על הנוב"י שהחשיבו לרבו, ומבקש רשות לחלוק עליו וכדו'. ואכ"מ.

המשנה ברורה ו'ביאורי הגר"א'³¹

נדרך נוסף, מרכזי וחשוב מאין כמוהו, בהעמדת פסקי הגר"א במרכז הדיון ההלכתי, הוא לל"ס הספר משנה ברורה.

השגחת השי"ת קבעה כי במשך הזמן דשנת תרמ"ב עד תרס"ד יצאו לאור ו' חלקי הספר הנודע 'משנה ברורה' על אור"ח, אשר נעשה כנכס צאן ברזל וכל בית ישראל מרוויים צימאונם בו עד עצם היום הזה. מדבריו הלא הוא מרן הכהן הגדול מראדין פלך ווילנא, הגר"ר ישראל מאיר הכהן ז"ל בעל הח"ח, אשר ראה עצמו מבית מדרשו של הח"ח' עמ' קלב, בנהדר' כל כתבי הח"ח. ובהשטטה ל'שמירת הלשון' (כ"ז סיפר לי הגאון הצדיק מהר"ר יהושע ז"ל...ששמע כ"ז מפי הגאון האמיתי מהר"ר דוד טעביל ז"ל...ששמע ד"ז מרבו מאור הגולה מהר"ח זלה"ה תלמיד מובהק של הגר"א זלה"ה). ובינדיח ישראל' פ' ל"ט בהגה"ה. ובהקדמת 'שמירת הלשון' בשב באן אחד, והוא כפיה"נ מהנהגות רי"ז מסלאנט מהגר"א. 'שמעתי אומרים על

31 אקצר כאן במקום שכבר הארכתי במאמר דרך ים על המשנ"ב, בישורון לג' עמ' שצד' ואילך.

32 ע' בקונטרס 'חומת הדת' (י'שמעיה ז' שמעתי מזקן איש אמנים ששמע בעצמו מפי ר' יעקב משה בשם זקנו הגר"א), ובהגה"ה בשם עולם' סופ"ג (וכן מעי"ז בדוג' מדרכי אבי אות כח, ובישיחות חת"ח' עמ' קלב, בנהדר' כל כתבי הח"ח). ובהשטטה ל'שמירת הלשון' (כ"ז סיפר לי הגאון הצדיק מהר"ר יהושע ז"ל...ששמע כ"ז מפי הגאון האמיתי מהר"ר דוד טעביל ז"ל...ששמע ד"ז מרבו מאור הגולה מהר"ח זלה"ה תלמיד מובהק של הגר"א זלה"ה). ובינדיח ישראל' פ' ל"ט בהגה"ה. ובהקדמת 'שמירת הלשון' בשב באן אחד, והוא כפיה"נ מהנהגות רי"ז מסלאנט מהגר"א. 'שמעתי אומרים על

מדרש רבינו הגר"א שזורים בתוך קונטרסיו³³. הח"ח אף טרח והוציא לאור לראשונה (תרע"א) מכת"י את הגהות הגר"א לתורת כהנים³⁴.

הגר"א שאמר (זכור למרים פ' י"ט). ובקונטרס נפוצות ישראל [שבס"ס שם עולם פ' ח' הביא בשם הגר"א [לא מצאתי בכתביו, אבל כפיה"נ קיבלה מבית מדרשו מוהר"ח, כי כן מצאתיה אצל תלמידו הגר"מ ישורון בס' אמרי יעקב בליקוטים לתפילות] במדת הבטחון דלא כהחובות הלכות (וכ"ה בדוגמא לדרכי אבי' אות ו'). ועוד. וואה עוד בס' הצדיק ר' שלמה [בלוך] תלמיד הח"ח (בעמ' לא' ולב' ולט' מר') פירושים ושמיעות ועובדות חדשות מהח"ח בשם הגר"א. וכן שם (עמ' לט') מגלה מקור דברי מוהר"ח ז"ל בכתר ראש אות סג'.

33 כמו למשל 'תענית דיבור' (מ"ב תקע"א סק"ב בשם 'ספר אחד'), בשמיה"ל שער התבונה פ"ב בהג"ה לאחר שהביא אגרת הגר"א 'עלים לתרופה' על שמירת פיו, הביא תענית הנ"ל בשם הס' 'ראש הגבעה' להמגיד מפלאצק תלמיד הגר"א. וע"ע בספרו 'חובות השמירה' פ"י שהביא מנהגו של הגר"א בלאור וציין לראש הגבעה הנ"ל. ובדוג' מדרכי אבי ס"ג י"ב הביא שהח"ח היה מחליף התענית בחסימת הפה וכו'. ונכתומעש"ר אות יד: דרנו של הגר"א לפסוק מעשה התשובה לבע"ת ביגיעת התורה ומניעת הדיבור במקום התענית. וע' ביאורה"ל סי' תקע"א (ובהק') המנוחה וקדושה, תלמיד מוהר"ח, כ' ואני מוחל לכם תענית היא"צ ובלבד שתתענו תמורתו מדברי חול'. גם ענין 'לימוד הרי"ף' שיבואר בפנים עוד להלן חשיבותו בבית מדרשו של רבינו, עד שנתחזק בכך להשלים בליקוטי הלכות' שלו את יצירתו של הרי"ף למסכתות שלא כתבם: ב'פתיחה' לליקוטי' האריך בחשיבות לימוד הרי"ף, וכ' שמצא עצה זו במעש"ר להור"א. וכך גם במכתבים ומאמרים סי' כ"א תחת 'עצה טובה', עיי"ש. ובצוואת הגר"א פנחס מפלאצק נתב' והנהגות למודו קיבלתי מהרב הגאון האמיתי נ"י מ"ו אליהו מוילנא, וכך צויה לי בפיו הקדוש ללמוד האלפסי תחילה עם פרש"י ולחזור; וכי ע"ש [וגם ב'מנוחה וקדושה' ציין לראש הגבעה]. ועוד יבואר לפנינו בפנים בפרק ה'כללים'. וכן לימוד המוסר, ראה להלן בפרק השפעת הגר"א לדורות.

כך את אגרת הגר"א הביא הח"ח בהרבה מספריו וכמעט שגור על לשונו (ח"ח בפתיחה, זכר למרים פ' י"ד, שם עולם קונטרס נפוצות ישראל, גדר עולם פ"ו ועוד. שו"ר בס' הצדיק ר' שלמה עמ' כד' כי הח"ח היה תמיד משנן האגרות), ובשמיה"ל ד' הגר"א באגרתו 'עלים לתרופה' בשם המדרש (לא נודע מקומו, ובפנים אגרת לפי כמה ג"י לא הביא כן בשם מדרש) דכל שעה שאדם חוסם פיו זוכה לאור הגנוז. (ראת הס' 'אבן שלמה' בשם הגר"א, הביא בחומת הדת' פ' ב'). ונראה שמקור דבריו בס' שמ"ג ס"ק ג' גבי חינוך בניו מלשה"ר ע"ש [והעתיק ממנו בערוה"ש שם] מתגלה בספרו ח"ח לה"ר ט' ה' עשה"ה דהשוש מדברי האגרת, ודו"ק. לא רחוק שכל עיקר חיבורו הגדול חפץ חיים ושמירת הלשון יסודו מרבינו הגר"א, וכפי שרימו כבר הגר"י סרנא בעיונים שלו על האיגרת. וגם ספרו אהבת חסד, יתכן מאד שניק זאת מן האיגרת וביותר מבית מדרשו של מוהר"ח (ראה כת"ר אותיות קכ"ג [בשם הגר"א] קכ"ד קכ"ו קכ"ז ועוד)

34 'באשר ידוע הוא כי הגר"א מוילנא עשה הגהות על תו"כ כמו שנרשם בהקדמות בניו לש"ע, חקר ודרש מר אבא להתודע איפוא מקום מנוחתם 'נודע לו כי הכת"י מונח אצל גביר אחד והשיגו ע"מ להתעיתיק - 'תולדות הח"ח' מבנו ראל, תרצ"ו, עמ' ס"ד. וראה שם הדחל להדפיסו בלא פירוש, ונודע הדבר לידידו ר' נפתלי ויערשאווער ז"ל (א"ה, הוא ר' חיים יעקב נפתלי זילברברג מווארשא, תלמיד מרן הגר"ס ז"ל. ד"ת ומוסר ממנו נד' בס' 'דרכי חיים' ע"י בנו בשנת תרצ"א, ודבריו הגר"א שגור על לשונו, ובפנים המאמר הבאנו כמה דברים ממנו) ושכנעו שהוא חילול לכבוד הגר"א דכמעט וא"א להשתמש בהגהותיו בלא ביאור, כפי הגהות הגר"א לספרי (א"ה), כך גם היתה תלונת בני הגר"א על הדפסת השנו"כ זרעים), ומשוכ"כ קלקל הח"ח כמה דפים והחל ללמוד בעיון לעמול להבין כוונת הגר"א עיי"ש. וז"ל השער: 'וגם נלוה אליו חמדה גנוזה הגהות רבינו הגאון האמיתי אור

ספרו משנ"ב לא יצא מכלל שאר חבוריו, ובו הרבה להביא מהנהגות רבינו הגר"א. כעשרים פעמים מתוך ה'מעשה רב' עצמו³⁵, וברוב פעמים בסתמא או דרך כלי אחר עפ"ר מהחיי אדם³⁶. [והטעם לזה שהעדיף להביא ממקורות אחרים, נראה, משום דקשה

העולם אשר אור תורתו וצדקתו זורח מסוף העולם עד סופו וכו', ובהקדמתו בסופו: 'ושמתי לבבי על אורות רבינו לבאר אותם בעז"ה בכל המקומות הצריכים ביאור וכמה מקומות היה לי לעזר דבריו הק' בספרו אדרת אליהו...וכן המעיין יראה איך דבריו מאירים עינים ממש ככוכבי אור נוצצין, ובמקומות החמורים כו' ע"י הגהותיו דברי רבותינו שמיים כנחיתן מסיני וכו' של הגר"א ניכרין בו את דרך האמת והפשוט תפס'. [בשנת תשי"ט, י"ל התו"כ מחדש עם הגהות הגר"א מכת"ר אחר (סידרו הרה"ג ר' שלמה פיישר שליט"א. עיקרי הקדמתו שם מעניין ד' ראשי נחלי עדן, כבר נמצאים בהקדמת בעל הנחל עדן ע"ש), בהשתדלות ר"ל מיימון והגר"י סרנא].

אעתיק מקצת מלשונותיו שם בפירושו, על רבינו: 'וע"כ נכון מאוד גירסת הגר"א' (הקדמה). וגרסת הגר"א יפה הרבה יותר' (ויקרא טו, ה). 'יותר נכון כגרסת הגר"א' (יג, ג). 'וגרסת הגר"א הוא כפשוט ומאיר עינים' (ויקרא יג, ד). 'והגר"א ז"ל האיר עינינו בהגהותיו על ברייתא זו' (צו מכילתא דמילואים יג). 'כמה מיושרת היא הג"ה זו דלפי שארי מפרשים דחוק מאוד' (תורע א, ה בהגה). 'ואבאר גירסתו ואפרשה והיא מאירת עינים' (תורע ד הגה ד). 'הנה לכאורה יהיה תימא לפני הקורא על הג"ה זו שמסדר כל הברייתא באופן אחר, אבל כאשר נתבונן היטיב נראה כמה נאים דבריו וכמה מוכרחים הם, דלפי גירסתנו אין להברייתא לא תחלה ולא סוף, ובאר דברינו' (כו' (תורע טו, יב). 'וכמה האיר הגר"א עינינו בהג"ה זו וכן בהג"ה הסמוכה' (מצורע ג, ג). 'ואף שדחקתי קצת בביאורי והוא מפירוש המפרשים, אבל באמת הוא דוחק גדול, אבל לפי הגר"א הוא מאיר כשמש' (כו' (שם ז, יב). 'וכמה מכוון דבריו בפירוש הברייתא להמתבונן בזה' (שם ה, ג). 'הנה אחר הגהות כל דברי הברייתא מדוקדק מאוד' (שם ב, ד). 'אבל לגיוסת הגר"א ניתא הכל' (כו' (שם ו, אות יד). 'לכאורה הרואה ישתומם הלא דבר זה יסוד ההלכה היא, אולם כאשר נתבונן דבריו נכונים מאוד וכו' וכן העתיק באדרת אליהו, ובוה מיושב דקדוקו של התוס' ע"ש' (שם ח, ב). 'ונכון מאוד ורעיון אחד הוא בברייתא מן תיבת לך עד סוף (והמדפיס הראשון שהעמיד אות ד' באמצע ענין היה בטעות) (אחרי מות א, אות ד). 'כמה האיר עינינו בהג"ה זו וכו' (אחרי מות ב, ז). 'ונכון הגהתו מאוד (שם ו, ח). 'ענין בביאורנו ותבין עומק הגהות' (קדושים ב, ו). 'ואף שדחקנו קצת בביאורנו לא ניתא להגר"א בדחוקים' (שם ג, ב). וכך עוד רבים מספור. גם מסר לנו כמה כללים בהגהותיו, ונביאם להלן בפרק ה'כללים'.

35 פעמים מכנהו בשם הנהגת הגר"א. בס' קס"ה ס"ק צ"ד הביא מהנהגת הגר"א' כונתו למעשה רב (וגם ב'שאלתו' פ"ט). ולשונו בביאורו"ל תנ"ו 'וכ"כ במעשה רב [המיוסד על הנהגת הגר"א]. 'ושעש"צ סי' ר"ח ס"ק נ"א ונ"ב.

וה' לציין לדבריו בביאורו"ל סי' כ"ז, דהביא מהגהות כת"י הגאון ר' אלעזר חרל"פ זצ"ל. למעשה רב. כפי הנראה כת"י זה שהיה בידי הח"ח אבר וכו'. וראה בס' 'עובר אורח' להגאדר"ת בס' של"ד 'וכמו ששמעתי על הג' ר"א חרל"פ שקרהו אסון לכ"ק שלו ולא האריך ימים מעגמ"ז ל"ע'. וראה עליו בישורון כ"ו עמ' תתל"ג. ובתולדות הח"ח לבנו ראל' (עמ' כ"ט) הביא שסבר של חתן הח"ח ר' אהרן כהן יש ממנו בשריית של הגאון הנודע ר' אלעזר חרל"פ ע"ש.

36 ביאורה"ל סי' ת"ל 'בשם הגר"א אמרו' [והוא במעש"ר. וכתבו בביאור על אתר]. סי' תרס"ט סק"א 'וגם על הגר"א כתבו שהיה מרקד' וכו', [במעש"ר הוא כל' אחר, ולי המ"ב לקוח מן החי"א (ולכן היה צריך בשע"צ להביא היתר הסיפוק מן הפמ"ג בלשון צידוד, ולפנינו במעש"ר איתא כן להדיא על הגר"א)]. סי' תניג ביאורה"ל ד"ה טוב 'ובשם הגר"א הביאו' [בחי"א (כלל קכ"ו ל') מאדונינו הגר"א. ובמעש"ר]. כמ"ב סי' נ"א ס"ק י"ז 'ובשם הגר"א כתבו' [מעש"ר]. בס' תע"ה סקמ"ה ובס'

להביא הרבה מן המעשׂר שהוא בעיקר הנהגות מיוחדות לרבינו שלא כדעת שאר

תרל״ט סקכ״ד בשם ׳ידוע׳ [מעשׂר]. בסי׳ ק״ל סק״ה וסי׳ ס״ה ס״ק ד׳ הביא מכתוב בשם הגר״א [ולא מצאתי מקור, אבל הוא פשוט לכאור עפ״י מעשׂר (שהובא במ״ב סי׳ קכ״ח ס״ק ק״ג) שלא לומר פסוקים]. בסי׳ ל״ב ס״ק קע״ב [וכן החפילין של הגר״א היו פרודות (מעשׂר). בסי׳ תצ״ד סק״י ׳והגר״א ביטל מנהג זה, ובשעה״צ סק״י הוסיף ׳והובא זה בחי״א׳ [מעשׂר (והו) גם בחכמ״א כלל פ״ט], והושמט בכמה דפוסים מפני הצטורא. והוזכר רק לענין אילנות שהביא מג״א, אבל לשטיתת עשבים שהביא רמ״א לכאור אין חשש, וצ״ע דברי ערוה״ש שכ׳ שם ׳אמנם בדורות שלפניו ביטלו האילנות והעשבים מטעמים שידעו הגדולים שברור]. מ״ב סי׳ רפ״ד ס״ק א׳ [וכן הנהיג הגר״א בקהלתי (חי״א). ומעשׂר]. סי׳ תע״ג ס״ק ל״ו ׳והגר״א הנהיג׳ [מעשׂר וחי״א]. בשעה״צ סי׳ תפ״ט ׳וגם הגר״א היה מחמיר באיסור חדש ככל איסורי תורה׳ [מעשׂר]. ובביאור שם רמז לע׳ ביו״ד רצ״ג, וכן באור״ח סי׳ שכ״ו. ולשון המ״ב לקוח מהחי״א כלל קלא: והיה מחמיר באיסור חדש, ככל איסורי תורה]. מ״ב קכ״ה סק״ב ׳המנהג הנכון כמ״ש בשו״ע כי עימו נמשכו האחר׳ וכן נהג הגר״א׳ [מחי״א]. והוא ממעשׂר]. ובסי׳ רכ״ה סק״ח העדף המ״ב לכתוב דעת הגר״א בביאור, ולא כהחי״א כלל שה שכתב ׳זכ״כ הגר״א שכן עיקר, ושמעתי שכן נהג, וכן המשך לשונו שם לקוח מהחי״א והשמיט הנהגת הגר״א עצמו בזה, כ״ז כמדומה מהטעם שנת׳ בפנים, וצוה לאידך בסי׳ תקנ״י סק״ו העדף להביא שבויוולא נוהגין ע״פ הגר״א ללבוש בגדי שבת, והוא העתק מן החי״א (כדמוכח מהמשך לשונו ׳ויש משנים בגד אחד׳) ולא להביא מן הביאור גופא שם וכן מהמעשׂר אות קצ״ו. נציין כאן דוגמא חשובה שיש בה גם נפק״מ: בסי׳ תרע״ב סק״א [וכן נהג הגר״א׳ [מחי״א]. והוא במעשׂר]. ויש להעיר בזה לפירי, כי המ״ב והחי״א הביאו בזה מנהגו להדליק נ״ח קודם ערבית, אבל במעשׂר נת׳ דטעמו בזה משום שהדליק קודם זמן ערבית וכמבואר גם בביאור, ומלשון המ״ב וחי״א נראה שהגר״א הדליק בצח״כ אלא שלא הקדים ערבית להדלקה. אמנם המעיין היטב בל׳ המ״ב שם בהמשך דבריו ובביאור״ל ד״ה לא מאחרין, וראה כי באמת כוונתו ׳קודם מעריב׳ היינו קודם צה״כ, והיינו דבריו שבביאורו דמשתשקע הוא תחילת השקיעה. אך מהחי״א שבסעי׳ י״ח סתם דומן ההדלקה בצח״כ, נראה שהביא בסעי׳ כ׳ הנהגת הגר״א אף אחר צה״כ דידליק קודם תפילה. אך במעשׂר מפורש הנהגתו להדליק בתחילת השקיעה כדבריו בביאור, ובמו״ש דודאי הדליק אחר צה״כ כ׳ במעשׂר שיתפלל ערבית תחילה. וראה בתומעשׂר: ׳שמעתי מהרב מוהר״א בעהמ״ח ספר חי׳ אדם, שפעם אחת אירע שאחר החסיד ר׳ זלמן במו״ש ובא אחר תפ״ע, וצוה אדמו״ר שידליק נר חנוכה ואח״כ יתפלל ערבית, ונראה דצוה כן כיון שאחר כ״כ חשש שאם יתפלל ערבית יפסיד לגמרי את זמן ההדלקה, ונראה קצת שמקורות החי״א על מנהגיו של הגר״א ממקור אחר באו (והסכמתו למעשׂר היא משנת תקע״ז, אחר נתיבת החי״א). רק מ״ש בכלל ה׳ נראה קצת ששמע מפי הגר״א עצמו [והמ״ב שם לא הכניס עצמו כלל למח׳ זו בין האר״י להגר״א בענין קבלן]. ונע׳ נשמ״א כלל קיט: ׳ושמעתי שהגר״א הקפיד שלא ימלוך עד אחר ערבית, והנה כל המשמשים אותו שראו מעשיו כבר חלכו כולם לחי עולם הבא ולא נודע טעמו׳].

פעמים נראה כי מקורות סברותיו, שורשן במעשׂר. ע׳ שעה״צ סי׳ ולט״ ס״ק י״ז לגבי שינה בחדר יחידי לינצל מיוחד, וכוה במעשׂר אות רכ״א לגבי סוכה [ולפלא שלא ראהו הגר״ב בהגהותיו כת״י לסי׳ תרל״ט (ובקצרה בהגהותיו על הרמב״ם ווילנא הל׳ רוצח פ״ב) שדן בזה (גם הגהת הגר״ב בסי׳ ל״א ותצ״ה, היו בעולם מביהגר״א)]. ...אם לא בסוכה בחג הסוכות כי שומר מצוה לא ידע דבר רע ככזה במנהגים של הגאון (נחלת אבות תקצ״ו לר׳ מאיר ב״ר אליהו ב״ר אברהם אחי רבינו). תוקף דבריו בשעה״צ על הרמ״א קכ״ח סמ״א [ובליקוט׳ה סוטה ל״ז בעין משפט שלו אוי מ׳] מפני דעת הגר״א שבמעשׂר על נשיאור״כ. ודבריו בשעה״צ ריס ס״ק י״א ׳זכיהם נמנעו מזה משום... תולעים׳ הוא במעשׂר קמ״ד.

הפוסקים שנתקבלו³⁷, והעדיף הח״ח לציין ממקורות אחרים מפוסקים שנתקבלו דבריהם כמו החי״א. וראה עוד להלן]. כן ראה להביא משאר כל ספרי הגר״א³⁸ שהיו לפניו [שנכתבו ע״י תלמידים]. והביא גם פסקים ממנו מפי שמועות תלמידי בית מדרשו³⁹.

37 בהקדמת הגר״ד יששכר בער למעשׂר יגם תמצא פה דברים מעטים שהן דברים מבוארים להפוסקים בלי שום מחלוקת רק שרוב העולם מולולין בהם׳.

38 שנות אליהו (זרעים. תקנ״ט). הביא כוכ״פ לדלכתא, כגון שעה״צ רכח ג׳, ביאור״ל רלה ג׳ סו ה׳ רד ז׳ תרח ב׳ פט א׳. ועוד כדלהלן. דבריו היועדים בפאה לגבי מצות ת״ת בכל חיבה וחיבה הביאם בספריו הרבים בייחוד בשמיה״ל, בשעה״צ קנ״ה סק״א וגם בהקדמתו למשנ״ב, ובביאור״ל סי׳ רל״ב הוציא מהאדרת אליהו (והכוונה לשנות אליהו הנ״ל, וא״י למה כינה אותו כך אולי שיגרת לישנא בעלמא, גם בביאור״ל סי׳ ר״ד כינהו אדר״א) לברכות שחולק על המג״א. ובגלל ד׳ השנו״א פ״ה ממעשרות הניח דברי המג״א בצ״ע [וכנראה הביא משו״כ עם ציונו עימן] בסי׳ של״ו ס״ק נ״ז. גם הביא משנות אליהו בשם ירו׳ במ״ב סי׳ נ״ח סק״ג חידוש גדול [דק״ש אחר הנה״ח הוא רק בדיעבד], וגם במחנה ישראל פ״ו הביא ד׳ השנו״א. ובביאור״ל סי׳ תק״ו הביא מפרוש הגר״א ע״ש, והוא מהשנות אליהו על דמאי. ויש להעיר שבסי׳ ס״ב בנידון האח׳ האם יוכל לצאת בשומכ״ע יד״ח ק״ש, לא הביא דברי השנו״א ריש ברכות ובפ״ג מ״ג שדרקך מל׳ המשנה דלא מהני. ובסי׳ ס״ג סק״ה ׳ואעפ״כ אין צריך בזה לחזור ולקרות בדיעבד׳, וכוונתו בדיוק לשון ׳בזה׳, דאם עושה להחמיר כדברי ב״ש צריך לחזור ולקרות (ע׳ פרמ״ג), אך נתעלם ממעשׂר ושנו״א פ״א מ״ג, דאף העושה כב״ש א״צ לחזור [ואכמ״ל לגבי קידוש שהקדים לבפח״ג]. הביא גם מן האדרת אליהו על התורה בביאור״ל סי׳ תר״ח. ובביאור״ל סי׳ תס״ו [וכן באליהו רבה על סדר טהרות המיוחס להגר״א. ובביאור״ל סי׳ נ״ח כתב ׳ועיין בהקדמת ביאור׳, וכוונתו, בדפדפ״ר לאחר הקדמת מוהר״ח נדפס הגה״ה פ״י לדברי הגר״א סי׳ נ״ח בשם מוהר״ו משה וכו׳ משקלאור עי״ש (הוא בנו של הרב הונדע ר׳ יהושע צייטלין). פירושו למשלי הביא בהרנה מספריו (דבר בעתו פ״ד בהג״ה ועוד) ובמ״ב סי׳ תר״ג סק״ב ׳זכ״כ הגר״א במשלי בכמה מקומות׳. כך גם הגהותיו לירושלמי (ביאור״ל ס״ס מ׳) והגהותיו לתוספתא (שעה״צ סי׳ ש״מ).

את הס׳ אמרי נועם עמ״ס ברכות שנד׳ לראשונה בשנת תרנ״ט אחר צאת המ״ב [ח״א תרמ״ד] לא ראה. ולכן בביאור״ל בסי׳ ס״ו ד״ה ואלו, והגיה שוב במהדו״ב שחזר בו עפ״ד רש״י בברכות ע״ש, ואילו היה רואה באמרי נועם רפ״ב דברכות שכתב כקודם חזרתו ודאי לא היה חוזר בו. ולענין דעתו בסו״מ מנחה בצאת או בשקיעה, ע׳ שעה״צ רל״ג ס״ק י״ח דהק׳ סתירה קצת בדבריו, ע׳ באמרי נועם ברכות כ״ט ב׳ (וכ״מ בביאורו וס״א). ובמ״ב נ״ט סק״י העתיק מפר״ח אך במאמ״ד שם תמה עליו. ואולם באמרי נועם ברכות כ״א מתבאר כהפר״ח [וכ״נ בכת״ר ממוהר״ח]. ובאמרי נועם ד׳ ב׳ וכן בוך כ״ו ב׳ דל״ג חכמים חצות בתפילת ערבית והמ״ב אף שבסי׳ רל״ה ל״ג מד״ז כלום מ״מ בסי׳ ק״ח ט״ו הביא מדה״ח דגור׳ חצות [וצ״ע דעכ״פ הול״ל ד׳ השנו״א ריש ברכות שכ׳ כן]. גם במ״ב תר״ז ט״ז דגם ביוה״כ יאמרו הייהיו לרצון׳ קודם אלוקי נצור, אך הגר״א באמרי נועם ברכות ד׳ ב׳ כתב שמפסיד בזה הוידוי שתיקנו דוקא תוך התפילה. בסי׳ תרל״ט שעה״צ ס״ק ס״ז וע׳ הביא דברי הגר״א במעשׂר שאסור לישן כל הלילה עד שיפסקו הגשמים, וכ׳ היינו באינו מצטער וצ״ע, באמרי נועם לברכות מ״ט ב׳, מב״ו להדיא דמחוייב להמתין. [חז״ו י״ל בתרס״ד].

39 מתשרי בנין של שמחה להגר״א אברהם שמחה מאמסיצלאוו [אחינו ותלמידו של מוהר״ח], בסי׳ ג׳ על כיוון העמדת המיטות (ראה עוד להלן בזה) [הובאה בפתחי תשובה על או״ח, וממנו מקור דבריו]. ובמשנת סופרים אוה למ״ד הביא מס׳ קהלות יעקב [בעל תשרי משכנ״י, תלמיד מוהר״ח] ששמע מהגר״א (עצם שמועה זו ג״כ נמצאת בכת״י מהגר״ש מאלצאן), ובביאור״ל סי׳ שמ״ה מהגאון יעקב לענין ס׳ ריבוא ברה״ד. ומן החי״א אדם, בסי׳ נ״ג סק״א שלא לומר ט״ו שבחים בנשימה אחת [והוא גם במעשׂר אבל שם איתא י״ג ולא ט״ו, ראה הערה לעיל], ובסי׳ קס״ח דשיעור פהבב״כ כסעודת

בכל זה עולה הוא על כל ספר הלכתי אחר שיצא עד אותה תקופה מאז פטירת רבינו הגר"א.

ואמנם החידוש הגדול הוא מה דהנחיל רבינו הח"ח בהבאת 'פסקי הגר"א' מתוך 'ביאורי הגר"א'. וכפי שניזכר, למעשה אנו רואים כי רבינו הח"ח קיבל את כל שלושת העקריות שנתבארו בחלקי המאמר, בשניים הראשונים אף הוסיף בהם דרגא אחר דרגא למעלה מזו של הגרצ"ה ז"ל בעל פסה"ג, ובשלישית הסתייגות, וכדלהלן.

ישנם למעלה מאלפיים וחמש מאות מובאות⁴⁰ של ביאור הגר"א לשו"ע שהובא בתוך המשנ"ב, זאת למרות שהביאור נכתב שלא כדרך שאר פסקי האחרונים המבוררים, רק ככוכבים המאירים ממרחק רב. בכדי להפוך כל משמעות לשון לפסק הלכה, כל רמיה להשגה, וכל ציון לגדר ההלכה למעשה, לזה לבד צריך עמל רב וקבלה מוסמכת. נראה ברור שאצלו נחלט העיקר הראשון הנ"ל, כי חיבור 'ביאורי הגר"א' לש"ע, הרי הוא, כשאר הנושאי כלים, חיבור להלכה ולמעשה, דעת הגר"א להלכה. בספר הצדיק ר' שלמה (בלוך. עמ' מד'): 'אמר לי שכל מה שהח"ח היה מספר בשם הגר"א היה ממה שקיבל מרבו'⁴¹ שהיה תלמיד מוהר"ח מוואלאזין ז"ל, ונמצא שקבלותיו היו קבלות קרובות

בוקר וערב, ובסי' תכ"ח סקכ"ב דהפטר וישלח חזון עובדיה, ובסי' קכ"ד סקכ"ד פירוש כוונת ברוך (אבל לא הזכיר שהוא מהגר"א, וכידוע בנפח"ח האריך בזה), ועוד. כך יש לשער מה דהמ"ב סי' נ"ב סק"ה ובסי' נ"ג סק"ד ובביאור"ל רפ"א החזיק בשי' החי"א דאין לדלג על 'נשמת' בשבת כשאר פסודו (דלא כשע"ת ושא), הוא לכא' משום דהח"א כי' שכמדו' שמע כן מהגר"א (אף שהמ"ב לא הזכיר זאת במפורש).

⁴⁰ מלבד עוד שבהרבה מקומות מפרש בסתם, והוא באמת לקוח מתוך הביאור הגר"א [ויש אשר מוסיף תיבה או שניים, ובוה נותן פי' לדברי ביהגרא], וכגון: סי' רמ"ה ס"ק ט"ז [העתק מילה במילה מביהגרא], לשונו בסי' רכ"ג ס"ק נ"ז, תר"ד בסי' רצ"א סק"א, שכ"ח סק"ב, רנ"ב ס"ק מ', סי' רס"ג ס"ק א', שי"ג ס"ק ח', סי' רע"ז ביאור"ל ד"ה א"א, סי' רפ"ד ביאור"ל סוף הסימן העתקת לשונו ממש, רצ"א סק"א, שי"ג ס"ק א'. כך כל לי' ביאור"ל סי' ש"ה סי"ח ד"ה גם הוא מילה במילה מביהגרא שם.

יש ובמ"ב כיוון מדנפשיה למ"ש בביהגרא על אתר, ולל"ס שראהו ונשמט ממנו לפ"ש מקורו. וכגון כל דברי השע"צ סי' ש' סק"א (ועיי"ש בפסה"ג השלם), וכך באהבת חסד פי"ו נתיח"ח סק"ג. וע' שע"צ י"א ס"ק מ"ח דכ' מדנפשיה סברת הגר"א על אתר.

ובביאור"ל סי' פ"ט מצינו שנתרעם על כך: זלפלא שלא הזכיר שגם הגר"א כתב כן' (על המג"ג להגר"ש נתנון וגיסו).

⁴¹ א"י מי הוא. [ובס' גורל הגר"א פ"ב כתב שהוא ר"מ משניפשוך]. רבינו הח"ח למד מהנהגותיהם של שניים: הא' הרב החסיד המפורסם בישראל לתהילה ולתפארת מהר"ר נחום זצ"ל מהוראדנא' (לי' מתנה ישראל פ' ל"ה) [גואר ובעל עליית אליהו היו תלמידים להגר"ר אליהו גרולר מקאליש, ראה בריש המאמר]. הב' הלא הוא הגאון הקדוש הנורא ר' חיים אריה ליב משקובסקי, מסטאוויסק, בעל 'פני הארי החי' (מחזונו של הגר"י בלאזער בעל פרי יצחק) ואשר 'הוא ראה ראשית לו ללכת בדרך אשר התהו לנו הגר"א ז"ל' (לי' תלמידו הגר"י מאלצאן בקונטרס 'פעולת צדיק' על הגר"ח הנ"ל, ועיי"ש כו"כ מהנהגותיו עפ"י הגר"א, וע' גם פסה"ג השלם סי' ער"ה ושל"ח, ולעיל בח"א מהמאמר הבאנו מדרך הקדוש' לגבי חשבון הק' ברכות). [הגר"ח"ל כתב לו ב' השגות על המ"ב בס' פני הארי החי הנ"ל, בענין בורר על ביאור"ל סי' שי"ט, וכן על כמות היין לכפה"ג לקידוש לסי' רע"ב.

למקור. וגם החשיב את עצמו כתלמיד בית מדרשו של הגאון ז"ל. והתנהג בכל מנהגי הגר"א ז"ל עכ"פ שלא ברבים וכו', ע"כ, ע"ש. וא"כ נראה בענין העיקר הראשון הנ"ל, שזהו הגישה שמבית מדרשו של גדול תלמידי הגאון ז"ל, מוהר"ח מוואלאזין ז"ל.

והנה כדברי בנו הגר"ר אריה ליב ז"ל שכתב בתולדות אביו (תרצ"ז, עמ' ס"ד): "מר אבא היה מומחה גדול בהבנת רמזי הגר"א גם בביאורו בשו"ע או"ח, ובכמה מקומות שגם בעל דמשק אליעזר המפרש לביאורי הגר"א לא מצא לבארו, גילה מר אבא עומק כוונתו⁴². ומרן החזו"א שלל אפשרות שלא הבין רבינו הח"ח ז"ל דברי הגר"א ז"ל⁴³.

ובס' משנת יעקב (לעבאוויטש. הע' על ש"ע או"ח. נד' בילקוט מפרשים מהדורת הדרת קודש) כתב ששמע כי הח"ח נסע אליו לדון בזה [וכ"כ הר' ישר בספרו הח"ח ופעלו]. ויש לציון שבדוג' מרדכי אבי אות סג' ד' כתב בנו שקידש עפ"ר על הפת [ובבוקר על שכן] עיי"ש וכפיה"נ קיבל לעצמו עיקר השגת הגר"ח הנ"ל שאין היינות ראוין לברכת כפה"ג]. מלבד זאת, הח"ח נתייחס להגר"ר רפאל מהמבורג בעל ושב הכהן ושא"ס, שהיה מרואי פני הגר"א. ומחזונו של הח"ח, ר' ישראל חיים מיכל (אביו של הגה"צ ר' הירש לעוונינקו) הו"ל 'ליקוטי תורה' מתורת הגר"א.

אציין אגב, דמין הח"ח בחר להדפיס בסוף ספרו 'אהבת חסד' קונטרס 'מרגניטא טבא' מכת"י מאת 'הגאון האמתי הצדיק המפורסם בדור שלפניו מהר"ר יונתן זצ"ל מעיר לובטש הנקרא כפי כל ר' יונתן וואלינער', והוא היה תלמיד מוהר"ח ז"ל (ולא ר"י אייבשיץ, כפי שטעה לחשוב בעל פסקי תשובות בסי' א'). ומעניין כי ב' מהנהגותיו מובאים כצורתם גם בהנהגות מהגר"ר חיים ליב הנ"ל המובא בריש ספרו 'פני הארי החי' הנקרא דרך הקדש. הביאור"ל הראשון למשנ"ב מעתיק הירו' [שלא הו' בפוסקים כדהעיר בערוה"ש שם], ונפי הנראה מקורו מן המרגניטא טבא הנזכר. וראה עוד 'ביומנו של בן תורה בשואה' להרב קלמן פרבר, במחיצת הח"ח, עמ' 373. על היותו מבית מדרשו של הגר"א.

⁴² ולדוג' בסי' ל"ד בביאור"ל ד"ה בעלמא 'ובספר דמשק אליעזר שהעמים זה ככוונת הגר"א...ובאמת נוכל לאמר כונת הגר"א בפשיטות...', וכן להלן שם: 'לא נהירין דברי הדמש"א כלל בזה' וכו' (והזכיר כן גם בביאורו בסי' תרנ"א, וראה לעיל ב'עיקר הראשון' דרך הח"ח להזכיר שיטת הגר"א מכללות ביאורו, מבקאותו הגדולה בדברי רבינו). וכן בשע"צ תרמ"ג סק"ב, ובביאור"ל רט"ז ד"ה או לאוכלו, כל כולו מוקדש לבאר כל הדיבור שבביהגרא שם ודלא כפי' הדמש"א [וע' חזו"א סי' ל"ה]. יש והדמש"א מעדיף להגיה את הביהגרא (כדרכו להגיה בהרבה מקומות), ואולם במ"ב מבארו על נכון כפי שהוא לפנינו, ע' ביאור"ל סי' רמ"ט. ובמ"ב סי' תרע"א.

מתוקף עיונו בביאור, עיין הרבה בדמש"א, לרי"א לנדא י"ל בשנת תרכ"ח, ואף הביא ממנו להלכתא (ע' סי' כ"ה ס"ק נ"ד, וראה בביאור"ל סי' שצ"ט ס"ח). ומעניין שכוכ"פ לא הביא ממנו אבל חזיונו שזה [ויתכן מאד שראה כן בדמש"א והוא מקורו]: מ"ב רמ"ג סק"ב [ובשע"צ שם סק"ב ט"ס וצ"ל כותי], שע"צ מוה"ח סק"א, ביאור"ל סי' רמ"ו ד"ה בהמתו לא"י, ביאור"ל סי' רנ"ב ד"ה בשבת, ביאור"ל ריש סי' ש"מ. משנ"ב סי' ש"א סק"ק"ז (וצ"ע מדוע המ"ב כתב בלשון 'נראה' ובדמש"א הראה לזה מקור בש"ע יו"ד סי' קע"ט). ועוד.

גם בחזו"א בס' י"ח ראהו, וכ': 'ונראה דזהו קי' הגר"א ז"ל ובספר דמשק אליעזר תמה בדבריו. וכן בהגהות כת"י הגר"ר ולמן סדר כהנא לסי' תרצ"ג מציין לדמש"א שם [ועיי"ש בהגהות הגר"ר יוסף מסלוצק תלמיד מוהר"ח מש"ש ע"ד ביהגרא]. בעל הפסה"ג הגר"צ מציין פעמים רבות להדמש"א ע' בספר דמש"א לורב הגאון ר"א לאנדא מהוראדנא שליט"א' (עמודי אש אות כ' לסי' יס"ח).

⁴³ במכתבו לבעל ס' צוקת הצדיק: 'אין לנו לחשוך שגם הגר"א קאי בשיטת השו"ע אלא דברי הגר"א הם רמזים והמ"ב ז"ל לא הבין רמזי הגר"א'.

ובכמה מקומות מפרש במ"ב לדרכו עומק כוונת דברי הביאור⁴⁴. ואמנם עיקר החידוש שרואים במשנ"ב הוא בשני העיקרים האחרונים, היינו עצם ההבנה העמוקה לדלות הלכות מן הביאור, וכן כובד משקל ההכרעה של הביאור למעשה. ונראה כי מן הח"ח קבע בזה מסמרות אשר לא שיערום לפניו, וסיכבה ההשגחה אשר דבריו נתקבלו בכי מדרשא. ונבאר.

הלומד במ"ב רואה כי עולה הוא עשרות מונים בהבאת 'פסקים' מתוך הביאור הגר"א, על פני הגרצ"ה בעל 'פסקי הגר"א'. כפיד"ג, עיקר שורש ההבדל בין המשנ"ב לבעל 'פסקי הגר"א' הוא, שבעל פסקי הגר"א מנה רק הפעמים שבו ישנו הכרעה ברורה של הגר"א, וכגון בכתובת 'וכן עיקר' או 'אבל ליתא' וכה"ג לשונות על דעה מסוימת, או תמיהה והנחה בצ"ע לשיטה אחרת וכדו'⁴⁵. משא"כ רבינו המשנ"ב הבין דכל ציון של הגר"א הרי הוא הלכה למעשה. וכן כשהגר"א מציין 'עמ"א' או 'עט"ז' הבינו שנתכוין להסכים עימם וכמ"ש הגר"א ישראל משקלאוו המסדר לביהגר"א או"ח בהקדמתו, וממילא לפסוק כמותם, ע' שעה"צ סי' תקנ"ד ס"ק י"א וי"ג ועוד רבים עד אין ספור ממש. ול' הביאור'ל סי' ק"ח 'וכן הגר"א בביאורו כשהעתיק מקור ע"ז לא העיר כלל לקושית המג"א בזה משמע לכאור' דלא ס"ל כהמג"א'. ואף כמה פעמים המשיך עפ"י הציון להביא עוד נ"מ מזה, כגון בשעה"צ סי' רצ"ח סק"ז, בביאור'ל ושעה"צ סי' קל"ה, ועוד טובא כיוצ"ב. אף את שתיקתו של הגר"א למד היטב בביאור'ל סי' ש"מ ד"ה כמו שרשמין וז"ל 'ואולי שזה טעם הגר"א שלא העתיק שום מקור לדבריו השר"ע בסעיף זה. ומ"מ ק"ק דהיה לו להשיג ע"ז ולא לשתוק.. והגר"א לא הגיה ע"ז כלום משמע דסובר דכן עיקר.. ויפה עשה הגר"א שלא כתב ע"ז לא מקור אלא השגה'. וכך גם בחזו"א מעשרות סי' ב' סק"ה, שהגר"א שתיק ליה להש"ע, ומדחה מכת זה דבריו

44 ולדוג' ע' ביאור'ל סי' כ"ה וסי' ס"ד ובסו"ס קצ"ח ובשעה"צ סי' ש"א ק"ג, ובביאור'ל סי' תר"צ 'אח"כ מצאתי בביאור הגר"א שרמז לדבריו אלה האחרונים במלותיו הקצרות'. ובביאור'ל סי' רמ"ט 'וה"ע כיון בלשונו הצח לתרץ קושיתו'. וע' בביאור'ל סי' ז'.

45 ובאמת דיש להעיר על כמה פעמים שיצא מכללו ואכ"מ. והנה כ"פ נקט הגרצ"ה מלשון 'אבל' וכו' דרבינו מצד כדעה זו [נע' יו"ד סי' ל"ט ס"ד ועוד פוזרים לאורך המאמר], וכמ"ש החזו"א במכתבו לבעל צדקת הצדיק, וכפי הנראה זהו משימוש הלשון וכמפורש דמי. למותר לציין כי רבינו המ"ב עקב היטב אחר כלל זה [ושאר כללים נוספים] של החזו"א, כאשר יבו' בפרק הכללים. ואמנם בעל פסה"ג בהיותו הראשון למעשהו פעמים רבות השמיט פסקים מפורשים של רבינו בלא הצדקה [כדוגמת או"ח סי' הק"ג דרבינו מסכים לרמב"ן, וכ"כ שם בשעה"צ], וק"ו בלשונות 'האבלי' כאמור [כמו ביו"ד סי' ט"ט השמיט ס"ק י"ח, וכן בסי' צ"א לא הביא שום פסק, ועוד רבים]. וכן גם בעל 'הצבי וחמיד' ביו"ד [הובא בראשית המאמר] מועט לאין ערוך מן הפסה"ג ליו"ד. [ראה גם בריש המאמר כי גם בביאורי הגר"א לא"ע שנדפס רשימת ציונים למקומות שרבינו חולק על הש"ע ונר"ב, היה הרחבה של הרשימה בכת"י, ראה שם].

בשנו"א כי הביאור מכת"ק והשנו"א מן התלמידים⁴⁶. ומק"ו במקום שהגר"א מציין מקור להלכה המובאת בשו"ע או רמ"א, דכפי הנראה קיבל ד"ז להלכתא⁴⁷.

וכפישנ"ת לעיל בשם הגר"ש סלאנט ז"ל דבכל מקום שכתב הגר"א ז"ל בביאורו 'וכן עיקר' עבדין כוותיה, ונראה מזה כי יש ליתן יותר תוקף הכרעה למ"ש והכריע בפירוש, אף שבאמת שאר כל ציוניו ג"כ היו להלכתא. בעל ה'פסקי הגר"א' בהיותו הראשון לחדש נסתפק לתפוס במועט, ומרן הח"ח הרחיק לנו היריעה לתפוס כידו הרחבה הרחב פיך ואמלאהו בד"ת הוא דכתיב.

הנה נת' כי העיקרים א' וב' נתרצבו ונשתרשו היטב בתוך המ"ב. ולעניין העיקר השלישי [תוקף הכרעתו], למרות שבהשקפה ראשונה המ"ב רק מסכם את שיטות הפוסקים להלכה למעשה באו"ח ומביא את מסקנתם עפ"י רוב שיטות וכיוצא. אבל באמת המעיין היטב רואה דבר חדש שלא קדמוהו בזה אף אצל פוסקי ליטא, שהמשנ"ב הוא יחיד ומיוחד בדבר שהוציא מתוך ה'ביאור הגר"א' כמעט את כל הכרעותיו של הגר"א להלכה ולמעשה. בכל נידון ונושא מצא הח"ח מהי 'דעת הגר"א' בביאורו⁴⁸, וברוב מקומות הכריע גם כמותן להלכה, או עכ"פ מצרפו להלכתא רבתא⁴⁹, ואינו מדחה שיטתא דקאי

46 הארכנו על גישתו של החזו"א לסמוך יותר על הביאור משא"ס [שלא כדברי הגר"א משקלאוו שמעדיף את שאה"ס שנכתבו לעת זקנותו], בחלק הראשון של המאמר. יש לצרף לזה דבריו בק' השיעורים (או"ח סי' ל"ט סקט"ו) בנידון דעתו של הגר"א במידת הכתם, דשלל אפשרות שחזר בו ממש"כ בספרו, כעדות אחיו בעל שארית יהודה. וכ' החזו"א דאין ע"א נאמן לומר שהגאון חזר בו ממה שכתב בספרו וכו', עיי"ש.

(והנה בהע' הר"ה"ג ר' משה פטורובר לס' שלמת אליהו נדה עמ' שכ"ז, נתרעם שם על הרב המחבר, וכ' 'ומאמתי באים ללמוד הלכות מתוך שתיקה' עיי"ש, אבל שכח דברי הביאור'ל ממרן הח"ח שאין מומחה ממנו בהבנת הביאור'א נדברי בנו, ומדברי מרן החזו"א זללה"ה).

47 ע' ביאור'ל סו"ס כ"ב: ודע עוד דמדברי הגר"א שם (סי' רכ"ה) משמע דמסכים עם ההג"ה שם דלא כמג"א שם, והרי שם הגר"א לא גילה דעתו בלתי ציון מקורו.

48 עד שבשבה"ל ח"ח סימן קפט 'תמיה דהאיך הצלים המ"ב אשר משנת הגר"א בפיו כל היום' משמיט בסי' רמ"ב דעת הגר"א בביאורו ליו"ד עיי"ש. ובאמת יש להעיר דכפי הנראה לא הביא הרבה מדברי הגר"א ביו"ד [ונכלשנו בשעה"צ סי' של"א 'אח"כ מצאתי ביו"ד רס"ו בביהגר"א כו'], להלן כמה דוגמאות: א'. היתר טילטול מוקצה שבידו בסי' רס"ו (והשיגו שם החזו"א בזה, וראה בפסה"ג השלם שם). ב'. בסי' ש"י ס"ק ט"ו הביא המ"ב כל הפלוגתא בדין איזמל אחר המילה (ט"ז שם ומג"א סי' של"א) ולא הביא כלל דברי הגר"א ביו"ד סי' רס"ו. ג'. בסי' תקנ"ד ס"ק י"ח נקט כהש"ך דעיקר חפיה ביום עיי"ש ובביאור'ל, ואילו דגר"א יו"ד קצ"ט ס"ק ה' וי"א נוטה להשאילתו. ד'. דין הלואה בריבית לצורך סעודת שבת בסי' רמ"ב, לא הביא ד' הגר"א ביו"ד סי' ק"ס (שבה"ל הגי'ל, וראה בפסה"ג השלם). ה'. דין ביטול עכ"ס לאחר השבת, ותמה עליו בשביתת השבת בזה, ע' פסה"ג השלם סי' שכ"ח. והבאנו ממנו במאמר ח"א. ו'. בדין בשמים במו"ש שחל בת"ב, ע' שעה"צ תקנ"ו א', ולא הביא ביהגר"א יו"ד סי' רס"ה. ז'. סי' תרע"ב בזמן הדלקת, לא הביא דבריו ביו"ד סי' רס"ו. אמנם ע"ע בשעה"צ סי' תק"ו שהביא דברי הגר"א בביאורו ליו"ד בהל' חלה.

49 אף כששיטתו יחידאה כגון בביאור'ל סי' י"ד. שיטתו שהכל תלוי בחתימה (ביאור'ל סי' ג"ט ס"ב וביאור'ל סי' קי"ט. צירפו בביאור'ל סי' קי"ז ס"ה). הכרעתו כהר"מ דאף בלא סיים הברכה חזר

כותיה לגמרי⁵⁰. כן לא ראיתי בשו"מ שכתב לשון 'דלא כהגר"א' וכדו'⁵¹, כפי שנוהג לכתבו על יתר שאר הפוסקים האחרים. ולשונו בהקדמה למשנ"ב 'ובמקום שראיתי דעות בין שני אחרונים גופא... ובפרט בביאור הגר"א שהוא אורן של ישראל ויתד שהכל תלוי בו וכדאי להכריע הדבר...'. וגם במחלוקות של ראשונים מביא הוא הכרעת הגר"א, כגון בסי' ר"י ותרי"ב במח' רמב"ם וראב"ד. ואף במקומות שדעת הגר"א היא שיטה יחידה ממש, מביאו בביאורו לידע עכ"פ מהי 'דעת הגר"א'⁵², ולפעמים אף מביאו בסתמא במ"ב, וכדוגמא נזכיר את שיטתו היחידה בסי' שפ"ו דמערבין בפטריות מבושלין נגד כל הראשונים כולם, והרבה מאד נתנצמו על כך⁵³, מ"מ במשנ"ב שם בס"ק כ"ג כתב בפשיטות כדרכו: 'ובביהגר"א חולק ע"ז ודעתו דמערבין ככו"פ מבושלין'.

ובכך אין ספק כי עולה המ"ב בהנחלת 'תורת הגר"א' על חיבור 'חיי אדם' הנחשב לפוסק האחרון המביא דעת מחותנו הגר"א להלכה [וכפי שבי' בעל הפסקי הגר"א

לראש דלא כשו"ע (ביאורו"ל סי' ק"ד, צירפו שם בביאורו"ל שאח"ז). שיטתו בסי' קנ"ח שעל כוית כבר מברכין ענטי' לא הוזכרה במ"ב, אך בשעה"צ ס"ק י"א מכח צירוף דעתו דחה דברי הח"א מהלכתא. ועוד כהנה רבים. [נ"י סי' רט"ז ס"ק נ"ג יוכן דעת הגר"א בבאור, ורק בשעה"צ ס"ק מ"ה גילה 'אכן הוא פסק כדעה אחרונה לגמרי ע"י שם', והיינו שבמ"ב צירפו אך לדעת המג"א].

50 בביאורו"ל רט"ז ס"ד כי דאם נהג בדרך כדעה שלא הודחה לגמרי מן הפוסקים כמו בא"י חי העולמים כמ"ש בירר, ענין אחריו אמן ע"כ, אף שהודחה מההלכה בפשיטות בסי' ר"ז מלבד מדעת הגר"א שם ע"ש [אמנם זהו ש"י ירר הרבה ראשונים], והו' גם במ"ב קכ"ז סק"ד. נוראה להלן שהיו שהתערעמו בזה על הגר"א שכתב בסידור חתימה בשם].

51 ראה לעיל בשם רצ"ה פרכר על הח"א. ובביאורו"ל סי' תרע"א ד"ה וי"א ע"י ביהגר"א וכו' ולולי דברי קדשו היה אפ"ל וכו' ע"ש דפי' הרי"ף באופן מחודש אחרת מהגר"א, וזכה לכיון בזה להריטב"א הנרפמ"ח שבת שם.

52 הכרעתו בברכת התפילין כרש"י לא כהרמ"א וגם במעש"ר כ"ב] (ביאורו"ל כ"ה ס"ה), התרתו לישן בתפילין שינת עטאי (ביאורו"ל ר"ס מ"ד), השגתו על השו"ע דאף ש"ץ צריך שימתין שיאמרו לו (ביאורו"ל נ"ג ט"ו, וראה שם בחכמ"ש לרש"ק), פקפקו ע"ד הרמ"א (ר"ב ס"א, תנ"ז סכ"ג), מחלוקתו על השו"ע (ר"ב ס"ב, ס"ו סקכ"ח ובשעה"צ שם מ"ו), החזקתו בשי' הר"מ דקידוש בסוכה במעמוד (ביאורו"ל תרמ"ג), סדר קריאתו בר"ח (תכ"ג ג' וביאורו"ל שם), אין בנין בכלים כלל (מ"ב שי"ד), קידוש דוקא על הפת ממעש"ר (ביאורו"ל רע"ג), ועוד רבים מספור, ככולם כי בקיצור שהגר"א פליג, ולא יסף.

53 עד שהזקק לכן הרי"י משקלאו בהקדמתו לתקין חרות. וראה בציון ירושלים 'ובמחילת כתר'ה הרים ראש נגד רבותינו הקדושים הרי"ף והרמב"ם, וכנגדו הגר"א בסידור 'ואני אומר אדרבה הוא הרים ראש נגד רבינו הגר"א'. וע' שערי זיו בהקדמתו לנזיקין ושערי ציון ח"א סי' י"ב, ועו"ס. עוד דוגמא. פסק הגר"א בסי' שי"ח דהלכה כרבי מאיר דמעשה שבת בשוגג מותר ביומו, דלא כפסק הש"ע. אין אחד מהנ"כ שצירף שיטה זו [על אף שבי' הפמ"ג דכל דאיכא פלוגתא, מקילינן בקנסא דמעשה שבת]. והמשנ"ב העתיק בפשיטות שיטת הגר"א ומסיים 'ובמקום הצורך יש לסמוך על זה' (1) ועי' להגר"מ פרלמטר בספרו אבן שהם ס"ס מ"ט, אחר שדן בצירופים שונים להקל במעשה שבת, כותב [בשנת תרס"ז]: 'גם הראה לי הרב המ"צ ראש"ל נ"י היושב בבית, בספר משנה ברורה על הלי' שבת וז"ל והגר"א ז"ל הסכים בבאורו לשיטת הת"י וסיעתם דפסקו כר' מאיר וכו' ובמקום צורך יש לסמוך על זה כבישל בשוגג עכ"ל'.

בהקדמתו לאו"ח, הבאנו דבריו במאמר ח"א], ונמצא כי נתווסף לה'פסקי הגר"א" תוספת מרובה על העיקר עד כי רוב רובם של פסקי דיני רבינו הגר"א עולים מתוך ה'משנה ברורה'. וכלשון העליות אליהו שהבאנו לעיל: 'ועצמו מספר הדינים ומנהגים המובאים בהכרעת השו"ע שלו ובמעשה רבי'.

כדוגמא בעלמא לכבודות משקל ביהגר"א במ"ב, הוא דבריו ב'שער הציון' סי' של"א סק"ח: 'לענ"ד דאין להורות כן למעשה אחרי דהר"ן כ' בהדיא בשם הרז"ה והרשב"א... וכן מוכח מרש"י והתוס'... דס"ל הכי, וגם הרמ"א סתם כן לעיל בודאי אין להקל. אולם אח"כ מצאתי ביו"ד רס"ו בביהגר"א שמצדד כהב"ח ועל כן צריך עיון למעשה'. הרי לאחר שהביא דעת חמשה מגדולי הראשונים ופסק הרמ"א, הניח בצ"ע למעשה מפני דעת הגר"א ז"ל, והתם הגר"א מיקל ועדיין לא מלאו לבו להחמיר נגדו. וכן בסי' רנ"ג שעה"צ ס"ק ק"ד כתב 'לבוש ועו"ת ומג"א וא"ר ותו"ש, דלא כט"ז. ואף שהגר"א גם כן החמיר בנצטנן לגמרי, מכל מקום הנוהג להקל ככל אלו הגדולים בודאי אין למחות, היינו דלאחר דברי הגר"א נהפך ההלכה לדרגת 'אין למחות בידו'⁵⁴.

והנה להבנת הגישה במשנה ברורה לפסקים מחודשים [כנגד שאר הפוסקים] או הנהגות חדשות [שלא נהגו בתפוצות ישראל] אשר יצאו מתחת הגר"א [לאפוקי 'הכרעות' בין הפוסקים, כהדוג' הנ"ל], יש להקדים גישת מוהר"ח ז"ל רביה דרביה דהח"ח.

דרך מוהר"ח ז"ל בהנחת פסקי הגר"א

הנה כאשר נתבאר עד כה, מנהג רוב הקהילות במדינות ליטא בכללותה לא שינו לנהוג כהנהגות הגר"א, מלבד קהילה אחת, שמאוחר יותר גם הקימה לה יתד בארצינו הק'. וכך גם בספרי הפוסקים לא ניתן משקל כבוד לפסיקותיו של רבינו [וכמעט שלא הזכירו ביאורי רבינו לש"ע, כי אולי לא חשבו כ"כ להלכתא או שלא היה מצוין], מלבד הס' מ"ב כנ"ל. והנה על אף שלא היו לרבינו תלמידים במובן הפשוט שלמדו ממנו תורה שנים ע"ג שנים ברציפות, כי לא שימש רבינו במשרה כלשהי, אמנם היה מוקף בתלמידים ששתו בצמא דרכי לימודיו והנהגתו, והגדול שבהם אשר 'הציע ממנו כל

54 ובביאורו"ל סי' קע"ט ד"ה א"צ, הביא דרוב ראשונים ס"ל דהב לן ונברך מצריך ברכה לפניו, אבל מסיים 'אמנם בביאור הגר"א כתב דג"ל לעיקר לדינא כהר"י והר"ן מהן עובדא דשמעון בן שטח בברכות מ"ח [ועיין בפסחים ק"ג ע"ב ד"ה כיון שהקשו קושיא זו ותנצו דגם זה באמת לגרמיה הוא דעבד אלא דבל"א דחי ליה וכ"כ גם הרשב"א בברכות מ"ח] וע"כ לא נוכל להכריע לדינא בזה' עיי"ש.

כך למשל גם קיבל ליסוד דהלכתא כר' יוסי דצה"כ כהר"ף עין מכי שלים ביהש"מ דר"י עפ"י שי' רבינו בסי' רס"א (ומפי' השמועה כי לא הסכים לכן החזו"א): ובשעה"צ רס"א י"ח התנצל שלא הו' דעתו בשו"ע. ע' בשעה"צ רל"ג כ"א ובביאורו"ל ד"ס רצ"ט, ביאורו"ל רס"א ד"ה ושעור, ביאורו"ל שמ"ב ד"ה ביהש"מ. וכן בביאורו"ל תפ"ט ס"ב, בביאורו"ל האחרון בסי' תקס"ב, בשעה"צ תרכ"ג י"א, בשעה"צ תרנ"ב א' ובשעה"צ תצ"ח ל"ו, [וגם ב'אהבת חסד' שלו פ"ט נתייח"ח סק"ה וחי' לגבי מצות בימו תתן שכוין]. ובביאורו"ל תט"ו וע"ש בדי"ה ואם ערב.

ספיקותיו' הלא הוא מוהר"ר חיים ז"ל מוואלאזין אשר בני הגר"א מנוהו לראשון שבתלמידיו⁵⁵.

מוהר"ח יצא 'בית מדרש' שלם, כי לימד והרביץ תורה לעדרים [ובשם פדגוג יכונה], ועשרות מתלמידיו ותלמידי תלמידיו למדו מדרכיו והנחילוהו בערים רבות שהיו בהם אב"ד, ועד עצם היום הזה כל הישיבות הק' באר"י ובחו"ל מייחסים עצמם להיות תלמידי מוהר"ח ז"ל, ואף שהם מייחסים עצמם להגר"א, אין זה אלא דרך צינורא דמוהר"ח, ונבאר העניין לפנינו בעז"ה. ונסדרן לב' הסתייגויות אשר הנחיל מוהר"ח לתלמידיו שהשפיעו רבות על עניין התקבלותם של פסקי הגר"א. [וכ"ז בפסקי למצוות המעשיות, אבל לדרך לימודו והשקפתו לא שינה מאומה].

א) ניהוג פסח"ג בצנעא דוקא.

ב'כתר ראש' (אות לח): 'דיני אדמו"ר הגר"א זל"ה בדברים שהם יותר בפרהסיא, ויש מחלוקת הפוסקים בזה, כגון לבצוע שתי חלות, יזהר לקיימם בצנעא. וכשא"א, אזי מהנכון שלא לעשות כן במקום מחלוקת, ואף שדעה זאת מובא ג"כ בגמ', וגדול השלום

55 מוהר"ח נחשב כתלמיד המובהק ביותר של אדוניהו הגר"א ובני הגר"א בהקדמתם חשבוהו ראשון לכולם (וכך גם מכנהו מוהר"ר אברהם בן רבינו בי'סערת אליהו' דף יב ב' ועוד). לשון מוהר"ח באגרותיו הידועה למען ייסוד הישיבה הק' שאינו רוצה ליקרות תלמיד רבינו, אינו כפי מחשבות כמה מההמון שבאמת שלא מדרך הענה כתבם אלא כפשוטו שהיה רק פעמים ספורות אצלו וכו', זה אינו נכון כלל, כל המעיין שם יראה כי חשש ליקרות 'תלמיד' מפני שלא שייך לו להיות בו קצת מן הגר"א מגדלותו העצומה של הגר"א אבל למרות שלא רצה ששמו יהיה 'תלמיד' ודאי נעשה לו הגר"א לר' [כדרך שכ' הגר"י סרנא בהקדמת העיונים שלו למס"י על רבו הסבא. וראה ב'חכמה ומוסר'], והרי שאל ממנו כל ספקותיו כמ"ש בחוט המשולש סי' [ובכת"ר ק"ה יאמר שהוא בעצמו היה נצרך לשאלה הזאת ולא אסתייע מילתא לשאלו מרבו הגר"א ז"ל, ושם קל"ז 'והייתי דחיל מרבי מורי הגאון החסיד זל"ה כו', ובחוט המשולש סי' ט' כותב: 'ואחר ששקעה שמשו של אותו צדיק [הגר"א], לית לי רבה במתא ואל מי מקדושים אפנה!'] והיה אצלו כמה פעמים בשנה כמה חדשים! [כל' תלמידו בעל מנחת יהודה: 'היה דרכו של הגר"ח ז"ל להיות מילי דמתא עליו רמא לנסוע לוויילנא ג' או ד' פעמים בשנה ולהתעכב שמה בערך חודש ימים להציע ספקותיו ושאלותיו לפני הגר"א ז"ל ולשוב לעירו. כן היה דרכו המיד. ונמשך זמן רב יותר מעשרים שנה']. ויתכן מאד שמר מודע אז באגרותיו למען לא יחשבו של הנגה מאיתו 'חשבוהו לדעת הגר"א עצמו, כי הרי כפי שיבאר להלן מבעל 'חיי אדם' אין במה שהוא תלמיד דמחוייב לעשות כדעת רבו בכל דבר וענין. וע' להלן עוד בזה. [ויש שהפריזו שלהג"א לא היו כלל תלמידים וכו', וכיוצא מדברים אלו, וכל מבין יודע שאין לזה שחר, הגר"מ (בהק' לאבות תקס"ד) מספר שר' סעדיה למד לפניו מסכתות קטנות, ומוהר"ח (בחק' לשנו"א) מספר על תלמידיו שלמדו אצלו כל סדר זרעים, ויש הגהות מבתי"ק שהגיה על פירושו שנתכבו ע"י תלמידיו, ובס' עליות אליהו כוכ"כ מספר על תלמידיו הקרובים וראה שם בדף לא א' על שיעורו בין מנחה לערבית במכילתא. ול' בניו בהקדמתם 'רחיב גבולה בתלמידים רבים ונכבדים... וכולם לא הגיעו לחצי קרסוליו לשליש ולרביע ספק קרוב לו' (וראה בהסכמת הגר"מ ל' אבי הישיבות). ואכמ"ל בזה עוד. וראה להלן בפרק 'השפעתו' דרבינו יסד המושג ישיבה].

כו'. וכן בס' 'מנחת שמואל': 'וכן הורה לנו אדמו"ר נ"ע שמי שירצה לקיים דיני הגר"א ז"ל יקיים בצנעא דוקא' (וכ"ה לשון ה'שאלות' אות פ"ט)⁵⁶.

נראה מפשרה זו, כי אכן לא העדיף מוהר"ח המנהג כמכריע נגד 'דיני הגר"א', וכעניין שאמרו כמה, כי דיני הגר"א לא נתקבלו במקום שארי הפוסקים, כי הרי בצנעא נזהר והזהיר לקיימן, אלא סברת מוהר"ח בסיבה 'פרקטית' להעדיף שלא לשנות את המנהג מפני השלום, אבל בצנעא במקום שאינו גורם פירוד ומחלוקת, אכן גוברים דיני הגר"א על פני כח המנהג⁵⁷. בית מדרש עצום זה גרם שגדולי ישראל לדורותיהם קיימו בצנעא דיני הגר"א להם ולבתייהם אבל לא הורו כן לשאר עמא לשנות המנהג.

זהו פשר הנהגת רבינו הח"ח כנזכר מפי הגה"צ ר' שלמה בלך: 'כל מה שהח"ח היה מספר בשם הגר"א היה ממה שקיבל מרבו שהיה תלמיד מוהר"ח מוואלאזין ז"ל, ונמצא שקבלותיו היו קבלות קרובות למקור. וגם החשיב את עצמו כתלמיד בית מדרשו של הגאון ז"ל. והתנהג בכל מנהגי הגר"א ז"ל עכ"פ שלא ברבים⁵⁸.

56 וכבר הבאנו לעיל דברי הברכת ראש לגבי אי צניית ב"ה וב"ש, ודברי המשכנ"י לגבי אמירת עלמאי יתברך. [שהיה קשה להם לבטל המנהג הרווח מפני הכרעת הגר"א]. שניהם תלמידי מוהר"ח ז"ל.

57 מחששו היתירה לפירוד, חזר על עצמו כ"פ בכתר ראש יא'ין בזה משום יוהרא' (כת"ר אותיות טו, ל"ג, ל"ז, ע', פ"ב). ואכן רבים מהנהגות מוהר"ח ביסודותם מנהגי רבו הם [הרבה מהביאור וכמה ממעשיו או שאר פירושים]. הקפיד על מצה שמורה כל ד' (מנחת יהודה) [מעש"ר], ושלא להקפיד על שריה (שם). וז"ל במנח"י פסחים 'ורבינו שבגולה הגאון רח"ו שם פניו ללכת במועד חה"פ לרבו...לראות אם אוכל הוא ז"ל קניידלא"ך, ואכל בפניו ואמר שאין בזה בית מיוחש...וכן נהג הרח"ו ז"ל לאכול, וכן בהנהגות מוהר"ח שנתן פארפלאך לקבמק"ס ורק הקפיד עליהם בער"פ אחר חצות [שם], ושלא לרחוץ בוי"ף של חלב (אור חדש) [ביהגר"א], ושלא לאכול חרש (כת"ר קנ"א) [ביהגר"א ומע"ר]. לברך כל פעם שמניח תפילין (כת"ר) [ביהגר"א], הנחתם כל היום [מעש"ר ועוד], כונת ברוך (שם ונפה"ח) [נח"א משמו ופ"י ליעלו"י], ב"ה וב"ש הפסק [מעש"ר], קדושת יוצר בציבור [ביהגר"א], זקיפה כחויא כהוזהר [מעש"ר אמר נועם], מים אחרונים חובה ומצוה ורביעת [מעש"ר], נט"י לטיבולו במשקה ולא מהני אכילה בכלי [ביהגר"א], בעילת אלמנה בשבת [ביהגר"א], מכירת חמץ [מעש"ר], שלא לשנות בעשיית לעושה השלום [פאה"ש], תשלך [מעש"ר], יום שמיני חג העצרת [מעש"ר], קידוש בישיבה [ביהגר"א ומע"ר], סוכה ואח"כ זמן [מע"ר], חומרא באמירה לנכרי [מעש"ר]. וזה מלבד אלו דבמפורש אמר בשם רבו [והלא שאל ממנו כל ספקותיו], כמו תפילין מעור אחד, תפילין דרש"י דוקא וכו' (ובס' הנהגות ישרות מובא עוד הנהגות שנהג כהגר"א כמו טבילת כורף בחירות ודיני חנוכה ועוד). ובמלל כבר נת' כי בעיקרי היסודות לא אמר דבר שלא שמע מרבו, וכל הכתר ראש מלא בזה [דוג' עבירה לשמה, תורה, דינא דגמ' ועוד].

58 עיי"ש שלא רצה לסיים כשבירך בזמן עשרה ברכת בונה ירושלים [כיון שלא אמר ברחמיו, מעש"ר אות פ"ז] אחר היה מברך במקומו. ע"כ [תא חזי כמה חשש לזה?]. ופשוט מאד דמפני כן לא בירך על תש"ר [וע' מ"ב ט"ו ס"ק מ"ז], ולחנים נסתכן בזה הבקי הגדול ר"ח סופר שליט"א בספרו לך נאה להורות סי' י"ג, ומה שלא ידע כן חתנו הרמ"מ זקס [עיי' שם], הנה נעשה חתנו כשהיה הח"ח בגיל 85 ויותר, ולא ידע מכל הנהגותיו שבצנעא, בפרט עניין שבחשאי. ובס' אפיק כנגב [רא"י נריה, עמ' 249] מהסתייפולר: 'החזו"א נהג כהגר"א שלא לברך על פירות בתוך הסעודה. אך איננו יכול לומר זאת לאחרים משום שמנהג העולם לברך. וכנראה על הגר"א סמך הח"ח בסוף ימיו

נראה שמשמעם זה, על אף שהגרא רביה, דעתו מחוורת לו כשיטתו בראיות, וצוות ככרוכיא נגד מנהג העם בדבר שהוא לאפרושי מאיסורא לדעתו [כמ"ש הגרי"ב בהקדמת המעש"ר, דרבינו הקפיד אפי' שלא בפניו בדברים שיש בהם לתא דאיסורא שבמקום שיש חילה"ש אין חולקים כבוד למנהג ואין נושאים פנים להרגל], מ"מ תלמידו הגדול מוואלאזין נתן יותר מקום למנהג העם, ורק שהחמיר לעצמו, כמובן, כדעת רבו. וכדוגמת איסור חדש דרבינו הרעיש עליו עולם ומלואו בחריפות גדולה, ומבין במעש"ר (אות פ"ח) דאיכא בזה לפנ"ע, והיינו דאין מקום כלל לדעת המתירים, מ"מ מוהר"ח בכתר

אף שבמ"ב כתוב שצריך לברך. [נראה כוונת למעש"ר אות פ"ב ועיי"ש באור חדש]. וע' בס' הצדיק ר' שלמה בלך עמ' קי"ט. ובתשובה"נ ח"א קע"ז. ולפימשינ"ת מעורר נהג כן הח"ח בצנעא, אלא שלסוף ימיו נודע הנהגתו [ונתערעם הח"ח על שאומרים בשמו הלכות ע"פ ניהוגו, ע' בהקדמת הס' לב אליהו]. ובס' הצדיק ר' שלמה עמ' קכ"א שהח"ח נטל פ"א כשעשה צרכיו קודם סעודה ובירך ב' ברכות ענט"י ואש"י (ובמשנ"ב קס"ה משמע לכתחילה יטול ב"פ). והוא כדברי רבינו הגרא במעש"ר אות ע"ד (וראה הלכות הגרא ומנהגיו עמ' קנ"ב). ובנו מספר בדוג' לדרכי אבי ס"ג ל"ב שנהג כדברי הגרא במעש"ר לגבי מצה שמורה כל ז' ע"ש [וכן גם נהג מוהר"ח אחריו, וכמ"ש תלמידו בס' מנחת יהודה (עפשטיין) ח"ל: 'ורבינו הגרא ז"ל בש"ע לא הכריע בזה, אבל מאשר ידענו כי הוא נוהג בכל ימי הפסח לאכול דוקא...וכן היה נוהג רשכבה"ג מרן הרח"ו ז"ל תלמידו אחריו]. זהו גם הסיבה שלא רצה להניח תפילין בחוה"מ [ס' הצדיק ר' שלמה עמ' קכ"ג] כדעת הגרא במעש"ר ובביאור לס' ל"א. בס' הצדיק ר' שלמה עמ' קיט' שלא רצה לברך שהכל על מים שהוא ספק לצמאו ע"ש, הוא מדברי הגרא בשנו"א שהביא בביאור"ל בס' י"ד עיי"ש. כך 'לא אכל חדש מעורו והחמיר גם משכר חדש' (דוג' מרכי אבי אות ס"ג ג), ראה בפנים שהוא מהגרא. על הקידוש לא טעם מיני מזונות רק נטל תכף ידיו לסעודה (שם ה') כהגרא במעש"ר, והביאו בביאור"ל ס' רע"ג. התפלל ערבית כמנהג דוקא אף כליל שבת אף שלא עיכב את הציבור (שם כו') כהגרא במעש"ר, והביאו בביאור"ל ס' רל"ה. כך החמיר לעצמו ולא מכר חמצו לנכרי (שיחות הח"ח במילואים בסוף) ולא הלוח משדו ממון בהיתר עיסקא הנהוג (שם) [נשינה כהגרא במעש"ר]. בס' הצדיק ר' שלמה בלך עמ' קכ"ג שהח"ח אכל הרבה מצה בפסח, ושינן דברי הגרא במעש"ר בזה [והיינו לאפוקי מהנהגת כמה חסידים (וראה ריש ס' דרכי חיים על הגר' נפתלי ווארשער) שלא לאכול כלל מצה רק כוית ראשונה]. ועיי"ש בעמ' קכ"ג לגבי ברכה על כל כניסה לסוכה בלא אכילה.

כן לא הניח תפילין דר"ת. רק לעת זקנתו. [מעש"ר וכת"ר שגם מוהר"ח הפסיק ללבשן מפני דעת ברן]. והסיבה שהחל ללבשן, ראה בתולדותיו ובנו הרא"ל (עמ' כו') כי לא היה זה מפני החסידים אלא דחשש לירי' מנחות דא' ביה כר"ת, וראה יבי"א או"ח ח"ג סי' ג' י"א. ובאמת אין להכחיש, כי סבור היה הח"ח שסוף ימיו כי יש אמת ביר' קדשים הנודע כמויף. ואף כי על כך מכתב משנת תרע"א (והו' ב'חבר נוקמת' וחילופי מכתבים עם ר' מאיר דן היו אמורים להתפרסם בספרו שאלו שלום ירושלים ח"ב), ואף הביא היר' בבכורות בליקוט"ה [שנר' לאחר כל הערעורים על היר' ב' פעמים (בצ"ן משפט לבכורות דף מ' אות ס' ולאחמ"כ אות ל'). וכמו שמהרש"ם האמין בו, ולא חזר בו בסוף ימיו, שהרי בנו ר' יצחק בספרו על תוספתא חולין מביאו גוינו' בו רבות. והנה הגם שהיר' עמ"ס מנחות מעולם לא יצא לאור, מ"מ להג"ר רפאל גורדון היה הכת"י שלו, ומוכיחו כ"פ בהגהותיו ליר' מגילה שנדפסו ביר' ווילנא, והראהו להח"ח אשר הכירו (ולאחרונה נמכר מכתב ובו רשימת ספרי הח"ח ומחירים, השלוח אל ר' רפאל הנ"ל) וכפי"ה על סמך דבריו האמינו.

ראש' (אות קמ"ט. וב'שאלות' אות פ"ג) נתן מקום לדעת המתירים [שהאוכל חדש יכול להבדיל ולהוציא המחמיר, וכן דאפשר למכור חדש להאוכלין], וכך אחריו הח"ח בביאור"ל ס' רצ"ו שרמז לב' הנהגות אלו ממש וז"ל 'אם לא שקיבל עליו הזהירות בתורת חומרא ולא בתורת איסור', היינו דיש שקיבלו בתורת איסור [הגר"א] ויש בתורת חומרא [מוהר"ח]. ובמ"ב סו"ס תפ"ט ובביאור"ל שם יצא מגדרו לבאר איסור חדש ועצות היאך לקיימה בזמנינו ממש [איהו גופיה נזהר בזה כל ימיו כמובא בהערה כאן], וכלשונו שם בשעה"צ שם סקנ"ד [על מ"ש במ"ב דלהרבה גדולי הראשונים הוא דאין] 'וגם הגר"א היה מחמיר באיסור חדש ככל איסורי תורה'. וב'כתר ראש' (אות קנ"א): 'אף בכלים של חדש צוה להחמיר והחמיר בזה למאוד'. והיינו לעצמו כדאמרן. ובתשרי משכנות יעקב יו"ד ס' ס"ד ממוהר"ח בשם אחיו מלאך ה"צ הגאון ר' זלמ"ה ז"ל ראה ללמד זכות על מנהגן של ישראל, להתיר חדש בחו"ל (וכ"ה במרומי שדה ח"ה מכת"י מהר"י"ן בן מוהר"ח 'ואמינא לכת"ר מה ששמעתי ממר אבא הגאון ז"ל שאמר בשם דודי הגאון קדוש ה' מ' זלמן זללה"ה'). [ועל אף ד' הגר"א במעש"ר שכו' 'במינו במשהו', מוהר"ח כ' 'לבטלו בששים'. ואכ"מ]. והנה ודאי ברור ופשוט שהדבר מתאים לדרכו של הגרא לפשטות דברי חז"ל, ולא רצה בשנו"א לקבל דוחק בכדי ליישב מנהגם של ישראל. ואמנם כך נהג מוהר"ח גופיה אחריו, אבל למעשה להחמיר על שאר עמא לשנות הנהגו זה לא רצה מסיבה פרקטית.

וכך גם לגבי מאכלים שישנו עליהם, דהגרא זרקן לים ולא הניח לאחרים שיאכלום [תומעש"ר, כינת אדם, בנין עולם⁵⁹], לעומת מוהר"ח דהקיל לאחרים. וזה"ל בשאלות אות קי"ט: 'אמר [מוהר"ח], שהגאון [מווילנא] זצ"ל החמיר למאד באוכלין ומשקין שתחת המטה, אפילו מה ששהו שעה קלה. ובשאלה לאחרים הקיל [מוהר"ח]⁶⁰.

ולכן מרן הח"ח הביא פסקי הגאון על דרך רוב כ'כדי להכריע הדבר' [כלשונו בהקדמה], אבל במקומות שדעת רבינו יחידה [ולא בא כמכריע בין האחרונים והראשונים], לא הביא הח"ח הכרעתו לכולא עלמא במשנ"ב כוותיה, אבל מ"מ לא נמנע מלהביא דעתו ועכ"פ בתוך ה'ביאור הלכה', מה"ט דליחיד בצנעא יוכל לנהוג כוותיה, וכפי מנהגו

59 וז"ל בס' ל"ג 'בהנהגות רבינו הגדול הגאון מוהר"א ז"ל מוויילנא שאסר בדיעבד צוקער שהיה מונח בתיבה שישן עליה אדם וצוה להשליכו לנהר'. והנה ד"ו ליתא בהנהגות הגרא הנדפס במעשה רב, ונמצא רק בהנהגות שנדפסו לאחרונה מכת"י ר' סעדיה [שהוא מקור המעש"ר]. וכנראה שזה היה לפני הגרי"ח ז"ל. וכזה מובן מה שבבנין עולם או"ח ס' ז' [וגם בספרו סדר זמנים ס' ז'] מפקפק מדנפשיה ולא מהני קידוש במקום סעודה אלא בסעודת פת ממש, ולא הביא מדברי הגרא במעש"ר, כיון דבהנהגות הגרא שבכת"י ר' סעדיה באמת ליתא להנהגה זו.

60 כ"נ פשוט שצריך לקרוא, ולא שהגרא עצמו הקיל לאחרים. והרב יבי"ע (ח"א יו"ד ס' י' או"ח) עשה מזה סתירה בדעת הגרא, והוא לשיטתו שבהרבה מקומות (ע' יבי"ע ח"א א"ח ס' ל"ה ועוד) נתבלבל בייחוס ה'שאלות' להנהגות הגרא עצמו, ולא ידע כי הם למוהר"ח ולא להגרא ז"ל. [בס' כתר ראש המפורסם הנדפס ע"י ר"מ גרודקה ג"כ נתקשה בזה (ח"א עמ' תקסט) עיי"ש והנלע"ד כתבתין].

הוא ז"ל גופיה. בזה נבין יותר דרכו הנ"ל שנמנע מלהביא הנהגות הגר"א בדוקא מן המעש"ר [שהוא היותר מוסמך לזה] אלא משאר הפוסקים, כיון שכל עוד לא הובא בשא"פ אינו כדאי להנהיג כן בפרהסיא. וכו"כ פעמים מעמיד את 'מנהג העולם' כנגד שיטתו [ובוא ולמד כי הגר"א משקלו גובר כנגד הרבה פוסקים, אלא שהמנהג קובע שלא למחות בידם], כמו: 'ובביאור הגר"א הסכים להלכה לדעה האחרונה, ולפי שאין לזוז מהמנהג נכון להדר אם אומר ביחיד לאמר בניגון וטעמים כקורא פסוקים' (מ"ב סי' נ"ט ס"ק י"א). 'ועיין בספר מעשה רב דמחמיר בזה, ונראה דטעמו וכו' ומנהג העולם להקל כהמגן אברהם ושאר אחרונים' (שעה"צ סי' רע"ז ס"ק כ'). 'ומשמע שם בביאור הגר"א דהיא העיקר לדינא וכו' ולכן נראה לענ"ד דאף דשם צריך לנהוג כהיש אומרים אחרי שכן נהגו' וכו' (שעה"צ סי' תקפ"ה ס"ק ל"א). 'ודע דהפרי"ח וכן הגר"א הסכימו וכו' אכן בהרבה אחרונים שראיתי כולם העתיקו דברי הרמ"א לדינא, ומ"מ נראה לי דבמדינות אחרות שאין מנהג קבוע לזה בודאי יותר טוב להנהיג שלא לברך' (שעה"צ סי' תר"י סק"ה). 'וכן הסכים הגר"א, ואם מקפיד על ההוצאה עושה ג' חלות גדולות וג' קטנות ובכל סעודה בוצע אחת גדולה ואחת קטנה, והעולם נוהגין כהשו"ע' (נתן עצה לקיים מנהגו בלא להוציא ע"ז הוצאות. מ"ב סי' רע"ד סק"ד). 'ודעת הגר"א וכו', ושאר אחרונים רובם ככולם מקילין ביה הלא המה העו"ש וההו"ש והשע"ש וש"א כו' ע"כ בודאי אין לנו למחות ביד הנהגה להקל' (ביאורה"ל סי' שכ"ו). 'עיין בביאור הגר"א שדעתו וכו' מיהו מנהג העולם לרחוץ בבורית שלנו' וכו' (שם בסו"ס שכ"ו). ובסי' קל"א סק"ו ע"ד רמ"א דהעיקר ליפול בשחרית על ימין: 'וכן דעת הט"ז ומ"א שאין לשנות ממנהג זה, וכן נהגו העולם, ואפילו להגר"א דסובר דהעיקר כהמחבר דתמיד על שמאל מ"מ אם מתפלל בביהמ"ד והעולם נוהגין כהרמ"א מ"מ אסור לשנות משום לא תתגודדו'. ובסי' קכ"ז סק"ד 'ודעת הגר"א לומר בא"י אל ההודאות. והעולם לא נהגו כן'. וכהנה לשונות טובא לאורך המשנ"ב.

כך נבין בזה כי שיטות שנודעו למיוחדות לרבינו בדרוכו החזרת לשורש חז"ל, כגון איסור גילוי בזמן הזה ושאר איסורי חז"ל שנתבטלו טעמם⁶¹, התנגדותו לקביעת מזמורי תהלים חדשים בציבור⁶², וכיוצא, לא נזכרו כלל במשנ"ב, כיון דזהו מנהג ליחידים בלבד

61 מים מגולים בזמנינו (מעש"ר צ"ה), לא הביא בסי' רע"ב. אכילת שום לפניו (מעש"ר קכ"ד) בסי' ר"פ. קריאה לאור דגרי (מעש"ר) בסי' רע"ה וע"ש בביאורה"ל הפכו. כך דין אוכלים ששהו תחת מטתו (הו' בבינ"א כלל ס"ח או' ס"ג) לא הביא בסי' ד'. [ועמד על כך בשדי חמד]. ולגבי מים אחרונים בסו"ס קפ"א הביא ממנו באופ"א. ובכל אלו הרי הגר"א גופיה בביאורו לא נחת לה ובע"כ כנ"ל.

62 לכן בסי' תקפ"א הביא בפשיטות מנהג אמירת לדוד מר"ח אלול על אף ד' הגר"א במעש"ר ורבים כיצ"ב.

בצינעא, וכפי דעת מוהר"ח שלא החמיר באלו אלא לעצמו. וכן במקומות שמנהג כל ישראל אינו כן וליכא נפק"מ כ"כ בעיקר הדין השמיט דעתו⁶³.

מסיבה זו, הרבה מן הישיבות שבראשיהן עמדו תלמידי הישיבה הראשונה בוולאזין וצמחו מתוכה, נהגו לעצמם [בניתוק מוחלט מה'קהילה' שהשתייכו אליה] בין כותליה כמנהגי הגר"א. 'וכן אמר לי הרב הגאון המפורסם ר' חיים בערלין שליט"א, הרב הגאב"ד מעיר יעלאסאוועטגראד, כי א"א מורו ורבו, אשר היה ג"כ מורי ורבי, הרב הגאון הג' ר' נתנלי צבי יהודה בערלין, אשר היה ר"מ ואב"ד בוולאזין והנהיג שם כל המנהגים של הגר"א זצ"ל ולא שינה אפילו כקוצה של יו"ד, אבל בקירוש היה אומר כי הוא יום וכו'".⁶⁴ [גם במשיב דבר ח"א סי' י"ג הביא מנהג הגר"א בפ"ט והוסיף 'וכן המנהג בישיבה דפ"ק וולאזין' עיי"ש].

63 וכעין שכ' החזו"א במכתבו על הגר"א גופא שפעמים לא השיג בכיוצ"ב על השו"ע, ראה לעיל בח"א מהמאמר. א. בסי' נ"ג סי"ט השמיט המ"ב נידון המג"א וכנה"ג האם מי שקראוהו ואינו עולה הוא בעובדי ה' יכלו (ובסי' תכ"ח ס"ק י"ז סהם דמתקצין ימיו כד' הגמ'). וכפי הנראה הבין דלא פליגי, ע"ש במחצת הש"ס. אולם בביהגרא"א במפורש הכריע כהכנה"ג דלא כמג"א. ב. כך המ"ב השמיט לגמרי מ"ש מג"א רע"א ס"ק כ"ב בנוסחת הקידוש אי אמרינן 'כי הוא יום' תחילה למקראי קודש, ובביהגרא"א כ' דמיתרים הם (וכ"ה במעש"ר), לא רצה להכניס עצמו בענין זה להתערב במנהג כאו"א בענין שאינו כ"כ נ"מ. ג. ובביהגרא"א סי' קמ"א ס"ז חולק על דין השו"ע ולא ראה רבינו לציין אליו [כשכאר דוכתא כנו"ל] משום שהמנהג כהשו"ע [ע"ש כה"ח] וליכא נ"מ גדולה כ"כ בעיקר דינא. ד. וכן בביהגרא"א סו"ס קל"ד הכריע כשו"ע דהגבחה קודם גלילה והשמיטו מטעם הנ"ל במ"ב מלציין אליו [ותמה בתשובה"נ מדוע אין המנהג כן עכ"פ אצל הפרושים ותלמידיו שבירושלים]. (יש לציין כי מסידור הדברים במעש"ר משמע לא כן, והטעם כי סידר לפי מה שנהגו, ובודאי לא נהגו כוותיה אף בוולאזין). ה. גם משו"כ בסי' ק"ג השמיט לגמרי דברי ביהגרא"א שם לגבי הנהגה להשמיט התפילה שלאחר ההפחה בתפילה, שאין המנהג כן. ו. איסור כריעה ביאורו בסי' נ"ו השמיט לגמרי, דמנהג כולם לא כן בכמה מקומות בתפילה ונפי שהעיר על כך ר' שריה דבליצקי בספריו ועוד. בית ידידיה (שאחזק, ח"ב פיעטרקוב תרס"ז, בהסכמתם של הגאונים רידב"ז וראי"ה קוק) סי' נ"ז. וע' פסה"ג השלם סי' רע"א.

יש להוסיף כי בסי' תולדות חג שמחת תורה עמ' 366 מביא בשישיבת וולאזין כשהגיעו לעלינו פתחו הארון וכולם כרעו והשתחוו כדת וכדין כו' ואיש לא ידע לומר לי מקור הדבר רק אמרו זהו מנהג הגר"א עיי"ש [הובא בהשלמות לספר הגה"ח של הרב"ל, עמ' שני]. וראה כך גם בסי' הצדיק ר' שלמה עמ' קיב' קיג]. ולאחרונה נתגלה כת"י של הנהגות הגר"א שהועתק מכת"י ר' סעדיה (ופורסם ע"י רד"ק בישורון כ' ובספרו תורת הגר"א עמ' ר"א ואילך) ושם נכתב: 'כשהגיע לכורעים היה כורע ונפל על אפיו בפשיטת יו"ד וכן בשמחת תורה בלילה היו אומרים מזמורים ותפילות בריבם ואח"כ היו נופלים על אפיהם כנ"ל באימה בעלינו' (ראשית דבריו לגבי פשיטת יו"ד הובא גם בספר הליקוטים מכת"י הגר"מ עפשטיין). כך לגבי תפילין בחוה"מ, שדעת הגר"א שלא להניחם למכור' בביאורו ובמעש"ר ובחי"א, והמנהג כרמ"א להניחם, בישיבת וולאזין לא הניחו (שיעורים לזכר אבא מורי עמ' קל"ו) וראה בסי' רבי משה שמואל ודורו עמ' רל"ו דמותר"ח כשהיה מתפלל בביהכנ"ס שהיו הצינור מתפללין בתפילין, היה מניח תפילין בלא פרשיות. וזה מתאים מאד להנהגתו כמבואר כאן. [וכן בסי' קינת יהודה וישראל עמ' יד' שנהג כן ר' ישראל גינזבורג מו"ץ ווילנא, שהיה יקר בעיני הגר"א ובעל תוקע בקליון]. ואם היה עוד מי שניסה לפקפק בזה [ראה סי' שרשי מנהג

אחר המלחמה העולמית וחורבן אירופה, כל קהילות ליטא צומחים באר"י מתוך 'עולם הישיבות', הבנויות הן מתלמידי וואלאז'ין עצמה, הן מיסוד תלמידי אור ישראל מסלאנט ז"ל, לכן הרבה מאד ממנהגי הגר"א שנהגו בתוך כותלי ביהמ"ד כאמור, יצאו חוצה ונהפכו למנהג הרווח בבתי כנסת שונים מיוצאי הישיבות.

דוגמא ידועה, זמן שקיעת החמה. כידוע דעת ר"ת רמב"ן ושאר בית מדרשם, שבין השמשות מתחלת בסוף השקיעה, היינו אחר ג' מילין ורביע מעת התכסות החמה מעינינו, וכך הוא בש"ע ס' רס"א ללא חולק. ורבינו הגר"א האריך שם 'לחדש לנו שיטה חדשה נגד הפוסקים' (ל' הגר"א אליהו רגולר ביד אליהו פסקים ס' ס"ד), אשר מעת התכסה החמה הוא התחלת בין השמשות, והוא נ"מ עצומה להרבה דיני תורה, בפרט זמני שבת בדאר' וזמן תפילת מנחה בדרבנן. והנה, אף שרבינו עצמו נהג כשיטתו כמ"ש במעש"ר כ"פ, וכמ"ש ביד אליהו שם וז"ל: 'והגאון רבינו הקדוש הנ"ל האריך מאוד בכמה מקומות, היינו בסימן רס"א באו"ח ובספר שנות אליהו על משניות ברכות, ועשה מעשה כדבריו כפי שהגיד לי בן אחיו של הגאון הקדוש הנ"ל שראה מעשה שעשה כדבריו וכשיטתו, ובן אחיו הנ"ל היה איש צדיק וחסיד מפורסם ומוסמך ומהימן ככמה עדות' עכ"ל, מ"מ הרי בכל הדורות והמקומות נהגו כר"ת, וכלשון הגר"ז בס' 'של"א יואף שיש אומרים'⁶⁵ שמתחלת השקיעה היא לילה...מ"מ הרי במדינות אלו אין אנו חוששין כלל לדבריהם, שלפעמים אין מקבלים שבת ועושים כל המלאכות עד רביעית שעה קודם צאה"כ, א"כ אין לנו לדחות המילה מזמנה כשביל חשש זה. ורבינו הח"ח שהביא שיטת הגר"א וכתב דודאי צריך לחוש לדבריו לפרוש ממלאכה מעת שקיעת החמה, אך עדיין צריך כוכ"פ שיטת ר"ת, ולא ברור לגמרי מה אחז מדינא ומה מתורת חומרא. אמנם כבר בקונטרס אחרון⁶⁶ לס' פרי יצחק לס' ט' כתב בזה"ל: העיר הרה"ג ר' יצחק מאלצאן נ"י דדברי הגהמ"ח ז"ל סובבים לשיטת ר"ת וסייעתו וכמו שהיה נהוג לפני חמישים שנה כמ"ש בפרי"ח ח"א ס"א...ואולם בזמנינו זה נתפשט המנהג לקבל שבת קודם שקיעה"ח

אשכנז], הרי לאחרונה ממש (מוריה תשרי תשע"ט) נתפרסם הנהגות מוהר"ח בכת"י הגר"א ישראל העליר (אחי בעל עמודי אור) ושם מפורש כי מוהר"ח והמניין שלו לא היו מניחין תפילין בחוה"מ. 65 המעין בדבריו בס' רס"א ובגליון המ"מ שם, רואה כי שיטה זו היא שיטת היראים, ושיטת הגר"א [שהיא לדברי הביאור] שיטת הגאונים שהובאו בתשו' מהר"מ אלשקר שהובא בש"ך יו"ד ס' רס"ב והר"ף (והרמב"ם) לא הובאה כלל בש"ע הגר"ז. כידוע, הגר"ז עצמו בפסקי הסידור שהו"ל בוקנותו, חזר בו מסתימתו בש"ע שלו, והזהיר בתוקף גדול להחמיר כשיטת הגאונים. [המ"ב למרות שהיה לפניו סידור הגר"ז, ומביאו כ"פ, מזכיר שיטה זו בשם הגר"א בלבד, לעומת ערוה"ש שכ' 'הנה רבים מגדולי עולם דחו שיטת ר"ת מכל וכל [הגר"א והגר"ז בסידור]. וכך בשיעור כזית הגדול לי ערוה"ש: 'שלשה גדולי עולם אמרו לכפול עתה כל השיעורים וכי' [נובי"א והגר"א והגר"ז] (או"ח ס' קס"ח), ידע שאחד מן הגדולים הרעיש העולם וכי' צריך עתה לכופלם כי' [צל"ח פ"ט] ושמענו שעוד שני גדולי הדור החזיקו בדעה זו [הגר"א והגר"ז] (יו"ד ס' שכ"ד). אבל לא ידעתי מקור שמוענו שהגר"ז סבר כחומרת הצל"ח, והגר"א נאה והחזו"א לא הוכירו שמועה כזו ממנו ז"ל.] 66 לחתן המחבר, הגר"ח חזקיהו יוסף מישקובסקי ז"ל בן הגר"ח חיים אריה ליב סטאוויסק.

כשיטת הגר"א ז"ל דמיד אחר שקיעה מתחיל בין השמשות...ולא ראינו ולא שמענו מי שיקל בדבר וכאשר העיד גם במ"ב ס' רל"ג בשעה"צ. יתר על כן בירושלים עיה"ק שהמנהג פשוט ע"פ הגדולים לנהוג כשיטה זו אף להקל במו"ש, ולא ימצא גם מהמחמירים רק אחד מאלף המחמיר במו"ש כד' ר"ת, ואנו סומכין של שיטה זו לקולא באיסור סקילה א"כ הדבר פשוט שאין לעשות תרי קולא דסתרי אהרדי ולאכול אחר שקיעה כו'. עכ"ל. וכ"כ הרבה על המנהג הרווח באר"י.

דוגמא דומה. חישוב זמני שעות היום. המג"א בכמה מקומות הביא מח' הפוסקים אי מחשבינן מעלוה"ש עד צה"כ או מהנה"ח עד שקיעה"ח, וכ' בס' נ"ח דלגבי ק"ש לכ"ע מחשבינן מעלות עד צאת. רבינו הגר"א האריך בס' תנ"ט להכריע דמנינן מהנה"ח עד שקיעה"ח לכל מילי. ג"ז נ"מ רבתא לסו"ז ק"ש ותפילה, וכן לענין חישוב פלג המנחה. על אף שרבינו הח"ח לא הכריע בכחלוקת זו, באר"י רווח המנהג להקל כהגר"א, וכפי שהורו גם מרן החזו"א והגר"ז מברסק.

עוד שינויים גדולים כמו ניהוג ברכת כהנים כל יום, שלא להניח תפילין כלל בחוה"מ, שינוי סדר קריאה"ת בר"ח⁶⁷, ברכה על קריאת המגילות, הדלקת"ח בתחילת שקיעה⁶⁸, ועוד. כך גם שינויים בנוסחי התפילה, אמירת מוריד הטל בקיץ (סידור אשי ישראל), שלא להפסיק בין גאולה לתפילת ערבית באמירת ושמרו בשבת או ברכת יראו עינינו

67 'הפרושים באר"י נהגו לקרות כמנהג הגר"א ובחז"ל קוראים כהש"ע כהכרעת החת"ס. ומענין לציין, שבבית מדרשו של בעל חזון איש ז"ל נהגו לקרוא בר"ח כהכרעת החת"ס ולא כהגהת הגאון במס' סופרים. ושמעתי שהוא ע"פ הרמב"ן למגלה נא ב' בענין הקריאה בר"ח, שאף, שגירסתו בתוספתא מתאימה למה שהגיה הגר"א, הרי הוא מסיק שאין ליגע במה שהונהג ע"פ הגאונים ז"ל, והוא כדרך הקריאה שהכריע החת"ס. ועיין ברמב"ן שם מהדורת הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל שמעיר הגרא"מ שם, כי הגאון לא ראה נוסחת הרמב"ן כי נדפס בסוף ימיו מכת"י בשאלוניקי שנת תקנ"א. והרה"ג ר' יונה מרצבך שליט"א כותב לי במכתבו בענין זה שבשיחתו עם הגרא"מ אמר לו אילו היה רואה הגר"א את דברי הרמב"ן האלה מי ידע אם הוא — שמנהגו בהוראה היה שאם הכיר מדעתו שכך הגירסא וכך צריך להיות הורה כן גם הלכה למעשה — היה אומר מה שאמר, להלכה למעשה, מכיון שהרמב"ן מסיק שלא לנגוע במנהג הגאונים. (הר"ק כהנא, לחקר ביהור"א, עמ' כ' בהערה. וכ"כ בס' דרך איש דף ט' מהגר"ח"ק בשם החזו"א שהגר"א היה חוזר בו. יש לציין כי בסידור אזור אליהו בקריאת ר"ח הביא כמוב' סדר קריאת הגר"א, והביא בהערה כי מרן החזו"א נהג כהרמב"ן והשמיט באופן מוזר במהדורות האחרונות דבריו ז"ל כי הגר"א עצמו היה חוזר בו!). יש להוסיף גם מנהג אר"י לומר הלל בליל פסח בביהכ"ס, כהמחבר ש"ע ס' תפ"ז דלא כהרמ"א. וכ' הגר"ר שריה דבילצקי שיתכן כי נובע ממנהגו של רבינו כפי שנמסר מפי הגר"ר שלמה כהן שנהגו בבית מדרשו לומר הלל בל' לילי פסח [אף שלפלא שלא נזכר כן במעש"ר ובשו"מ], וכביאורו לא נראה הכרעה בזה עיי"ש].

68 ואף מנהגו של מרן החזו"א להדליק כעשרים דק' אחר שקיעה"ח, כי בפאה"ד ח"ד ששאלו הרד"צ הילמן על כך וענהו 'כך מקובלני מהגר"א'. ויתכן שהכוונה בזה לדברי רבינו בביאור ליו"ד ס' רס"ו. ואכמ"ל.

בחול, וכן באמירת מגן אבות ע"י הש"ץ לבדו, שלא להפסיק בברכות ותפילה באמירת פיוטים, וכיוצא. ואף דילוג מכמה מזמורים ופסוקים שהוכנסו לסידור במרוצת השנים.

מלבד סיבת עליית תלמידי הגר"א, וחורבן יהדות אירופה, יש להוסיף כי מרן החזון איש זצ"ל, שנהג רוב ככל מנהגי הגר"א, כפי שקיבל גם בבית אביו [שהיה בכלל מאוד מביית מדרשו של הגר"א. היה גם מחותן עם הגר"ש הכהן מווילנא], רבים מתלמידיו המשיכו עכ"פ כמה ממנהגיו, ועל ברכיו וברכיהם צמחו רבים מקהילות בני התורה בדורינו אנו⁶⁹.

כמדומה שבזאת באנו לפתרון התעלומה שהבאנו בתחילת המאמר [ב'עיקר הראשון']. דברי מוהר"ח ז"ל בראות את תלמידו לומד בשו"ע של הגאון: 'כי הגאון את ביאורו כתב אך לעצמו לזכור כל השיטות ומקור הדינים, דודאי אין ללמוד בשו"א הדברים כפשטן וכמש"נ באר היטב. אלא דכפיה"נ ביאור העניין כך הוא⁷⁰; כי אחר שיצא ביאור אדונינו לאור עולם חשש מוהר"ח כי יחשבו עלמא כי זהו אכן חיבור השולחן ערוך חדש אשר מאת רבינו אליהו להכריע כל דבר ואף המנוגד לשיטות הש"ע אשר כל בית ישראל כבר נהגו על פיו, וירא מאד מוהר"ח שתוצאה מד"ו יגרום למחלוקות גדולות. לזאת אמר מוהר"ח כי אין ה'ביאור' נכתב להורות לרבים הלכה, כי אי"ז ש"ע חדש, אלא נכתב לעצמו, פ"י, דרך לימודו להכריע עיקר הדין, אבל לא למען ישנו בני ישראל

69 ולמשל לגבי דאין לברך על תש"ר בפני"ע, דעת הגר"ח קנייבסקי שכה' המנהג הרווח באר"י, ושכן נהגו החזו"א והקה"י ושאר גדולי אר"י. (דעה נטוה שם, ועוד) וע"ע קובץ והגית [ענייני סת"ם] משמיה דהגר"ח דחזו"א נהג רוב מנהגי הגר"א.

כפי שכבר הזכרנו לעיל, הרבה מ'מנהגי החזו"א' אינם אלא מנהגי הגר"א שנהג בבית אביו. החזו"א בבית מדרשו הנהיג תפילה הטל בתוך תפילה לחש [לא כהמנהג הרווח באר"י] כהגר"א במעש"ר אות קס"ג. בפ"י הגר"ח להל' מוזה"ר (מ"ב רפ"ט שעה"צ ס"א) מביא כי החזו"א היה מניח המוזה"ר כמעט זקופה ומשהו כאלכסון. פשוט כי הנהגתו כדעת הגר"א שם בביאורו ובמעש"ר, אלא שהטח מעט עבור המנהג שכי' רמ"א.

70 ואף כי א"כ אינו מדויק כ"כ בלשון שהביא בעליות אליהו, זה לא קשה כלל, כי אחר שעבר אל כלי שלישי ויתכן כי לא הבינוהו כראוי נשתבש המילים המדויקות של מוהר"ח כנודע. וראה להלן עומק נוסף ואמיתי במשפט זה, ובזה ידויק יותר הלשון.

אמנם אין לכחד כי הגר"ח לעיון ב'מעלות הסולם' הבין כפשוטו [ושמא הוא ניסח גם את ל' מוהר"ח לדרך זה], ועפ"ז כ' כי בכמה דינים הערה אך מקור להאמור בשו"ע, והעתיק דברי הראשונים, ולא כתב בהם הכרעתו, אף כי דעתו והנהגתו היה להיפך. והביא ע"ז דברי הר"י משקלאוו ז"ל בפאת השולחן שלו (הל' אי"י ס"י ג' ס"ק ל"ט) 'שלא לדינא כתב כן רק העתק דברי ר"י בן פלט סידר, והלכה למעשה נהג והנהיג לברך על נתינת המתנות'. וע"ז החזו"א נחלק בתוקף כי 'בבהגרא' אינו מסתפק בביאור מקורו של השו"ע אלא נכנס תמיד לקבוע מסמרות בהכרעת ההלכה ומגלה תמיד דעתו ז"ל במקום שנוטה מדברי השו"ע. וכפי הנה' [לעיל בח"א] יתכן בודאי שבזמן שכי' הביאור לא הכריע דעתו כצד כלשהו עד לאח"י. אמנם אני לכשעצמי יש לפקפק על עדותו כי ממעש"ר אות ק"ב וק"ג משמע להדיא כי רק בירך שהחיינו [כשיטתו הנקיה בביאורו לסי' כ"ב, והו"ד בביאורו"ל שם]. וראה בחידושי הלכות לרבינו עמ"ס שבת י' ב' וצ"ע.

מנהגיהם. [זולת אשר תקום קהילה חדשה וכיוצ"ב הרוצים להתנהג ע"פ הדין המוכרע כדעתו, ודאי זהו דעתו להלכתא]. וכפיש"נ כבר בוא וראה כי זה דרך רבינו הגדול עצמו, כדברי הגר"ר יששכר בער בהקדמה למעש"ר 'אך רבינו הגדול זצ"ל מעורו אחז צדיק דרכו, שלא להעמיס על הסרים למשמעתי לאמר זה הדרך לכו בה לא תאמינו ולא תשמאלו, ולא הקפיד על העושים שלא בפניו היפך דעתו ע"פ המנהג, כי באמת ראוי לישא פנים למנהג אם איננו בטעות, אלא שהוקבע ע"פ דעת גדול ופשיטא במקום שיש משום מחלוקת כאשר מבוארים ענינים אלו בפוסקים'.

בזה נבין גם את הקפדתו המיוחדת של מוהר"ח ז"ל לנכד הגר"א מהר"מ ז"ל מסלאנים שלא לסדר את הביאור לאה"ע [בשנת תקע"ט] כפי שהחל כבר לסדרו [הל' אישות עד הל' קידושין, בשנת תרס"ט והלאה, ונפסק מחמת המלחמה] כתבנית הביאור ליו"ד⁷¹ [דפוס"ר תקס"ו הוראדנא], היינו ש"ע באר הגולה וביאור הגר"א לחוד, וז"ל מהר"מ: 'צוה עלי הרב הגאון נ"י ע"ה פ"ה אשר יצק מים ע"י זקניו הגאון מוהר"ר אליהו, ה"ה עטרת תפארת הדור מה' חיים אב"ד דק"ק וולאזין, להיות ההקדמה שלו מש"ע או"ח מספקת לכל הארבע ש"ע⁷², ומכתבו הקדושה מלא לאמור אל תסיג גבול ראשונים, וח"מ וב"ש, יודפסו על מקומי שזכו כבר'. מהי פשר הקדמה זו?⁷³ לאור האמור מוכן מאד כי חשש מוהר"ח שתבנית זו יצרה כמין השמטה מכוונת של שאר הפוסקים ובלתי אל הגר"א עניינו, ולדרכו הנ"ל ה"ז בבחינת השגת גבול הראשונים שנתקבלו דבריהם בישראל.

אלא דכאשר קרה לש"ע עצמו, וכן לרבים מהנו"כ, כך קרה לביהגרא. היינו, דאף שהספר ש"ע גופא למרות שמטרתו היתה חזרה קצרה על כל עיקרי הדינים והשיטות, ואפ"ה קיבלו כל ישראל במרוצת השנים את החיבור לפסק הלכה ברורה, וקבלת הרבים גופא היווה את האסמכתא והתוקף לכח הכרעתו של הש"ע. כן הדבר הזה ביחס לביאורי הגר"א, דאף כי יתכן מטרתו להראות מקורותיו של המחבר, מ"מ במרוצת השנים ומגדולי תלמידיו שהיו לגדולי ישראל ומנהיגיו בכל אתר ואתר [בפרט מרג"ח הח"ח והחזו"א כנתבאר] קיבלו עליהם דבריו לפסק הלכה ברורה ודעה מכרעת.

יתכן מאד שזהו ג"כ ההבנה בדעת החזון איש שלעולם העדיף דעת הגר"א בביאוריו לש"ע על פני שאר החיבורים אשר לנו מתורת הגר"א [ראה לעיל ח"א בזה], אי"ז רק

71 אבל הביאור לאור"ח [דפוס"ר תקס"ג שקלאוו] נדפס עם המג"א. ראה על כך להלן 'כללים'.

72 בדפוס"ר לביאור ליו"ד נכתב קודם הקדמת הגר"מ: 'הקדמת הרב הגאון המפורסם מו' חיים מוולאזין בקשתי והיה לי, והשיב מכמה אנשים באיגרותיהם שישלח לי, אך כעת לא ידעתי מה היה, ולא בא לידי, לכן כאשר יבא לידי א"ה אדפיס בסוף הספר'. לא ידוע לי על הקדמה כזו, וכאן כ' מוהר"ח כי הקדמתו לאור"ח כספיקה לכל הד' חלקים, כנראה אחר שלא נדפסה הקדמה נפרדת ליו"ד השאיר מוהר"ח הקדמתו ראשונה על כולם.

73 ראה להלן טעם אחר על הקדמה זו מהמסדר עצמו בהקדמתו, אמנם שם באמת אינו מביא בשם מוהר"ח, ומלשונו כאן משמע שטעמו כמש"נ והוא מתאים לדרכו כפי שנת.

ז"ל בפירושו על המקרא ועל המשנה והגמרא וגם בספרי האמת כמו חזוה"ק לפרש בדרך פשוט ולא בדרך פלפול שהוא רחוק מהפשוט. והגר"ר בצלאל הכהן מוילנא בהסכמתו לסידור הגר"א ע"ד הנסתר [כ' הסכמתו להגר"ש מאלצאן ז"ל אבל לא הוציאו לבסוף אלא הגר"ה מיפון] כתב בזה"ל יונדע כי כל דרכו בקודש של רבינו הגר"א ז"ל וכי"ק שע"ד הסוד והקבלה המה ע"פ האמת ודרך הפשט האמיתי בסודות התורה כפי רש"י ז"ל בגמרא וכל המקובלים זולתו וז"ל המה הולכים רק ע"ד הפלפול לבד גם בדרך הסוד והקבלה כנודע ואין אתנו יודע עד מה וה' יתן חכמה וע"פ דרך הסוד והקבלה של רבינו הגר"א ז"ל פשוט ומובן לכל, כן נראה מפי' הק' על התיקונים הנדפס כעת... ובמכתב כת"י בעל ה'לשם' להגר"ה ז"ל⁷⁵ וז"ל 'ומזקנים נתבונן, דהיינו ממרנא ורבנא הגאון זללה"ה, שאם שהפליא הגדיל לעשות, עכ"ז הרי אנו רואין בעליל שכל דבריו הם הלקוחים מדברי הזוהר והתיקונים, עד שמה ששאבו כל המקובלים מדברי האר"י שאב הוא ממדרשי הרשב"י ולכן לא באו כל דבריו רק בדרך ביאור על מדרשי הרשב"י לבד וכן היה ג"כ דרכו בקודש בדרך הנגלה, ולכן עלתה לו תורת אמת היתה בפהו זוכה לכל מה שזכה'. היינו שרבינו נצמד אך ורק לדברי חז"ל בלא לבנות על סברות והשערות מעצמו.

וכידוע האריך בזה הרבה הגר"ר מנשה מאיליאי, ולדבריו זהו עיקר יעדו של רבינו הגר"א. עיין 'אלפי מנשה' ח"א סי' קע"ז לפי המשך רוב גלותנו שהוא קרוב לעקבות משיחנו ושצריך לפנות את דרך האמת וכו' וכפי הנראה שלח לנו ד' עיר וקדיש מן שמיא הגאון המפורסם מו"ה אליהו זללה"ה שהתחיל קצת להחזיר עטרת התורה ליושנה ע"פ דרכו דרך האמת והפשוט, ובסי' ק"ב: 'אלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל שהחזיר עטרה ליושנה, שעם גודל חריפותו ובקיאותו, נתן לב לדברים הפשוטים, ונתן עין עיינו לזה, לפרש הכל בדרך פשוט וקל, ורוב עניני הולכים ע"ז הדרך הנכונה עכ"ל. ויעוי' בהקדמת הגר"ר אברהם שמחה ז"ל מאמסצלאו למדרש רות ג"כ האריך מאד בענין זה, שזהו תכלית רבינו שהחזיר דרך הלימוד האמיתי נגד שיטת הפלפול הנהוגה עד אז.⁷⁶

וכמה מלשונותיו של הגר"ר חיים ברלין: 'אשר קבלנו מרבינו הגר"א ז"ל כנודע דרכו בקדש לאחוז בדרך הפשט ולא לקשור חבל בחבל ונימא בנימא' (נשמ"ח יו"ד מ"ט). וכן: 'וידוע לידי'ן שלענין מעשה העיקר הוא שכל הישר עפ"י הסכמת השר"ע וגדולי האחרונים ומאן דמעיל פילא בקופא דמחטא בפלפולי הבל בזמנינו בעו"ה נגד דין הש"ע אין אחריותו עלינו וכידוע לידי'ן לא אחת ולא שתיים אשר עפ"י רוב המעיין בפלפולי זמנינו יראה שאינם מבינים כונת הראשונים לאמיתם שאם יבינו אין התחלה

⁷⁵ בו מבקרו שהכנים מושכלות שהם לדבריו רק השערות. ואולי נראה הכוונה בזה שהגר"ה קישר דברי הגר"א עם יסודי הרמ"ל, כמש"כ הגר"ר שריה דבילצקי זצ"ל בהקדמתו לסידור עיי"ש, וע' בלשם בספר הדעה"ע עמ' 113.

⁷⁶ וכך גם הגרי"מ חרל"פ ז"ל בברכת מרום אות כח (תשנ"ו. עמ' סא').

מפני מהימנותו שיצא מתח"י בכתי"ק, לעומת שאר החיבורים שנכתבו ע"י תלמידיו ומי יודע בדיוק כוונת הגאון. אלא שיש כאן טעם נוסף בהעמדת המשקל הנכון של הכרעה בין ב' דעות ממנו ז"ל, כי הביאור נתקבל בסופו של דבר לרבים כנושא כליו של הש"ע, לעומת שאר החיבורים, אף שיש לנו לומר כי יש כאן חזרה [כמש"נ שם בדעת הגר"י משקלאון] כי שאר החיבורים הם דעתו האחרונה, מ"מ הלכה כרבי בילדותו. [כעין שמצינו להפוסקים שנקטי דברי הרמב"ם ביד נגד חזרתו לחכמי לוניל].

[ב] דרך לימודו, יסוד מקורות ההוראה, ושלא לישא פנים לאיש.

מלבד ההסתייגות הנ"ל, שלא לקבל פסקי הגר"א בפרהסיא נגד המנהג. עוד מבית מדרשו של מוהר"ח מרה"ג בעצמו, כי עיקר ההוראה היא היוצאת מן התלמוד, ושלא לישא פנים לאיש⁷⁴, וכדלהלן. ולכך אף על פסקי הלכות מרה"ג הגר"א אפשר לחלוק אחר שנדמה לנו כי סתירה לזה מדברי חז"ל וכו'. ונאריך בזה קצת לרוב תועלת הענין, והוא בנוי ב' קומות זע"ז. א' לימוד ע"ד הפשט, ולאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא. ב' שלא לישא פנים לאיש, שהמחלוקת על רבו אינה סתירה למהות שם תלמיד. כי כיון שעיקר ההוראה יוצאת מתוך הש"ס, אין לישא פנים לשום פוסק כיון שאין הוא עיקר מקור הפסק. ומכאן ב' יסודות אלו ממש, יאיר לנו עיקר תכלית ה'ביאור הגר"א והלימוד בו, כי יסוד ה'ביאור' כולו הוא להחזיר את ההלכה שתצא מן התלמוד (כמו שאמרו בברכות ה' א' להורות זה גמרא), וכן מתוך זה גופא לא נשא פנים לאיש, כאשר מתוך המקורות יראה להיפך מדברי הפוסקים, כי כולם מבאר אחד ישקו העדרים.

ומיניה וביה מובן הדבר כי שיטת הגר"א לדחות הפלפול מכל וכל, רק ללמוד ע"ד הפשט, דכיון דכחו של הלומד רב הוא, אם ילמד ע"ד הפלפול הרי יוכל בפלפולו לעקור כל התורה כולה לטהר השרץ בק"ן טעמים. ובכתר ראש: 'והשאגא' אמר שהגר"א ז"ל מרבה בפשטות'. ואף בתורת הסוד שאין איתנו יודע עד מה, אמר מוהר"ח (שאלות ו'): 'שדרך האר"י לפרש הזוהר בחריפות ודרך רבו הגר"א ז"ל לפרש ע"ד פשט המאמר' (ולגבי תפילין דר"ת אמר ד'פשט הזוהר אינו כן' - תומעש"ר י"ח). וז"ל הקדמת ספר בית אבות (לנכד הגר"ר אברהם אחי הגר"א): 'ובדרך זה דרך דו"ז הגאון מוילנא

⁷⁴ למעשה, דרך לימוד 'ליטאית' זו, שבה דרכו כל גדולי תלמידי בית מדרשו, כדוגמת נחלת דוד, גאון יעקב, משכנות יעקב, קרן אורה, אהל משה, ועד ועוד עד אחרון הגדיל מן החזו"א [נראה באגרותיו ח"ב אות יט']. ויעוי' בהקדמת המנחת יהודה (עפשטיין תלמיד מוהר"ח) הכותב כי רק בוילנא אחוז דרך הלימוד של הגר"א, ואח"כ תיקן מוהר"ח דרך הלימוד הישר, קודם הש"ס ואח"כ הפוסקים, בישיבתו בוואלאדין. באמת אינה חידוש היוצא מ'ליטא' דוקא, אלא היא הנהוג כבר בקהילות אשכנז הקדומה, ראשיתה כמדומה וראים ביתר תוקף אצל מהרש"ל [שחיבה יתירה נודעת לו מאת רבינו, ראה להלן בפרק ה'ללים']. וכפי שהעיר לנכון הגרי"ח בהקדמתו לתשו' רב פעלים שלו, שבנקודה זו נחלקת דרך הלימוד בין הספרדים לאשכנזים עיי' שם. מעניין לציון כי הרב פרי"ח דרך קשתו כאחד האשכנזים, וחזו בעיני רבינו מאד [ראה בפרק הכללים שם], ובר פלוגתתו בעל התבואות לא קנה שביטה בביאור רבינו.

ללפולם ואקצר ודרך הגר"א יוכיח' (נשמ"ח אה"ע תשובת שלמה עמ' תי"ז). וכן: ידידי דיד נפשי אל אישימי במה שאני מקטין לפולם שאינם בדרך אמתה של תורה, כי על דעתי זה מכבה מאור התורה תורתנו הקדושה, ונחזי אנן דרכן של הראשונים ז"ל ומר"ן רבן של הגולה הגר"א ז"ל' (נשמ"ח אה"ע תשובת שלמה עמ' תמ"ג).

דרך הלימוד לקשור ההלכה בלימוד הגמ'. ובכתר ראש: ויהיה מלך על סדר אחד מועד ולחזור הרא"ש היטב במתן ופעם העשירי יהיה לו כמו בפעם הראשון ואח"כ ללמוד פנים השו"ע ולעיין בבאורי הגר"א ז"ל בעיון והבנה עמוק השכל', וכן עוד שם: צוה לאחר מתלמידיו לחזור סדר מועד ה' דפין, ולכה"פ ג' דפין בכל יום, שני פעמים הגמ', ושמונה פעמים הרא"ש ואח"כ פנים השו"ע'. היינו הרא"ש הוא המקשר בין הגמ' להלכתא, אסקי הלכתא אליבא דשמעתתא. ומ"ש 'אחר כך' דייקא, דלא שייך כלל ללמוד רק הש"ע שאינו אלא פסקי הלכות, ולכן ציווה ללמוד ביאורי הגאון שע"כ שזור שוב הפסקים בלימוד הסוגיות מחז"ל. וכך אמר שם (בכתר ראש): 'הלומד פוסק בלא גמרא אומרים ההמון שזה כדגים בלא פלפלין, ורבינו אמר כפלפלין בלא דגים', היינו דהעיקר הוא הגמרא. 'והנה אהובי אין דרכי להשיב אלא בדבר אשר יחנני ה' להכריע מסוגיית הש"ס' (מתשובתו בריש חוט המשולש). ולזה רמז בהקדמתו לביאורי הגר"א: 'וצדיקים ילכו ביושר דרכם להיות עיקר הוראתם מן הש"ס', וכך ממש בהקדמתו הגדולה לספד"צ: 'הדרך הישרה צדיקים ילכו בה...עיקר הוראתו צריך לדלות מעמקי ים התלמודים, ולימוד הפוסקים הש"ע הוא רק למזכרת להם הדינים'⁷⁷.

77 ודבריו בכתר ראש אות ס"ב: 'אודות הוראה הסכים בלשון טוב ומועיל ואף שאינו בקי בכל הדינים עכשיו ערכו לנו האחרונים הדינים בבירור', הוא פשוט באחד שלא הגיע להורות מתוך הש"ס [כל' מוהר"ח שהוא ליחידים צדיקים המיישרים אויותיהם] שהרי א' שלא הגיע להוראה פשוט שיכול לסמוך על ספרי ההלכה וא"צ בכל פעם שיש לו שאלה ללמוד כל הסוגיא מתוך הש"ס. וע' בפ"ד יו"ד רמ"ק ס"ח דכהנים דנפטו האחרונים על הש"ע אפשר לפסוק מתוכם ואין ע"ז תלונת מהרש"א סוטה כב ב' דאין לפסוק דין מתוך ש"ע ע"ש, ובהקדמת ספר 'אדרת אליהו' על יו"ד הל' טריפות (ס' זה הו' בביאור"ל ס' תצ"ח) הביא דברי מוהר"ח בהקדמתו לביהגרא שהעתיק בפנים וכו' 'משמע להדיא מדבריו שגם עתה קשה להורות אם אינו יודע המקור מש"ס' ועיי"ש. ועיקר דבריו שם בכתר ראש לאפוקי מדרינות דל"ד להוראה בזה מב' טעמי עיי"ש. מסתמא זהו הטעם שלא נתן מוהר"ח הסכמה לס' חיי אדם בתחילה, כי חשש שילמדו רק מתוך ספרו והוא התרחקות יתירה מעיקר ההוראה להיותו מן התלמוד [ובהקדמה החי"א: 'והנני מזהיר שמי שיש לו לב להבין דברי הש"ע על בוריו אסור לסמוך עלי למעשה עד שיעיין גם בש"ע', ובח"א הבאנו לשוננו בהק' אחרונה לחי"א: 'ידעתי כי הלומד השלחן ערוך לידע כל מוצא הדין ולשאוב ממקור החיים כמו שהורה לנו מחותני החסיד אמיתי בביאוריו על ש"ע אשרי לו']. וכה לשון החי"א בריש החכמ"א 'שהגם שירידי כו' חיים וולאזנר אין דרכו ליתן הסכמה על ספר חדש המיוסד על פסקי הלכות ולזאת טמן ידו ג"כ מלהסכים על חיבורי חי"א' וכו'. ועל דרך זה נראה שהיא עצתו שהובאה בהקדמה לחכמ"א 'וכן אמר לי ידידי הגאון מוה"ר חיים וולאזנר ז"ל' שעדיף שיהיה החיבור על סדר סימני הש"ע, ולא כקיצור הלכות בפנ"ע [ומסיים שם 'אני פי מלך שמרתי ובביאתי לביתי חזרתי על חיבורי וסדרתי אותו על פי סימני שולחן ערוך', וראה כן גם בסוף 'הסכמת' של מוהר"ח].

לשוננו 'ולימוד הפוסקים והש"ע הוא רק למזכרת להם הדינים', מזכירים מאד את דבריו שהבאנו לעיל בשם בעל עליות אליהו: "כי הגאון את ביאורו כתב אך לעצמו לזכור כל השיטות ומקור הדינים", כי אכן זהו מטרת הביאור להפוך את לימוד הפוסקים למזכרת הדינים. והוא תוספת עומק בכוונת מוהר"ח בדברים אלו שאמר לתלמידו בראותו מעיין בביהגרא, כי הביאור אין הוא כשאר הנו"כ אשר מעמידים את הש"ע כמקור ההלכה והולכים ומוסיפים פרטים וכדו', אלא שה"ביאור" לש"ע של הגר"א אינו אלא בבחינת מזכרת לידע הדינים, אבל מחזיר הוא את מקור ההלכה לתלמודים. וד"ז מתיישב היטב עם דברינו בחלק הראשון במאמר דלרכינו גישה חדשה לש"ע, ועושהו כעין לוח המפתחות לדבר ההלכה היוצאת מן התלמוד יעו"ש.

ומתלמידי מוהר"ח בספרו 'מנוחה וקדושה' (שער התורה ח"ב ס"י): 'וקבלתי בשם הגאון רבינו חיים מוואלאזנר סדר הלימוד, והוא, אחר שירד לעומק פירוש הגמ' עם פי' התוס' לדינא, אז ילמד פרוש הרא"ש להיות בידו למשמרת ולחזור עליה תמיד וכו', צריך אתה מתחילה לחזור על פי' הרא"ש להיות בקי בכל סדר מועד ולחזור לפרקים שלא לשכוח ואח"כ ללמוד הפוסקים מש"ע או"ח וכו' ובלבד שתשאיר פי' הרא"ש עם פנים הש"ע למשמרת'. [ראה עוד להלן 'לללים'].

ומכאן לקומה הב', שלא לישא פנים לאיש. ומפאת חשיבות הדברים ויקרת לשון מאור הגולה ראוי להעתיק מתוך תשובתו לבעל העצי אלמוגים'. וז"ל (חוט המשולש ס' ט'): וחזיתי לדעתיה דמר שלא לבו הולך להלך נגד הארי החי הכהן הגדול⁷⁸ מנשיאותו כי היכי דלא לחלוש לדעתיה. מאד שמח לבי על שלום מו"ר הכה"ג נ"י אשרי ירא ה' שהצליח ה' דרכו גם בזקנו והמציא לו ריע ככת"ר אליו קראתי נועם. אמנם בתורה דכתיב בה אמת הלא בלתי אל האמת עינינו⁷⁹. וקרא נמי אקדמיה כדכתיב האמת והשלום אהבו. ואם כת"ר מפני השלום איננו בא לידי מדה זו לסתור דברי מו"ר הכה"ג נ"י. הלא אני הקטן שמשתי את הכה"ג נ"י בהיותו במדינתנו ומחויבני בכבודו ומוראו כמורא שמים עאכו"כ. אבל אני שומר פי התלמוד הקדוש שהורנו הדרך הזה בפרק יש נוחלין ק"ל ב' דא"ל רבא לר"פ ולר"ה בריה דרב יהושע תלמידיה כי אתי פיסקא דדינא ידידי לקמייכו וחזיתו ביה פירכא כו' עד אין לדיין אלא מה שענינו רואות⁸⁰. והנה דינא דידן כו', ועיני לא ראו את הספק הזה כלל. ואולם אם הייתי בסנהדרין הייתי דן בחנק ע"פ הך חזקה דדרך איש ואשה לבעול. יאמר נא ירא ה' היתכן לי לסמוך על פסקא דדינא דמו"ר דחזינא ביה פירכא טובא. והא אתינא קמיה דמו"ר ושלחתי דברי גם אליו לדון לפניו. ואנכי הוראה שלא הובאו דברי לפניו כלל. וגם לפני כת"ר דנתי וגם אותותיו לא ראיתי את ראיותיו ואם אולי שגיתי הבינו לי והאירו נא את עיני

78 הוא ניהו הגאון ר' יפאל הכהן בעל ושב הכהן, רביה דמוהר"ח ז"ל, ולאח"כ נהיה הוא בעצמו כפוף לרבינו הגר"א.

79 'והנני לקבל האמת ממי ומי ששיב דברי טעם' [כל הכתוב לחיים עמ' רכ"א].

80 ראה גם בהקדמת הומב"ן למלחמות.

להבין ולהורות כהלכה. וטרם ישיבני מדעת איך הותר לי לצרף לספק מילתא דלא ס"ל כלל להסתפק בזה. וכבר הוזכרתי בזה מפי מורי קדוש ישראל רבינו הגדול הגאון החסיד מוהר"א נ"ע מווילנא. שלא לישא פנים בהוראה⁸¹ כו'. ואעפ"כ מעודי זחלתי ואירא מלקבוע הלכה עפ"י דעתי העניה וחלושה. והן בעוד היה על ארצנו שמשו של רבינו הגדול הנ"ל לפעמים זכיתי להציע דברי לפניו והוא מנהיר לי שמעתתא. ואחר ששקעה שמשו של אותו צדיק לית לי יבה במתא ואל מי מקדושים אפנה. אחלי ישים נא עיניו ולכו לב חכם כ"ב על דברי מכתבי הראשון וענותו תרבני להשיבני גם עתה הפעם בדברי טעם. ומגברא דאית ליה בעינא. ולתשובת כתר"ר אצפה להראות לי הדרך הישר. כי בו חפצתי. ואחוי קידה כו' ננפשו ונפש החיים באמ"ו מוהר"ץ זללה"ה. עכ"ל קדשו⁸².

ובעליות אליהו הערה ס"ב מעתיק במלואו⁸³ אזהרת רבינו הגר"א ז"ל אליו: 'שלא לישא פנים בהוראה אף להכרעת בעלי הש"ע'.

וצריך לידע דרך רבינו רשכבה"ג אשר נצטיין ביותר במדת ענוותנותו⁸⁴, וכפי שהאריך בזה בנו מהר"ץ בהקדמתו לנפשה"ח עיי"ש בכ"ד, יכול היה להחזיק בכל חוקף באזהרת

81 ראה ל' מהר"ם מבריסק [בעל מקור מים חיים על ש"ע יו"ד] על הגר"א: 'שכן דרכו תמיד היכא שאינו נראה לו פסק ש"ע אינו נושא פנים בדיון וכותב שלא לסמוך על פסק זה'.

82 כך גם תלמידו הגאון הנודע רבי לייבלי שפיא מקובנא (אביו של רבינו רפאל שפירא) בתשובתו שנדפסה בסוף ספר בית לוי (לבנו ר' לוי ז"ל): והנה הגאון בעל משכנות יעקב נ"י בתשובתו רוצה להוכיח וכו', ואין משוא פנים בתורה, ודילוא אימיה כוונתיה תלמיד אף דאית ליה פירכא וכו'. ובתשובה להג"ר חיים ברלין בסו"ס 'חיל המקדש' (להרח"י לוי): 'ומאן יהיב לן מעפריהו דרבנותו בעלי התוס' רמין בעינן, אך מגמ' הנ"ל מסתברא כדכתיבנא' [וכנודע, רבו, מוהר"ח הסמיכו להוראה באומרו כי יכול לפסוק אף מבלי לעיין בש"ע].

83 כפי הנראה 'צונור' מן השו"ת מפאת הרושם החריף שמייצג כאילו אפשר לבטל במחי יד דברי הש"ע שנתקבל בכל תפוצות ישראל. וראה עוד לעיל בחלק הראשון מ"ש בפירוש השמועה מהמהר"ל דיסקין בשם מוהר"ח [כי בעלי הש"ע היו מלקטים גרידא], ומדברי הגרמ"ש שפירא [דאפשר לחלוק על הש"ע בשעה"ד].

84 ואיש לפי מהללו, ראה בהקדמתו לשנות אליהו 'כי יותר שהיה רבינו הגדול נ"ע אשכול גדול שבגדולים יותר היה נמוך וספל בדעתו מכל אדם אשר על פני האדמה ממש'. ובשאלות (קכ"ב): 'שאלתי שאומרים גדולים שמותר להתגאות בניין שידוך ואמר שאומרים כן בשם השגת אריה או בשם הרב לייב מטשענאוויטץ שמותר. אבל הוא אינו מאמין בזה ואסור'. וראה ברוח חיים ריש אבות על היות הענוה כלי ותנאי לקבלת תורה. ובהנהגותיו מתלמידו החביב ביותר הצרי"ז סלאנט: 'וכלל כל המדות היא מידת הענוה' ע"ש. וע' תומעש"ר אות ל"ב על הכבוד שהגיע לו, ובהקדמה לתולדות ציחק (כהנא, תלמיד הגרי"ח) שכבה כמה פעמים על הכבוד שנתנו לו בכואו לויילא וכו' ע"ש.

יש בנותן טעם לעורר כאן על הסיפור הידוע שסיפר ר' אברהם בן רבינו בהספדו (סערת אליהו יא א', נדפסה עם העליות אליהו) על מדת ענוותו של רבינו כי הצטער תמיד על מדת ענוה יתירה שראה כ"רב אחד גזול הדור הגאון ר"פ ז"ל", ונשתברו קולמוסין לפתרון ראשי התיבות ר"פ, והיו שצדדו ברבי פנחס נעל ההפלאה [והגדילו לעשות בהוצאת מישור בס"ס רב פעלים שבהוצאתם],

רבו המובהק הגדול, כי רק העניו יוכל לקיימה כראוי, דבלתי אל האמת עניו⁸⁵, ומי שיש לו קצה מן הגאווה ודאי יסתור דברי הראשונים כמלאכים מפני דעתו הנפסדת וזה עומד לו לרועץ. ועל רבו הגאון בעל שאגת אריה דרב גובריה אמר רבינו עליו (הנהגות מרי"ז סלאנט) 'מיום שהפסיק לדבר על הראשונים נתקבלו דבריו בארץ'. ומקובלנו מהגר"א: 'כשלומדים תורה על דרך העיון האמיתי על דרך הראשונים ז"ל אזי מרגילין בכל יום להכיר פחיתת ערכנו נגד הראשונים שמה שאנו מתיגעים זמן הרבה מוצאים אנו אח"כ שרש"י ז"ל או שארי ראשונים ז"ל הרגישו בזה ותיצורו לפי דרכם בקודש במילים קצרות' - עליות אליהו הע' ע"ז⁸⁶. וברוח חיים למוהר"ח על משנת 'יהי ביתך בית ועד לחכמים' (פ"א מ"ד), שמצוה שיהיה לו בביתו ספרי המחברים המפורסמים ויעסוק וילמד בהם כו' והוזהרנו ג"כ וניתן לנו רשות להתאבק וללחום עמהם ולא לישא פני איש רק לאהוב האמת, ואסור לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות

כבר נדחתה שמועה זו מכמה טעמים פשוטים. 'הנראה יותר נכון שהכוונה להגאון ר' רפאל מהמבורג, [בעליות אליהו עצמו הוא מוכר בר"ת "ר"פ", ומקובל בהרבה ספרים מאותם שנים לכתוב רפאל בר"ת ר"פ]. ואם נכונה השערתנו נבין ביותר הצטיינותו של מוהר"ח תלמיד ר' רפאל הנ"ל במדה זו.

85 מרשמות הגה"צ ר' דב יפה זצ"ל: 'נשאל [מין החזו"א] למה הספר נחלת דוד (להגרד"ט, תלמיד מוהר"ח) יחסו לראשונים אינו כ"כ בהכנעה כמו אחרונים אחרים. והשיב, וראים שכל שרבה יותר עניות האחרונים כך הם מרבים לחלוק לעתים על דברי הראשונים. עד שלפי ענוותנותו של הגרע"א אפשר היה לצפות שיחלוק יותר' ע"כ. [והוא יבר נפלא, שכלל שהאדם יותר עניו, ואינו מכניס את הגברא עצמו לתמונה, רק בלתי אל האמת מנמתו, קל הוא לחלוק על הראשונים, כי אינו מעמיד את "עצמו" מולם. וראה עוד באגרותיו ח"א קצד' לאחר שכותב כי אינו נכלם לומר שטעה, בזה"ל 'ובכלל לא זהו המדה להרגיש את עצמו בדין ורק אל העניין ואל אמיתותו מגמתו'. הדברים מתאימים גם למ"ש רש"י זוין באישים ושיטות על הספר חזו"א עצמו כי אינו מזכיר תיבות 'לעניות דעת' כי כלול בזה 'אניות דעת'...].

86 ראה גם בהקדמת בני הגאונים לש"ע, ובנפח"ח ריש ש"ד. ובס' עליות אליהו (אות עז, ד"ל ע"ב) בשם הגאון מהר"ח מוולוז'ין שסיפר, כי הרב החריף מהר"ר צבי מסמיאטיץ תלמיד הגר"א [בעמח"ס מרגליות התורה, וראה בהקדמת בני הגר"א התלמיד הששי 'החריף ובקי'], היה דרך לימודו ע"ד החריפות, וכשנדפס האורים ותומים להגאון ר"י אייבשיץ, היה שמה מאד בפוליו החריפים, ולא זו מחבבו לפני הגר"א, א"ל הגאון בחר נא איזה חידוש מהאור"ת והגד לפני, וכאשר הציע לפניו דבר חריף וטוב מהתומים, ענהו הגר"א, אם באנו לפלפל כן, הלא אפשר להוסיף כהנה וכנהנה, והאריך לו במילי דחודי במהירות גדול עד טכמעט קצרה יד שכלו החריף להשיג הכל, וכה סיים רבינו הגר"א כשלומדים באופן זה יוכל האדם לטעות בעצמו, לאחר שכלל יום ויום חידוד על חידוד, ויוכל לחשוב כי הוא הולך וגדל, ויוכל לבא לידי גסות הרוח להתגאות בחריפותו ולהעריך עצמו שהוא כדאי לדבר נגד המחברים הראשונים ז"ל, אבל כשלומדים תורה ע"ד העיון האמיתי ע"ד הראשונים ז"ל, אזי מתרגלים בכל יום להכיר פחיתות ערכנו נגד הראשונים ז"ל, כי מה שאנו מתייגעים זמן רב מוצאים אח"כ שרש"י ושאר ראשונים ז"ל הרגישו בזה ותיצורו לפי דרכם בקודש במלות קצרות. ע"כ. ובביהגר"א לתיקו"ז בליקוטים 'עתה אין אנו מקבלין שום דבר חדש בתורה כו' אלא מה שאנו מוצאים כתוב בספרי הראשונים כו' ואין לנו אלא ספחי הראשונים הלואי שנוכל להבין דבריהם'.

עליהם, אך עכ"ז יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבבו כו' וידמה בלבו כי גדול הוא כרבו או כמחבר הספר אשר הוא משיג עליו כו' כי כמה פעמים לא ידע דבריו וכוונתו אך בעונה יתירה באמרו אם איני כדאי אך תורה היא וכו' וזהו שאמרו הוי מתאבק (ע"ד ויאבק איש) אך בתנאי בעפר רגליהם שיהיה בעונה ובהכנעה גדולה עכ"ד הנפלאים.

והמעין בחוט המשולש סי' ח' הנכתב להג"ר יו"ט ליפמאן (ונד' גם בקדושת יו"ט סי' ל"ג) יראה לאורך כל התשובה שמקיים אזהרת רבו הגדול. וז"ל 'בטחתי במופלא שבסנהדרין שלא ישא לו פנים בדין זה ויקשיב על דבר אמת אשר אתי כדכתיבנא דברי אלה' [על מהרש"א]. וכן: 'ודברי בעל נוב' אינם לא מקרא ולא משנה שנדרוש עליו תילי תילים לעשות סניגורין לדבריו ובלי ספק דאשתמיטתיה להרב בעל נוב' סוגיא דב"ב דרובן לאבד ומה הרעש הלא מצינו לגדולי הראשונים כן וגם בש"ס אמרו אשתמיטתיה'. וכן: 'ויש לי לרצות בסוגיא דאריא דלאי אמנם אנכי הרואה שאין דעת כת"ר נוחה במה שאני משיג על החכמים לזאת ראיתי כי טוב לי לקצר בדברים שאינם נוגעים לדינא דדין', ובסו"ד: 'אדר הדברים והאמת שדברנו בס"ד עומד אני בדעתי ככחי אז כן עתה בכח דהתירא אחלי יכוננו דרכי כת"ר לשמור משפטי צדק הראוי למופלא שבסנהדרין שלא לישא פנים בדין אמנם בתורה דכתיב בה אמת הלא בלתי אל האמת עניינו ... ובלבד שיכווין לבבינו להוציא הדין לאמיתיה של תורה והוא ית"ש למען חותמו אמת יפקח עינינו להמציא לנו דרך האמת בתורה דכתיב בה אמת ושלוש שלום כפלינא כנפש כת"ר ונפש החיים באמ"ו מוהרי"ץ זצלה"ה ר"ח תמוז תקס"ב לפ"ק'. עכ"ל⁸⁷.

בירחון 'וילקט יוסף' שנת תרע"ב (בתחילתו סי' ד') כתב הר"ר שלום ליב אייזנבאך⁸⁸: 'ושמעתי בשם הגאון הגדול מבריסק זצ"ל⁸⁹ שסיפר על הגאון הגדול מהר"ח מוואלאזין

87 ובאמת נראה דהגאון בעל קדושת יו"ט נתע מגישתו זו [וכפשי"נ דרך ע"י מדת הענוה יכול לנהוג כן], והשיב לו בתוכחת מגולה, בספרו סי' ל"ד (תשובה על דברי מוהר"ח הנ"ל) ובפתח דבריו כ': 'כי אוהב האמת ולא נושא פנים לחכמים הראשונים ואף כי לאחרונים', ולאחמ"כ: 'מכאן תוכחת מגולה לבלתי הרים ראש לחלוק על א' מגדולי הראשונים אשר מימיהם אנו שותים', וכן: 'אבל אין מקום לזכותו במה שהרים ראש לחלוק ולסחור דברי רבותינו הראשונים בעת הטרדה והעירוב, אוהבי חביבי לא כן היא הדרך הנכונה, ומפני כי ידעתי לואהב האמת ומקבלו ממי שאמרו, כתבתי הדברים האלה'. [ואגב, ראה באור גדול' ממינסק סי' ג' [אל הגרצ"ה בעל פסה"ג] ש', 'הנה בגוף הדין רבו המחמירים מהראשונים גם מהאחרונים...וממש לא ראיתי לאחד מהפוסקים שיתיר למעשה רק בספר התרומה. אמנם מה גדול מאד כח הרב הגאון הגדול ר"ח זצ"ל מוואלאזין בתשובתו...שסמך להלכה ולמעשה על ס' התרומה הנ"ל, וכל התשובה ההיא סובבת ונסמכת על דברי מוהר"ח בחוט המשולש הנ"ל].

88 בעמח"ס באר יצחק על קדשים ותכלת מרדכי על טהרות. ובס' מנחת יוסף עמ' קא' הובא מכתב הח"ח אליו המעודדו ללימוד קדשים וטהרות ע"י"ש.

89 הגאון ר' משה יהושע [יהודה] ליב דיסקין ז"ל. אשר 'כל מעשיו היו ע"י דרכי הגר"א ז"ל והכל בהצנע' (מתולדותיו בריש מהר"ל דסקין עה"ת). הקשר בין מהר"ל לבית מדרשו של הגר"א ברור, אביו הג"ר בנימין ז"ל היה גיסו וגם רבו של הג"ר שמואל תוספאה. ומלבד זאת סבו היה

שאמר לרבו הגר"א זל"ה שיעשה שולחן ערוך לפי שיקול דעתו הרמה, והשיב לו, שיודע שלא ישמע לו, והיה מתמיה על זה, ואמר לו הגר"א תא ואחוי לך שכדברי כן הוא, וצוה להביא לו פירי שצריך לברך עליה ברכה אחרונה בורא נפשות וצוה לו לחתום בשם כהירושלמי, והיה ירא לומר שם שמים מחמת חומר לא תשא⁹⁰ עכ"ד [וממשיך הרש"ל שם: 'ותמה תמה אקרא על חכמי וסיה דעשו עכשיו להיפוך ואמרו שם שמים שהוא לדין לפסק הב"י ז"ל לבטלה, וכן במודים דרבנן עשו להלכה ולמעשה כן והדפיסו ב'סידור הגר"א' כן. ואמאי לא למדו מהגאון ר' חיים וואלאזין ז"ל שהיה תלמיד מובהק להגר"א ז"ל ואפ"ה אף בפניו לא פסק כמותו. והרי מורא רבך רק כמורא שמים אבל לא יותר וד"ל' עכ"ל שם]. לא ברור כ"כ מהימנותו של מעשה הנ"ל⁹¹ [ולו בגלל שתמוה אין מעשה חשוב שבת מקומו אצל יחיד זה], ובכדי שלא יסתור דברי בניו בהקדמתם לאו"ח דלא הניחו לו מן השמים להר"ל ש"ע, י"ל דהא גופא כוונתו דלא הניחו משמים שיתקבלו פסקיו, כי חזונו היה שיאחד כל העם ע"י הלכה פסוקה כפי שניסה הש"ע לעשות, ומשנכח כי לא יהיה אלא 'עוד שיטה' ולא דעה מוסכמת, נסוג [ואולי משו"כ בחר לכתוב את ה'ביאור' על סדר הש"ע המצוי אצל כולם, כפי שעשו שאר הגו"כ]. והנה הא מיהת העניין לשלעצמו, נראה מתאים לדרכו של מוהר"ח ז"ל, וגם רבינו

הג"ר לייב חסיד (שעל שמו נקרא) שהיה מתלמידי הגר"א, וכן סבו זקנו היה הג"ר משה אייזער צדיק נסתר מוראי פני הגר"א (על שמו גם נקרא). מוהר"ל ז"ל כתב [בשנת תרכ"ז בהיותו רב בק"ק שקלאוין] גם הסכמה [להגר"ש מאלצאן, ולבסוף הר"ל הגר"ה בתחילת סידור הגר"א שלון על כת"י הגר"א ע"ס התפילה. [ובסו"ס שערי ציון להגרי"צ שטרנפלד יש הספד על מהר"ל ד"ן].

90 והא דאביי ביצה לו ב' יחתי לי דעברי אמימא דרבה ע"י"ש, ל"ק דהתם אביי הוה קשיא ליה וכי עושין כו' ובדרבנן הא קיימ"ל עירובין סו ב' דעושין מעשה ברישא ולאחמ"כ מקשינן, משא"כ בהמעשה דמוהר"ח הנ"ל הא ס"ל לדינא דלא קיי"ל כהיר' וכוה אפי' תלמיד לא חולק כבוד לרב, ודברי הרב וכו'. [ע' ישי"ש ביצה שם]. וע' חולין קיא ב'. והנה יותר נראה לעיקר אפי' אם נאמין לגוף המעשה מסתמא לא היה זה בחריפות הג"ל אלא דרבינו אמר לו בוא ותרע לך שכן הוא שהרי אין אתה חותם בברכת ב"נ ואינו נדעתי להכריע כהיר'. ושאר התיאורים אינו אלא פרי מוחם של מספרי סיפורים וזולתם. והנה בעיקר שאלתו מרבו שיעשה ש"ע, ומהיכא תיסיק אדעתיה שיכתוב דבר כזה [אם לא שנאמר כמ"ש בני הגר"א דרבינו עצמו אמר כ"פ שיעשה כן], ובע"כ שהכוונה דמכין שכבר התחיל בכתיבת הביאור מדוע לא המשך השלב הנוסף וכפשי"נ לעיל ריש המשאמר ב'עיקר הראשון'.

91 ואני שמעתי בשם ר' יוסף דינקלס ז"ל [מאת בנו ובתו החורגים] סיפור מעין הנ"ל ובאופ"א: שבהיות מוהר"ח ז"ל בבית הגר"א העיר לו לברך על וט"י לדבר שטיבולו במשקה, ומוהר"ח לא בירך. ע"כ [וראה בפסה"ג השלם סי' ש' לגבי מלוה מלס' כע"ז, ובס' בית יעקב הביא המעשה שרבינו ציוה להג"ר רפאל מהמבורג לברך עניי כשטבל ב"י"ש וכו' ע"ש שלבסוף אכן בירך. וראה לי הפעול"ש בהקדמה למעש"ר וז"ל 'אך רבינו הגדול זצ"ל מעודד אחז צדיק דרכו, שלא להעמיס על הסרים למשמעתו לאמר זה הדרך לכו בה לא תאמינו ולא תשמאלו, ולא תפסידו על העושים שלא בפניו היפך דעתו ע"פ המנהג, כי באמת ראוי לישא פנים למנהג אם איננו בטעות' כו', ומבואר כי בפניו הורה כפי דעתו כמו כמה מעשיות בזה כנ"ל. ויתכן שגוף המעשה היה, אבל ללא קשר לסיבת אי חיבורו ש"ע חדש.

ובשו"ת אהל משה להגאון רבי אלעזר משה הורוויץ (ח"ב סי' ס"ח, להגאון ר' יו"ט ליפמאן ממיר, בעל המלבושי יו"ט) זיהנה קנאת אליהו אכלתהו על כי באתי בצ"ע על דברי קדשו של הגר"א ז"ל, ודרך בזה בדרך הרבה מרבני ליטא שיחיו, אנכי לא כן עמדי, ולא אחשוב היות נוחה בזה דעתו של אותו צדיק אשר האיר עיני העם לחפש בחורין ובסדקין אחר כל הראשונים ז"ל ולא לשאת פנים נגד האמת לפי ראות העין [להלכה ולא למעשה בלא ראייה ברורה כדרכו בקודש, וכמ"ש הראשונים נגד הגאונים שהיו תיכף אחר חתימת התלמוד], וכן הורנו דרך זה כל קדמונינו זכרם ברוך, והבאים אחר הגר"א ז"ל כבעל חיי אדם שידע עוצם קדושת רבינו ז"ל⁹⁸, וגדול תלמיד תלמידו בעל משכנות וקהלת יעקב ז"ל⁹⁹, וכן שמעתי בשם הגר"ח מוואלאזין בענין ברכת אשר בעגולה (סופרים פ"ט הי"א)¹⁰⁰, אם שאין שם רק הכרע הדעת והאמת עד לעצמו,

אוכל, ולכן אחזתי במדת השתיקה להסיר תלונתם מעלי והם עתידים ליתן את הדין כי מנעו נחת רוח להגר"א לפלפל בדבריו, והדן אותי לכף זכות וידנו אותו משמים לזכות.
דבריו יו"ט היה נוהג אף בזמן התנאים כו'. לשונו לקוח מפסקי מהר"א (סי' רלח, הו"ד ברמ"א יו"ד שם), שאם ההוראות ברורות קצת כדברי התלמיד, והכי אולא צורתא דשמעתתא, למה לא יחלוק על רבו. והלא כך היתה דרכה של תורה מימי התנאים, ורבינו הקדוש חלק על אביו ורבו רשב"ג, ורבא חולק על רבה רבו, והר"א שחלק על מהר"ם שהיה רבו מובהק. וע' בש"ך יו"ד שם סק"ג.
98 כוונתו לדבריו בהקדמתו לחכמ"א שהובא בסמוך לעיל.
99 כוונתו לדבריו באו"ח סי' ע"ו. (הוב"ד לעיל).

100 אציין כי רוכל כמה חילוקי דינים ביניהם ז"ל. א. 'שאלתי אודות בדיקת הנשים והשיב אני יודע מאין יצא להם...וכל בדיקתם לא נחשב רק לקינוח בעלמא ועכ"פ בדיקה אחת צריך במקום דחוק עד מקום שהשמש דש' (כת"ר), אולם בביהג"א יו"ד קצ"ו ס"ק כ"ד משמע דמסכים שא"צ רק לחו"ס וא"צ עד מקום שהשמש דש. ב. ע' פסה"ג השלם סי' רע"ז דאין דעת מוהר"ח בכת"ר שזה עם מעש"ר להגר"א אי מהני העמדת החלות להציל מן הבסיס לנרות. ג. בשאלתות אות ק"יג: 'תש"ר יש לחלוק כשהולך להטיל מים', וזה דלא כרבינו בביאור לש"ע ובמעש"ר אות כ"ד דלא חשש אטו הפתח כהרמב"ם (וכך הנהגים כשיטתו, ומניחים תפילין כל היום, מטילין בהם מים. וע' מ"ב סי' מ"ג ס"ק י"ב ובביאור"ה סי' כ"ה סוד"ה והכי נהוג. דברי המעש"ר לא הובאו במ"ב). ד. במעש"ר אות רמ"ד להרג בלא וא"ו, ואילו בכתבי הרי"ז מסלאנט דמוהר"ח קרא ב"פ (וכהנהוג כהיום). ה. טבילה בשבת שאסר הגר"א במעש"ר ובביהג"א, מוהר"ח נהג לטבול [כן משמע בשאלתות אות ק"יד] וכך אחריו כל תלמידיו בירושלים. ו. עיי' פסה"ג השלם סי' שכ"ו. ו. בביהג"א סי' תרמ"ג מצדד כהרמב"ם בקדש מעומד (וכמ"ש ביאור"ה שם), ואילו בכת"ר ראש: 'בסוכות קידש בישיבה כבכל שבתות'. וע' פסה"ג השלם סי' רצ"ו. ז. בעליות אליהו עלית קיר אות י"ד 'אמר לי ששמע מהגאון מוהר"ח מוואלאזין זצ"ל שהנוסחא הישנה עיקר' לגבי הנוסחא בברכת החודש במס' סופרים. (דלא כהגהת הגר"א שם, וראה בהקדמת פאת השולחן). דוגמא זו הביאה הגאון ראי"מ הורוויץ (אהל משה ח"ב ס"ח) והעתקונה בפנים. ח. בביאור הגר"א תמ"ד ס"ק ז' מבואר דס"ל דאין לאכול מצה מבושלת וכ"ש עשיוה בערב פסח [כהר"מ ודלא כתו'] עיי"ש בשעה"צ ס"ק א', ואילו מוהר"ח: 'הקפיד מאד על אלו שאוכלין פערפעליך בער"פ מן המנהג ולמעלה' [כת"ר ראש צו]. מבואר דמלתא דאכילת מצה ער"פ משחרית לא קאתי עלה [וכן במ"ב במקומו בסי' תע"א סק"כ התיר בפשיטות לאכול מצה מבושלת (קניידל"ך) ע"ש. וכן בסי' רצ"א ס"ק כ"ה בשם חיי"א]. עוד בביהג"א סי' תרל"ט ותע"א דחה דברי הרמ"א שם דאחר חצות אסור בער"פ בערב סוכות, ומוהר"ח הקפיד בזה

הגר"א [לפי המעשה] ידע זאת עליו כי לא ישמע לו, כי כך קיבל ממנו עצמו 'שלא לישא פנים בהוראה' וזהו כבוד רבו. בוא ודקדק לשון זהב רבינו מוהר"ח להגר"א יו"ט ליפמאן (חוט המשולש סי' י"ז וקדושת יו"ט סי' ל"ג): 'ובהתחלתי להציע השמועה לפניו [רבינו הגר"א] החליט בפשיטות כו', ודבריו ישרו בעיני ומעתה כל בנין כת"ר דאשתקד נפל', ומכלל הן אתה שומע לאו, כי יש ואין דבריו ישרים בעיניו. [ובעיקר הנהגת מוהר"ח בדינים הנ"ל, הנה נתפרסם לאחרונה ממש (מוריה תשרי תשע"ט) הנהגות מוהר"ח מכת"י תלמידו הגר"א ישראל העליר ז"ל (אחי בעל עמודי אור), והביא שם דמוהר"ח ז"ל לא בירך על דבר שטיכולו במשקה, ולא חתם בשם בבורא נפשות ובמודים דרבנן⁹²].

וכן מתבאר היטב בדברי החיי אדם (הקדמה לבית אדם): 'זיהנה דברי מחותני גאון ישראל וקדושו אשר מימיו אנו שותים המקיבל אלקי החסיד המפורסם מה' אליהו חסיד דקהלתינו לא הבאתי כלל דבריו כמעט רק איזה גרגרים והוא לסיבה כי שמעתי דיבת רבים⁹³ המתרעמים עלי על שבאיזה מקומות בחיבורי חיי אדם השגתי עליו, ובלתי ספק שאנשים האלה אינם בקיאים בלימוד הפוסקים שכן דרך תה"ק זה בונה וזה סותר והתלמיד חולק על הרב והטור על אביו ור"א ש' כמ"ש בש"ע ובפוסקים⁹⁴. וזה ניחא להו כדאמר⁹⁵ ר' יוחנן על ר"ל, דמיני ומיניה רווח שמעתא, ובודאי שזה הוא נחת להגאון יותר ממי שיאמר שפיר קאמר⁹⁶. ועתידין ליתן הדין על שמונעים נחת רוח מהגאון והדן אותי לכף זכות ידונו משמים לזכות'.⁹⁷

92 וכן עיי"ש בדבר הנוסח בספיה"ע, דמוהר"ח תחוכך עם הגר"א, וסבר שהנוסח הנכון הוא לעומר, שלא כדעת הגר"א שאומרים בעומר (כמ"ש במעש"ר). ומסיים שם 'עכ"פ נגמר דעת מוהר"ח לעומר! כלומר בזה לא קיבל דעת רבו הגר"א.
93 ראה לעיל מה שנתבאר בהשגת הבנין עולם עליו.
94 רמ"א יו"ד רמ"ב ס"ג. ובביהג"א שם סק"ו דבכמה מקומות מצינו שהיו חולקין על אביהם ורבים כמ"ש בקדושין מ"ב א' ור"נ כו' וכן רבי עם רשב"ג. [וע"ש ברכ"י, וציין אליו רעק"א בגלה"ש ר"ה יח ב', וע' גלה"ש קידר' לח א']
95 ב"מ פד א'. וז' החזו"א באגרותיו ח"א אות קנ"ד 'כי מטבע החכמים להתענג על מיתבי יותר מתניא נמי הכי, כמו שאמר ר"י בב"מ'.
96 ב"מ שם, אטו לא ידענא דשפיר קאמינא.
97 ראה באהל רח"ל עמ' 471, שמצא את דף שנגנו כרוך יחד עם הדף שנדפס מחדש בחכמת אדם דפוס הראשון, שהיה שייך להרש"ש מוויילנא [תלמיד החי"א], והנמצא כעת ברשות ה"יווא" בניו יורק. שם מובא הנוסח המקורי של הקדמה זו, וז"ל (בסוף הקדמתו לחכמת אדם): 'זיהנה לא נמצא בחיבור זה מדברי מחותני הגאון רשכבה"ג מ' אלי' חסיד, והוא לסיבת כי שמעתי דבת רבים המתרעמים עלי שהשגתי עליו באיזה מקומות בחיבורי חיי אדם ובלתי ספק שהאנשים המתרעמים לא ידעו דרך הפוסקים שכן דרך תה"ק זה בונה וזה סותר והתלמיד חולק על הרב כמ"ש בש"ע ודרך זה היה נוהג אף בזמן תנאים ואמוראים ובודאי ניחא להגר"א מה שאני מפלפל בדבריו ממי שהוא אומר שפיר קאמר כדארי" על בר לקישא. ולכתוב דבריו אף אם לא יהיה נראים לי - זה לא

שלא לאכול כלל אחר חצות בערב סוכות ופסח כמבואר בהנהגות מכת"י הצריז"ס. ט. בכת"ר דשיעור נט"י לחולין עד פרקי אצבעות, ובביאור הגר"א משמע דמסכים שהוא עם גב היד [וע"ש ב"איה"ל]. י. עובר לפני המתפללין אסור בכל הצדיקין (שאלתות כ' וכת"ר ל"ב), וכן בכתר ראש (מעשיות את טו') דאמר בשם הגר"א דאין הוזהר מחולק בשו"מ עם הגמ' לבד דין אחד דנהג מוהר"ח שלא לעבוד בכל הד"א כדן הוזהר (וט"ס שם וצ"ל 'לבד דין אחד אני' וכו') ולא 'אני' דא"כ סתרי הנהגות מוהר"ח אהרדי. וכ"כ בשערי רחמים. ולכא' פליג בזה ארבינו דאינו מחולק בשום מקום (ובאמת הערה ש"ס ק"ב מכת יסוד הגר"א מפרש בוזהר באופ"א דשרי דגמ' דילן). אך י"ל דבוזהר מתורת חומרא הוא וצ"ע. יא. קידוש במקום סעודה כמיני תרגימא, במעש"ר החמיר בזה כידוע [הו' בב"איה"ל ס' רע"ג], ובהנהגות מוהר"ח מכת"י הצריז"ס נתן פארפלאך ממצה כתושה מבושלת בחלב לקידובמ"ס. יב. לאחרונה נתגלה הנהגות מוהר"ח מכת"י ר"י העליר (מוריה תשרי תשע"ט), ושם איתא כי מוהר"ח לא ביקר ענטי' לדבר שטיכילו במשקה, וכן לא חתם בורא נפשות ומודים דרבנן בשם, ולא הקפיד דוקא על רביעית מים אחרונים, וכן שנתווכח עם הגר"א וגמרה דעמו לומר בנוסח ספיה"ע לעומר [ולא בעומר כמ"ש במעש"ר]. יג. הגר"א דילג תיבות 'כי הוא יום' [ביאורו ומעש"ר], ואילו מוהר"ח אמרם [הצריז"ס].

כמה מחברים ציינו שמוהר"ח שאמר דכל הכתבים כשרים לס"ת, היינו כתב המכונה וואלי"ש, הוא דלא כהשמועה (בתומעש"ר) בשם הגר"א לפזל הצד"י ההפוכה. וזה טעות, דכתב וואלי"ש אינו ענין לצד"י ההפוכה, שהיא בעיקר ע"פ הארז"ל (אלא שעפ"י הנהגות בוואלי"ש בזמנינו כמו הספרדים הם גם נוהגים בצד"י ההפוכה דהולין אחר קבלת האר"י, אולם החסידים הנהגים בכתב ב"י ג"כ נהגו בצד"י ההפוכה, ומוהר"ח דיבר בכתב וואלי"ש בצד"י ישרה), והלא ע"ז ממש סובב דברי מרן החוזה"א בס' צקת הצדיק. אלא דבשו"ת אהל משה סי' א' פסל והביא כן בשם בעל משכנ"י בשם הגר"א, אבל באמת בקהלת יעקב [והו"ד במשנת סופרים במ"ב] פסל רק באות למ"ד עיי"ש, ואדרבה בודאי לא היה מביא מהגר"א ומתעלם מרבו המובהק מוהר"ח ז"ל. (ר' ליב פרידמן ב'אוצרות התורה' חלק רס"ד עמ' תתרי"ד כותב על 'גילוי מדהים' שגמצא בתשו' הגראמ"ה שס"ת של הגר"א היה ספרדי, ומכאן שהכשיר צד"י הפוכה. ולא מובן כלל רצונו וכו'!), ובפרט כי בתשו' אהל משה לא כתב כנ"ל אלא ז"ל: 'ואם נמצא ס"ת של הגר"א בכתב ספרדי אין ראיה לפמ"ש להקל בס"ת, אך קרוב להאמין שהיו לו ב' ס"ת כדרכו בקדוש לחוש להחמיר ובפרט בשל תורה ודבר שאינו מבורר, ואולי היתה לו איזה הכרעה מדברי חז"ל או עפ"י חכמת האמת אשר שעריה נפתחו לפניו' עכ"ל, נמצא שלהד"ס, ושור"ר שהכחו על קדקדו ר"ר רייכמן באוצה"ת (שלאחרי' [וורא] בתולדות אליהו עמ' 75 'יקיים בזה מצות כתיבת ס"ת כו' וכתב אותה בכתב ואתיות וועלש כו' ולפי דרכו ושיטתו של אחיו רבנו הגאון ז"ל (הגר"א רגולר מקאליש), והחליף אתו מכתבים על דבר צורת האותיות ועל אשר בחר בכתב וועלש כמנהג הספרדים, אשר בכתב זה כתובים כל ספרי תורות, ולא בכתיבה תמה כנהוג אצלנו כו'. וע"ש בהערה שהעתיק ממכתב הגר"א רגולר ז"ל בסופו על כמה תיקונים שצריך לעשות לכתב וואלי"ש: 'גם מדקדקים חסידים עושים צד"י כזה, ולא ידעתי, כי שכחתי באיזה מקום ראיתי שהוא פסול, אמנם ע"פ הקבלה דאי דפסול' (והתמונה שם לא ברורה וכפיה"נ דקאי על צד"י הפוכה וכדו').

עוד יש להעיר על מ"ש בסידור אזור אליהו לעשות מחלוקת חדשה בין הגר"א למוהר"ח, דבכתר ראש אות כ"ז [וכ"ה בלקט יושר] כ' שלא להפסיק בין קדוש השלישי לה' צבקות עפ"י דגמ' בחולין צא ב' דהכת הג' אומרת קדוש ה"צ, ומבואר כי הוא חלק מן הקדוש השלישי, וכ' בסידור הנ"ל כי הגר"א בפיושו לישעיה שם דכ' דאמר קדוש ג"פ לחיוק העניין להורות על קדושה שאין למעלה הימנה, פליג על סברת מוהר"ח את"ד [והוציאו מזה דאין להפסיק בין הג' קדושות, וא"י מנא להו, ואף אם נניח להם בזה עדיין אינו שייכות לפסק מוהר"ח]. ולא ידעתי איך בנו מחלוקת חדשה כשאין אפי' ריח של הכרח לזה, וכי מה בין דברי פ"י הגר"א לדבריו של מוהר"ח, הגר"א כ' דכפילות הקדושה ג"פ הוא לחיוק, והכי משמע נמי בחולין שם דכל קדוש בנוי ע"ג קדושת

והמאמינים בזה¹⁰¹ לא תלמידיו הם כי לא למדו דרכו, רק דרך מנגדינו¹⁰² אשר יעקשו הישרה למען כבוד גדוליהם והוא כבוד המדומה¹⁰³.

וכוונתם ברורה, גדר התלמיד אינו מי שמסקנתו לעולם נמצאת כרבו, אלא התלמיד לומד תורה מרבו, ובסופו של דבר המסקנת יהיו כפי שיהיו, דאין לו לדין אלא כפי מה שענינו ראות. ובמה הוא נחשב לתלמיד? במה שהוא לומד ממנו תורתו ודרכי לימודו. (וכלשון מוהר"ח: 'וגם עתה אחרי העיון כל מעיין ימצא בו מבוקשו כאשר ישית לבו לדעת דברי רבינו הגדול כראוי לתלמיד למיקם אדעתיה דרב רבנן וחכם החכמים'). ובודאי שנחשב לזאת בעל החי' אדם לתלמיד רבינו במה שלומד ומעמיק בביאור רבינו, אך המסקנא להלכתא א"צ להיות שוה. כך אין לך תלמיד לרבינו גדול ממוהר"ח שלמד תורה מפיו וכל דרכי לימודו ממנו. ונלמוד זה מדבריו (כתר ראש) שאמר: 'בענין פירושים שלא שמע מרבותי הפליגו בזה רז"ל למאוד, אמד רבינו ז"ל שזה קאי רק על האומר איזה הקדמה ויסוד שלא שמע מרבו אבל איזה פשט בפסוק או בגפ"ת שיהיה נכון ואמת עפ"י דחו"ל מותר לאומרו' ע"כ. וזה קאי אכו"ע דתלמידי חז"ל אכן, והה"נ לתלמידי רבינו הגר"א דהכוונה שההקדמה והיסוד הוא מתורת רבינו אבל לעולם י"ל איזה פשט בהלכה עפ"י דרכו אבל שלא כמסקנתו. ומתבאר בלשון הגראמ"ה הנ"ל שהיא היא דרך הגר"א עצמו, וכדרך שהוא עצמו לא נשא פניו לאיש,

חבירו, אבל עדיין ראיית מוהר"ח שריא וקיימת דמוכח שם בסוגיא [בהו"א בודאי, ואף במסקנא לא חזרו מנקודת זו, וז"פ. וע' גם בנצוצי וד' שם להגר"ר מרגליות] דתיבות ה"צ שייכא לקדוש הג' ועל כן בודאי שאין להפסיק בין קדושה אחוונה [שכלול בה הג' קדושות] לתיבות ה"צ. (והגאד"ת בתפילת דוד הוסיף לדברי מוהר"ח אף בקדושה דסדרא כן).

לסיום, נציין לדברי החוזה"א כי יתכנו הנהגות הגר"א שלא נודעו כלל למוהר"ח. וז"ל (קוב"א ח"ב ס"ס כ"ב) 'ואין לתמוה אם הגר"ח והפאה"ש לא ידעו דעת הגר"א כי תלמידי הגר"א בקרו את הגר"א רק ימי מספר בשנה. וזה מבואר מפורש בהסכמת מוהר"ח עצמו למעש"ר יאשר שאל אם ההנהגות מכוונים, מהם - לא ידעתי כלל' וכו'. [ודוגמא טובה לכך, שכמעש"ר אסר לטבול בשבת משום חשש סחיטה, ואילו בהנהגות מוהר"ח מכת"י ר"י העליר כתוב כי מוהר"ח חשב כי הגר"א חשש לאיסור שט, עיי"ש שכח זה התיר במקוואות דאיסור שט שייך רק בנהרות]. וא"כ לא תמיד המחלוקות הנ"ל הם ויכוחים מפורשים כ"א אי ידיעת הגר"ח הנהגת רבו. וכפי שנת' לעיל רוב הנהגות הגר"א נהג אחרי מוהר"ח וטרח לבדו דעת רבו ככ"ד.

101 כלומר, המאמין בדרך חכמי ליטא הנ"ל. או צ"ל: והמאמינים בזה.

102 ר"ל החסידים.

103 ובסו"ד ממשיך: 'ולתלות בטעות המדפיס או המעתיק, מה לנו לזאת, אכן לא לאסהורי אגברא אתינן, וכן נעשה בעסקנו בדברי חכמינו ז"ל שמימות מרע"ה עד עכשיו, רק עלינו לשום יקר כבודם נגד פנינו למשכנוי נפשן ליישב דבריהם, ואם סגר הדרך בעדם לא אלך בעקלקלות, כה דרכי בכל עסקי בדברי חז"ל וכן בדברי הגר"א ז"ל מאור עינינו, ולא עלינו להציע יקר ערכו נגד שאר גאוני תפארת ישראל רק להגות בתורם למען כבוד ד' והדר גאונו, ועיינו נשואות לנותן החכמה שיחננו דעה והשכל ולא נכשל, ר' יעזרנו על כבוד שמו, אמן'. [אלא דשונה הוא רבינו משארי האחרונים אשר אין עלינו למיטכנוי נפשנו להבינם].

אף לרבותינו הראשונים ז"ל. [וזהו כוונת בעל המאור בהקדמתו 'וכאשר למדנו מפי אנחנו משיבים מדבריו על דבריו', ראה שם בכ"ד].

ובאמת שכך נהגו כל בית מדרשו שהניחו דבריו כמה פעמים בצ"ע אחר שניסו למשכוני נפשיהו ליישב דבריו ולא עלתה בידם, וכדוג' מרן החזון איש הנצי"ב ועוד. וראשון לכולם מוהר"ח עצמו תלמידו המובהק¹⁰⁴. והיוצא מזה, כי אף שנחלק מוהר"ח על רבו הגר"א בכמה פרטי דינים (ראה בהערה לעיל), מ"מ יסוד ושוורש התורה, היינו היסודות והשרשים שהעידם הגר"א לעיקר, בזה אדרכה מצינו גם מצינו מוהר"ח הולך בעקבות רבו, ובזה גופא נחשב הוא לתלמידו¹⁰⁵.

אחר הדברים והאמת, נבוא אל תכלית הלימוד ב'ביאורי הגר"א'.

המשך אי"ה בכרך הבא

תכלית ומטרת חיבור ה'ביאורי הגר"א'

בין ביאורי הגר"א ל'באר הגולה' ==

כללים בביהגר"א

א] ה'דיבור המתחיל' שבביאורי הגר"א

ב] 'גלינות' ו'השמטות' ביאור הגר"א

נספח. פסקי הגר"א חלק יו"ד מכת"י

==

104 ודברי הבנין עולם סי' ס"ב 'וידוע מה רב חיליה של הגאון ז"ל ומי בדורנו יוכל להכריע כנגדו', נראה שהוא ג"כ עד"ז בלא ראייה וכו'. והג' איר"ת בשו"ת מענה אליהו סי' קב כתב: ואולם בעיקר חומרת הרמ"א ז"ל לחוש לדברי הסמ"ג והמודקי ע"ש הנה גדול שבאחרונים מרן הגר"א ז"ל כתב על זה: והרשב"א כתב שדעת הסמ"ג יחידה היא כו', וסיים: ולית דחש לה. ומי יבא אחרי המלך רבינו הגדול הגר"א ז"ל, שראה דברי הרמ"א ז"ל, וכתב ולית דחש לה.

105 ראה לבעל ה'לשם' (ב'הודעה ואזהרה מרב מקובל אחד', שנד' בעץ חיים תרע"א) שכתב ע"ד הנפה"ח בש"ג פ"ז דכל דברי הארז"ל בנסתרות בחינת משל, כי 'בודאי כן היה מוסכם ג"כ מרבו הגר"א'. ויעוי' בהקדמת מהר"ץ לנפשה"ח.

נספח

המהדורות בביאור הגר"א לשו"ע

הקדמה

להלן סיכום קצר מדברינו בחלק הקודם של מאמר "פסקי הגר"א"¹, כאשר מחוסר מקום היה צורך לסיימו מבלי הבקורת דלהלן.

הגאון רבי ישראל פרוש ז"ל משקלאוו, במצוות הגר"א מנחם מענדיל שקלאוו, ערך את ביאורי הגר"א לש"ע או"ח ואח"כ יו"ד. את חלק או"ח הוציא לאור בשנת תקס"ג, וג' שנים לאחר מ"כ בשנת תקס"ו הו"ל את חלק יו"ד. בפתיחתו לחלק או"ח מגלה הגר"א כי רבינו הגר"א כתב [בכת"ק] בספר בפנ"ע את ה'ביאור' לש"ע, כשהוא ערוך ומסודר לפי סדר סימני הש"ע. ועוד ג' מחברות שנקראו אצלו בשם "ליקוטים". הליקוטים הם חידושים מכל חלקי התורה, ממקרא ומשניות ועד סתרי תורה, שכתבם הגר"א במשך חייו, אחר כותבו את הביאור. בליקוטים אלו התייחס הגר"א גם לדברי הפוסקים, גילה מקורות חדשים לדברי הש"ע ופעמים אף חולק עליהם ע"פ מקורות חדשים כמו ירוש' ותוספות.

בעריכת הביאור על סדר הש"ע, "איחד" הגר"א את הביאור עם הליקוטים בכדי להקל על הלומדים לעשותו דיבור אחד. בשביל לעשות כך, הוצרך לסרס, להוסיף תיבות קישור, ולאיידך לפעמים לחסר מלשון הגר"א. במאמר הובאו דוגמאות רבות על שנויים אלו. גם הוכחנו כי אפי' הגרמ"מ משקלוב לא היה מודע לשיטת עבודתו זו.

כל גדולי בית מדרשו של הגר"א שעמדו על כך מאוחר יותר נזעקו על הדבר², באשר לשון הגר"א בביאורו הוא מן הקצרים שמבין פרשני הש"ע, חובה שלא לשנות דבר וחצי דבר מלשונו הק'. הראנו במאמר באריכות דוגמאות רבות של שיבושים מסוגים שונים שיצאו מתוך עריכה שכזו, החל משיבושי לשון ועד הטעייה לצידוד פסק ההלכה. החלקים שבאו לאחמ"כ: אה"ע [שנערך ע"י נכדו החביב של הגר"א, מהרי"מ בן רבי אברהם, בשנת תקע"ט], וחז"מ [ע"י מהרמ"ג בשנת תרט"ו], נעשו כבר בצורת הפרדה בין הביאור לליקוט.

בשנת תר"מ הטילו המדפיסים בדפוס ווילנא על הגר"א אבא קליינרמאן ז"ל מביאליסטוק את מלאכת עריכת ביאורי הגר"א על ש"ע חלק יורה דעה שעמדו להוציא

1 ישרון לט, עמ' ?? והלאה. להבנת הבקורת דלהלן בשלימות - רצוי מאד לעבור על הדברים שם.
2 ראה שם, מהגאון רד"ל, הגר"ה לעוין, הגר"א ליפקין, הגר"ט ליפמאן, הגר"ה הלוי ובעל הלשם, הגר"ש דובער, מהר"מ מסלאנים, מהר"י"ג, והאחרון הגדיל הגר"א קליינרמאן.

לאור. הנ"ל השיג את כתבי יד הגר"א בעצמם, ועמל לערוך את הפירוש בהפרדה מלאה בין הביאור לליקוט. דפוס ווילנא לא שב להדפיס את שאר חלקי הש"ע, והגר"א שבק חל"ח בדמי ימיו בשנת תרמ"ו.

נמצא לסיכום, כי בניגוד לאו"ח אה"ע וחז"מ, לביאור הגר"א ש"ע חלק יו"ד היו ב' מסדרים. הראשון משנת תקס"ו [מאת המסדר של חלק או"ח], והשני משנת תר"מ. הראנו במאמר כי אין ספק ששיטת עריכתו של הגר"א היא המדויקת והנכונה ביותר, כפי דבריהם של כל גדולי ישראל.

ביאורי הגר"א יו"ד מהדורת מכון ירושלים³

בשנת תשנ"ו יצאה לאור המהדורה המהודרת של 'מכון ירושלים' עם כל התוספות החשובות כנודע. עמל רב הושקע בהוצאת השו"ע עם תוספות חשובות על המהדורות הקודמות. אך דא עקא שכנראה לא נכנסו לעובי הקורה בהבנת עריכתו של ביאורי הגר"א לש"ע. במבואם ליו"ד עמדו בקצרה על ב' הדפוסים של ביהגרא הנ"ל, וכתבו כי לבטים רבים היו להם איזה מהם לעשותו לעיקר. משפט זה מעורר תמיהה רבתי: וכי ישנו צד בעולם לסדר את הביאור ע"פ דרכו של המסדר הראשון אשר צווחו עליו קמאי דקמאי [ואין כאן איוז מחלוקת בין הר"י לרא"א בלבד]? לבסוף הוחלט אצלם כי ישלבו בין הדפוסים. כלומר, עיקר הביאור הוא ע"פ המסדר השני אשר כבר התקבל, אמנם לשכלל מהדורתם הוסיפו תיבות שונות ע"פ הדפוס הראשון [ונכתבו שצינו זאת תמיד במדור ההערות, אבל לא קיימו הבטחתם, וכפי שנינוכח לפנינו]. הם לא העמידו כלל מתי מחליטים להוסיף ואימתי משאירים על כנו.

בשיטת עריכת-כלאים זו, נוספה טעות, ותוספתם הוא גריעותם. כי נמצא שמגרעת המסדר הראשון עומדת על תילה, ועוד יותר מזה: כי כל לומדי ביאור הגר"א שבדפו"ר ידעו שהוא מאוחד ע"י כל המהדורות, וידעו לנכון שיש בו תיבות קישור וכיוצא כדי לעצב את האיחוד, וכפי שהקדים זאת המסדר. אבל במהדורת מכון ירושלים, הלא הליקוטים נתפרדו מן הביאורים, וכדרך שעשה המסדר השני לנכון, ועדיין נמצאו בו תיבות הקישור וכיוצא באלו! הלומד חושב כי מרבינו יצאו הדברים ולא מעלה בדעתו כי הוסיפו לתבן את הבר אשר כבר משנת תר"ם תוקן ונברר ועכשיו חזרו לכוללם יחדיו.

ממבואם לחלק אורח חיים ג"כ עולה שלא ירדו להבין נושא זה. וכה כתבו: "כפי הנראה דעתו של האחרון (היינו של הגאון יו"ל, שהיה הראשון בהשגתו על דרך עריכת הגר"י. י.ט.) לא נתקבלה". אין אלו אלא דברי תימה. מה הכוונה "לא נתקבלה"? הלא הביאור לאו"ח לצערנו לא נסדר מחדש ע"י רא"א, והוא מחמת אילוץ כפי שית' לפנינו,

3 ראוי לציין כי לפני למעלה משנתיים עוררתי זאת, לתועלת הענין לעורכי מ"י, ולא השיבוני דבר. למרות ההערות צריך להדגיש כי בכל אופן מהדורתם מרובה במעלות ידועות, פרסום הדברים [בקצרה ובתמציתיות] אינו אלא לתועלת לומדי ביאור הגר"א בעיני למען ידעו את אשר לפניהם.

שהרי הוא בעצמו הצביע על שיבושים גדולים גם באו"ח כנתבאר באריכות בחלק הקודם של המאמר, ומבואר שודאי היה לו מסודר גם על שאר ג' חלקי ש"ע, וכן מבואר במאמר אודות זה בישורון ה' שנת תשנ"ט, וכמ"ש גם בעונג יום טוב [הבאנו הכל בחלק הקודם]. וע' בביהגרא יו"ד קכ"ג סק"ד ד"ה ואם נעצרו כו' שכתב הרא"א 'ועמ"ש בא"ח סי' רע"ב ס"ז בליקוט בע"א ע"ש, וכן בסי' ר"כ סק"ג: 'אבל בש"ע א"ח סי' תקס"ח ס"ז פסק כהרמב"ם (עמ"ש בליקוט)', וכך בסי' רס"ו ס"ק י"ז: 'ועמ"ש רבינו בליקוטיו לא"ח ר"ס תקס"ב ובליקוט הנדפס שם בסי' רס"א ס"ק י"א'. וביו"ד סי' א' ס"ק ל"ג 'ועמ"ש בא"ח סימן תקפ"ט ס"ק ג' בליקוט'. ובסי' פ"ד סקל"ז 'ועמ"ש [או"ח סי' או"ח ג"כ. וכן בחילופ"ג הרבה פעמים מציין המסדר לחלק או"ח לליקוט וביאור, ועי' בחילופ"ג ביצה ט' דכ' דסי' תקל"ח ס"ק ג' הוא ליקוט, ועוד רבים. ומבואר כי אכן סידר כך הרא"א באו"ח, אך לא איסתעייא מילתא להדפיסו [ובודאי מצוה רבתא היתה על מסדרי הש"ע החדשים לכתוב בכל מקום באו"ח אשר אנו יודעים היותו לליקוט] לרושמו כ(ליקוט)', וכפי שעשו כל מסדרי ביהגרא יו"ד חז"מ ואה"ע. וכבר העירותי על כך במאמרי הקודם].

והסיבה שחלק או"ח לא נסדר כך, ברורה: להגר"א קליינרמאן היתה הזכות לסדר את ביאורי הגר"א ע"י הדפוס של האלמנה והאחים ראם⁴. דפוס זה זכה להוציא לאור אך ורק את חלק 'יורה דעה' [בשנת תר"מ], שאר החלקים הועדו להו"ל מאוחר יותר, אך עקב המצב הירוד בביה"ד בשנים שלאחמ"כ לא יכלו להוציא לאור מפעל כביר זה [כי היו מחוייבים להוציא את הש"ס עד תרמ"ן], ובשנת תרמ"ד כבר נפטר הגר"א לבית עולמו⁵. שאר חלקי הש"ע המכונים "צורף הדף" נותרו כצורתם מדפוס לעמברג וקעניגסברג. עוד נותרה בידינו מודעתם משנת תרמ"ו, אחר שסיימו את הש"ס, לבקשה

4 כך גם את הש"ס המפורסם שלהם הגיה הרא"א ופעל בו רבות, ראה מאמר נכדו בישורון הנ"ל, והוא סידר להם הגהות רבינו וביאוריו לכמה מסכתות, ופעמים הוסיף להגהותיו ציונים לביאורו לש"ע או תיקן ט"ס, הכל בסוגריים עגולות כפי שנהג לעשות בביהגרא ליו"ד.

יש להאיר גם, כי לפעמים נדפס גליון בש"ס ווילנא, ואינו מבעל מסורת הש"ס [להגרי' פיק שהשלים בסוגריים רבועות מלאכת הגר"י בועז], כי אינו נמצא בדפוסים הקודמים, ואין ספק כי ממעשה ידיו של הגר"י אבא קליינרמאן יצאו הדברים. כגון הגליון בעירובין יד ב' שהגיה ע"פ דברי הגר"א, וכן בכרכות נט א', וע"ע בכרכות מא א' בתוך גליון הגר"י, ובע"ז ח א' בתוך גליון הש"ס של רעק"א. כך גם הגליון בביצה יד ב' בצד המשנה, שהגיה ע"פ המשנה דירו', הוא ע"פ ביהגרא סי' ל"א, ואינה לבעל מסורת הש"ס [כפי שחשב המחבר ס' שרשי מנהג אשכנז ה' הע' 87, כאילו קדם להגהת הגר"א, בעל מסורת הש"ס].

5 שגג רא"א קוסמן שכתב במאמרו (ישורון ד', עמ' פה) כי רא"א הו"ל את חלק אה"ע ע"י דפוס ווילנא בשנת תרנ"ה. וזה יותר מעשר שנים אחרי פטירתו! וכן שם (בעמ' פז) כתב שיוורה דעה י"ל בשנה זו [ונאמת כי מהדורה שניה הוציאו בשנת תרנ"ה והעתיקו עבודתו משנת תר"מ]. ולשיטתו בטעות זו האריך בושערות התלויות בשערה (עמ' פז) מדוע לא ערך הרא"א גם את חלק או"ח, וחבל, כי הסיבה ברורה כמשי"נ בפנים. כמו"כ הרבה טעו לחשוב כי חלק חז"מ גם נסדר ע"י הרא"א,

מן הציבור לרכוש כת"י הגהות מגדולי התורה על השלחן ערוך, וכיום יש בספריה הלאומית הרבה מן הכת"י שנאספו על ידי משפחת ראם. מכון ירושלים הכניסו ל"ליקוט המפרשים מכת"י שלהם כמה מהגהות יקרות אלו⁶. לא נותר לנו אלא מהדורתו ה"מאוחדת" של הגר"י בסידורו הראשון.

ואולם כאשר כבר נתבאר באר היטב, כל המסדרים האחרים לא נקטו בעמדתו ולא שינו מאומה מלשון רבינו, והדגישו כי לא נכון לעשות כן, ושעשו זאת ע"פ גדולי הדור, וכמש"נ בארוכה בחלק הקודם. אף המסדר לחור"מ, מהרמ"ג ז"ל, רצה לסדר שוב על או"ח! אבל לא עלתה בידו. בודאי אילו היה בדינו הדבר, היה שוב נסדר גם או"ח מחדש, שהרי אי"ז אלא בכייה לדורות⁷, וכאמור שהעניין עד לעצמו. וכי על אין ספור דפוסים שנשתבשו נאמר כי "כבר נתקבלו" ונעמיד שיבושם לדורות?! הלא כל מטרת הש"ע המפואר שלהם היה ניקוי השגיאות וטעויות הסופר. וגם אדרבה, כך גם יש לומר לאידך גיסא, שכיון שבכל המהדורות של "יורה דעה" מוויילנא עד עתה נקטו כשיטת הגר"א, א"כ הרי שיטתו נתקבלה!

נחזור לגוף מהדורתם שהחליטו לשלב בין המסדרים השונים, ונביא כמה דוגמאות, כולם מיורה דעה סימן א' בלבד! של תוכפות תיבות המשנות את המשמעות וגורמות לטעויות כבדות משקל, להמחשה כמה דברים אמורים [וזה לבד מהוספת תיבות מיתרות לחלוטין, ראה בהערה⁸]:

- כי דפוס קעניגסברג כתבו כן בשערם, אבל הרא"א כבר נפטר לב"ע, וכבר עמדו בזה מהדירי ש"ע חו"מ 'מורשה להנחיל' במבואם כי המדפיסים העתיקה משער היו"ד להשתבח בעבודתו.
- 6 לתועלת הלומדים, ראיתי לציין כי ב' הגהות טבילקוט מפרשים מכת"י שנדפסו באו"ח סי' רנ"ב על שם "הגהות מהר"י קרט", אינם ממנו ז"ל אלא מהגהות הגר"מ פרלמוטר ז"ל. [אגב, לא ידעתי מדוע הדפיסו הגהות מהר"י קרט כ"הגהות מכת"י", בזמן שכבר נדפסו, יחד עם חידושיו לר"ף שבת, בשנת תשכ"ג ע"י נכדו].
- כמו"כ ראיתי לציין, כי "הגהות רבי ישראל משקלאוו" שנדפסו בליקוט מפרשים כת"י [על ביהגרא"א יו"ד], חסר בהם כמה וכמה הגהות יקרות, דפסו כולם בקובץ כרם שלמה. והעירותי ע"ז כבר במאמרי.
- 7 ראוי לציין כאן את מכתבו של הגרא"ל ליפקין ז"ל [אחיינו של הגר"ס], למש' ראם מדפיסי ווילנא (נדפס ב'ישראל' כ"ג עמ' קסג), ובו מבקש מהם לעיין בספרי הליקוטים שבכת"י הגר"א [כפי שכבר הדפיסו הביאור ליו"ד] לידע האם ישנו שיבוש בביהגרא"א או"ח סי' תק"צ, עיי"ש שמכארי כי ישנו עירוב ב' מהלכים בתוך הביאור [גם זה היה ראוי לציון במהדורות החדשות]. וראה גם במאמר [ישראל] לט' שהבאנו את הדבר ו"ל בספר 'אור היום' שג"כ כותב בשם"י רס"א בגלל העירוב קשה להבין דבריו.
- 8 כדוגמת ביהגרא"א סי' ל"ט ס"ק י' שבסה"כ כדרכו הביא מקור הש"ע י"ב האי גאון ממ"ש היינו רבייתיהו', הוסיפו תיבות 'כן כתב רב האי גאון דאין צריך בדיקה ממ"ש היינו רבייתיהו', כשזה ללא צורך כלל וכלל, ופשוט וברור שלא נכתב ע"י רבינו שקיצר בלשונו הזהב, ולא נצרכה אלא לר"י המסדר הראשון שבכדי לשלב ביאור זה עם הליקוט הארוך דלהלן שם, הוסיף תיבות אלו להבנה

ס"ק ה' (במהדורתם עמ' יג'): ב'ביאור' נוקט שהוא מח' סוגיות 'ואף שהסוגיא דשם לא משמע כן כמו שכתבו תו' שם וכו'. פסקו כסוגיא דשם יב א' וכו' וכו'. וב'ליקוט' כתוב: וי"א כו'. וקושיית תו' שם והרא"ש נ"ל דל"ק כלל וכו' וכו'. ולדבריו בליקוט הרי גם הסוגיא דרף ג ב' לא רק שאינה סתירה לשיטתם אלא היא מוכחת כשיטתם ואין כאן מח' סוגיות כלל.

המסדר הראשון הגר"י, כדי לאחד הביאור אהרדי, הוסיף תיבת "וגם" קושיית התו' שם והרא"ש וכו'. ובוה נשתבש מאד תחילת הביאור לסופו. וע"ז בא ותיקן תיקון גדול הגר"א והפריד בין הדיבקים בעשותו חלוקה ברורה וכו' 'ליקוט' ומשם מתחלת תו' על התו' (וכפי הנראה זה נתחדש לרבינו מאוחר יותר וכדרכו בליקוטים). ובמהדורת מכו"י שבו על טעות ראשונות ויחד עם החלוקה ל'ליקוט' הוסיפו גם תיבת 'וגם'. היש לך סתירה גדולה מזו?

בר"א, אבל אחר הפרדתו של הרא"א בין הביאור לליקוט, א"כ למה לן להוספת תיבות מיתרות אלו?!

בסי' כ"ח ס"ק ד' [לגבי מח' הש"ע ורמ"א ב"ין כיסוי דם הבופל"ן] הלשון כך (ע"פ חלוקתו של הרא"א): יש מסתפקין. שלועזין אותו לכו'. (ליקוט) הבופלו כו' ויש כו'. פליגי אם הוא שור הבר או איל הבר ועמ"ש סי' רצ"ז (ע"כ). (ליקוט) הבופלו כו'. והוא שור הבר דאיפליגו בו ר"י ות"ק וק"ל כת"ק וכ"פ הרמב"ם. ויש כו'. מרדכי סי' תתנ"א בשם ר"ח בשם הגאונים ונראה טעמיהו משום דר"א בחולין פ' א' ס"ל כו' יוסי (ע"כ). הנה לנו שלושה מהלכים לבאר מח' הש"ע ורמ"א. א' 'ביאור' - האם הבופלו שמו מריא או כו'. ב' 'ליקוט א' - האם הוא שור הבר או איל הבר. ג' 'ליקוט ב' - בופלו הוא ודאי שור הבר, והוא תלוי במח' תנאים אי הוי חיה או בהמה. עד כאן הכל מובן ואין צורך כלל לשנות מל' רבינו היהב. הר"י בכדי לסדר הכל לדיבור אחד כתב בזה"ל 'שלועזין אותו לכו' א"נ דב' הסברות פליגי אם הוא שור הבר או איל הבר כו' ולהגאונים דס"ל שהוא שור הבר כמ"ש האגור והערוך תליא בפלוגתא דת"ק ור"י' וכו' (והוסיף בדרכו עוד תיבות עיי"ש). מעתה לא מובן כלל מה ראו על כנה במכון ירושלים לטרוח ולהוסיף בדיבור זה כמה וכמה מן התיבות שהוסיף הר"י ללשון רבינו המתוקנת [ולפי שיקול דעת העורכים חלק מן ההוספות] הושמטו וחלק 'נוספו'.

להלן דוגמא איך שיבוש גרר שיבוש נוצר מגב מגוחך ביותר. וז"ל רבינו בביהגרא"א יו"ד סי' ס"ט ס"ק י"ח מהדורת הגרא"א: 'שהראב"ד מפרש דרב דימי מלח במלח גסה שלא יצטרך הדחה ראשונה בכלי מנוקב'. ברור שיש כאן טעות קטנה, והיה כתוב בכת"י 'הדחה א' ופתח [כפיה"ג אחר פתיחתו המוטעית של הגר"י בדפוס] כדלהלן 'ראשונה', והוא טעות וצ"ל הדחה אחת, ובאמת הכוונה להדחה השנייה שאחר המליחה כמובן. ע"כ הכל ברור. בדפוס' הגוסס כדלהלן: 'שהראב"ד מפרש דרב דימי מלח במלח גסה שלא יצטרך ב' הדחות הדחה ראשונה בכלי שאינו מנוקב'. הדגשתי את ג' התיבות הנוספות. היאך הם דגיגו לתוך לשון רבינו? מכיון שהר"י פתח ל'ראשונה', כאמור לעיל, היה זקוק לשנות לאינו מנוקב, כי הלא הדחה ראשונה א"צ מנוקב, והיה זקוק להוסיף התיבות ב' הדחות, ולפי שינוי כצ"ל: ו"ד מלח בגסה שלא יצטרך שני הדחות, דהדחה הראשונה עושין בכלי שלם ומעתה יצטרך הדחה שנייה לעשות במנוקב. ע"כ. וכמובן כ"ז ללא צורך. מה עשו במהדורות מכון ירושלים, הוסיפו התיבות ב' הדחות' "עפ"י דפוס ראשון, ונשמט במהדורות הבאות, ושכחו להוסיף גם תיבת 'שאינו'. כל הלומד ביאור זה במהדורתם אינו מסוגל להבין כלל דברי רבינו!

מכיון שה'ליקוטים' נכתבו בפני עצמן לגמרי, ואף שלא עפ"י סדר השו"ע כמוש"נ במאמר, א"כ מה בכך שה'דיבור המתחיל' הוא על תיבות מסוימות בשו"ע שלפני התיבות שעליהם קאי ה'ביאור', מ"מ ברור שזה בבחינת תוספת על הביאור ואין טעם כלל לבלבל ולהעמידו לפני הביאור, אשר פעמים משבש לגמרי את הלומד.

ולכך גם בס"ק ד' המבאר את עיקר דין של השו"ע ומקורו דכל שהמיעוט מצוי צריך לכתחילה לשאול. ולאחמ"כ ב'ליקוט' מבאר שהוא לאפוקי הרא"ה, ולאחמ"כ ב'ליקוט ב' לאפוקי הר"ת. אך במכו"י הנ"ל העמידו הליקוט לפני הביאור, ומשום כך הוצרכו לעשות ס"ק חדש [כדרכם בכה"ג] הוי אומר ג*. והמשיכו לשבש בצינים בס"ק ז' על מה שכתב רבינו 'כנזכר לעיל' ציינו לס"ק ג*, וברור שאין ה'ביאור' מציין ל'ליקוט' אשר נכתב לאחריו⁹, אלא שטעות גוררת טעות ואצלם הס"ק החדש הזה קדם לס"ק ד' וציינו אליו, כשפשט שהכוונה לס"ק ד' שמבאר ומעמיד את המקור לגוף הדין דצריך לשייילה כשלפניו.

ושוב בהמשך בסעי' ז', ה'ביאור' ס"ל נדעת השו"ע ומבארו בס"ק ל"ב (דלא כש"ך סק"ל דפליג) וממשיך בס"ק ל"ג לבאר דלא תיקשי מהירו'. אך שוב ב'ליקוט' כותב 'ובאו"ז והגה"א אוסרים לכתחילה....' ומביא ראיה מן הירו' (הנ"ל) וכו'. והנה לפימשי"נ העניין, רבינו חזר בו ומסכים עם האו"ז ופוסק דלא כהשו"ע. וכך גם בספר 'פסקי הגר"א' הגרצ"ה הבין לנכון והעתיק דעת נוטה של רבינו להלכתא. אבל במהדורת מכ"י שוב 'נתקשו' בדיבור המתחיל, ומשום כך שילבו את הליקוט עוד קודם הביאור, וכך זה נראה (משובש לחלוטין): ס"ק ל"א* 'ובאו"ז והגה"א... וכו' ולאחמ"כ ס"ק ל"א ול"ב מבאר את השו"ע. ובכך חוץ מן הבילבול מה קורה כאן האם הגר"א מסכים שהירו' סותר להשו"ע או שמא מסכים עימו, גם נעשתה עוולה שאין לדעת כעת מהי מסקנת הגר"א והיאך פוסק להלכתא. וזו דוגמא איך נשתבשה לגמרי מסקנת הגר"א להלכתא. הלומד ממהדורה זו לא יבין לאשורו כוונת הרצ"ה בפסה"ג הנ"ל.¹⁰

9 בס' קכ"ג ס"ק כ"ג לא העיו לעשות כן, להעמיד הליקוט קודם הביאור [על אף שהדיבור המתחיל שלו מתייחס קודמות (מים שנותנים) של הליקוט, קודם לדיבור המתחיל 'פעם ראשונה' של הביאור)], כיון שמתחיל הליקוט בתיבת 'עמש"ש דברים אלו תמוהים' וכוונתו לדבריו שבביאור, ולא יכלו להעמידו לפני.

10 ואגב ענין זה. ראה שם כי הגר"א בסוגריים שלו נדחק לבאר כי רבינו שכי' כיון שהוא אינו יכול לברך, לטעם ההגה"א והאו"ז דאין אחר יכול לברך בשבילו, ובאמת הם לא כי סברא זו אלא לגבי אם היה לאחרים לשחוט, ע"ש. והטעם שהאריך בזה הרא"א, לפי שבדפוס"ר הנוסח הוא 'דאין אחר יכול לברך בשבילו הואיל והן אינן יכולין לברך', עיי"ש, ולנוסחא זו הרי רבינו דיין באמת כפי האמור בהגה"א ואו"ז, וטעם דא"י אחר לברך בשבילו הוא משום דליכא ערבות בשחיטה, דלא לשחוט ולא לברך. והנה לפי עדות הגר"א רבינו 'שינה' מטעמם של הגה"א וא"י, ויתכן שהרר"י 'תיקן' לשון רבינו כי היכי שיסתדר עם דברי ההגה"א וא"י. ונראה לע"ד כי דברי הגר"א מכוונים המה, כי רבינו מביא ראיה מאלם לא יתרום, ולנוסחת הרר"י צ"ל דרבינו סבר דגם בתרומה ליכא

חשוב לציין, כי בודאי ישנה תועלת גיולה בהבאת משפטים ואף דיבורים שלמים מן הביאור דפו"ר שהושמטו בדפוס ווילנא [אם מחמת שגגה, ואם מחמת שהיו שייכים למקום אחר, וכיון שלא נשלמה מלאכתם נותרנו בלא חלקים אלו], אבל מכאן ועד הוספת תיבות ואותיות שונות, פעמים רבות בלא "עידכון" כי הדבר נעשה ע"פ הדפוס הראשון, המרחק רב מאד. ראוי היה בהחלט לעבור בעיון רב על ביאורי הגר"א שבמהדורתם ולנפות את התוספות המיותרות מלשונו של הגר"י שנכנסו בטעות וללא צורך [אחר שכבר הופרדו הליקוטים מן הביאורים] ללשונו המזוקקת של רבינו הגר"א.

ערבות דלא לתרום ולא לברך, וזה סותר סברת רבינו בליקוט לאו"ח סי' ח' שכי' ע"ד המג"א שם שכי' דחלה אינה מצוה, דאין להם שחר.